

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ BİR BÖLGESEL
İŞBİRLİĞİ: KALKINMA İÇİN BÖLGESEL
İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (RCD-CRD)**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Fatih KOCA

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ BİR BÖLEGESEL İŞBİRLİĞİ: KALKINMA İÇİN
BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (RCD-CRD)**

Fatih KOCA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Aralık 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
TEŞEKKÜR	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
1. KALKINMA VE KALKINMA TEORİLERİ.....	14
1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı.....	14
1.2. Kalkınma Üzerine Geliştirilmiş Teoriler.....	15
1.2.1. Karşılaştırma Üstünlük Teorisi	15
1.2.2. Mutlak Üstünlük Teorisi	16
1.2.3. Modern Teorilere Göre Kalkınma ve Dış Ticaret	17
1.3. Kalkınma İçin Projelendirme.....	19
1.3.1. Kalkınma Hedeflerinin Belirlenmesi ve Stratejilerin Geliştirilmesi... ..	19
1.3.2. Birleşmiş Milletler Bin Yıl Kalkınma Hedefleri	20
1.4. Ekonomik İş Birlikleri.....	21
1.4.1. Ortak Pazar	24

1.4.2. Ekonomik İş Birlikleri Anlaşması	24
1.4.3. İktisadi Birlik	25
1.4.4. Serbest Ticaret Bölgesi	26
1.5. Gümrük Birliği Teorisi	26
1.5.1. Durağan Etkileri	27
1.5.2. Sürekli Etkileri	28
1.6. İş Birliğini Destekleyici Faktörler	28
2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İŞ BİRLİĞİ (KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI RCD-CRD)	29
2.1. Soğuk Savaş Dönemi	29
2.1.1. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası İlişkileri	30
2.1.2. Soğuk Savaş Döneminde Güç Parametreleri	31
2.2. İş Birliği İçin Belirleyici Unsurları.....	33
2.2.1. Tarih, Kültür ve Coğrafya	33
2.2.2. Ekonomik Yapı.....	36
2.3. Bağdat Paketi- CENTO RCD.....	37
2.3.1. Türkiye-İran İlişkileri	38
2.3.2. Türkiye-Pakistan İlişkileri	42
2.3.3. İran-Pakistan İlişkileri	49
2.4. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı (RCD)	52
2.4.1. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı Kuruluşu Tarihiçesi	56
2.4.2. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı ve Bakanlar Konseyi Toplantılarının Kültürel İş Birliği (1964-1970)	59
2.4.3. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği'nin Uygulanmaya Başlanması İçin Atılan Adımlar	62
2.4.3.1. Bankacılık, Sigortacılık ve Ticaret.....	62
2.4.3.2. Ulaşım ve İletişim	63
2.4.3.3. Sanayi.....	64
2.4.3.4. Turizm, Kültür ve Spor	67
2.4.3.5. Eğitim ve Teknik İş Birliği.....	68
2.4.4. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Planlamalarında Meydana Gelen Sorunlar.....	69
2.4.4.1. İzmir Anlaşması-1978	71
2.4.5. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatının Dağılması	78

SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	83
TABLolar LİSTESİ	95
ŞEKİLLER LİSTESİ	96
EKLER	97
ÖZGEÇMİŞ	102

TEZ ONAY SAYFASI

Fatih KOCA tarafından hazırlanan “SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ BİR BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ: KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (RCD-CRD)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 28/11/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Fatih KOCA

İmza :

TEŞEKKÜR

Tezin Şekillenmesinde ve geliştirilmesinde sundukları katkılar iÇin başta danıŐmanım DoÇ. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU'na, Prof. Dr. Ali ASKER ve Dr.ÖĞr.Üyesi Ali Samir MERDAN'a en iÇten teŐekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez sürecinde manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım ve sevgili aileme teşekkür ederim.

ÖZ

Kalkınma hemen hemen bütün ülkeler açısından gerekli bulunan bir gaye olarak edinilen önemli bir olgudur. Kalkınma kavramı literatürde genel olarak iktisadi anlamda ele alınmaktadır. Fakat kalkınma, ülkelerin sosyal, siyasi, refah, eğitim, sağlık, vb. alanlarda daha iyi bir konuma gelmesini kapsamaktadır. Bu değişkenlerin gelişmesi adına ülkeler düzenli olarak çalışmalarına devam etmektedir. Özellikle coğrafi, kültürel ve tarih açısından ortak mirasa sahip olan ülkeler birleşerek hızlı bir şekilde daha iyi bir noktaya gelebilmektedir. Günümüzde kalkınma ve işbirliği alanında Avrupa Birliği gösterilebilecek en önemli örnekler arasında yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönem ülke ekonomik ve sosyal açıdan darboğazda olduğu için kendi refahını artırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu yüzden savaflara katılmak yerine ekonomik işbirlikleri içinde bulunmayı tercih etmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde Pakistan'ın talebi üzerine Türkiye, İran ve Pakistan arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) kurulmuştur. Bu araştırmada RCD'yi doğuran bölgesel ve uluslararası koşullar, Soğuk Savaş mücadelesinin yansıması, örgütün hedefleri doğrultusunda ne ölçüde başarılı olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye; İran; Pakistan; RCD; Türk Dış Politikası; CENTO; Kalkınma

ABSTRACT

Development is an important phenomenon that is acquired as a necessary goal for almost all countries. The concept of development is generally discussed in the literature in economic terms. However, development includes the better position of countries in social, political, welfare, education, health, etc. areas. In order to develop these variables, countries continue to work regularly. Especially countries with a common heritage in terms of geography, culture and history can unite and quickly reach a better point. Today, the European Union is among the most important examples that can be shown in the field of development and cooperation.

Since the Republic of Turkey was in an economic and social bottleneck at the time of its establishment, it took initiatives to increase its own welfare. Therefore, it preferred to engage in economic cooperation instead of participating in wars. During the Cold War, the Regional Cooperation for Development Organization (RCD) was established between Turkey, Iran and Pakistan upon Pakistan's request. In this study, the regional and international conditions that gave birth to the RCD, the reflection of the Cold War struggle, and the extent to which the organization succeeded in line with its goals are revealed.

Keywords: Türkiye; Iran; Pakistan; RCD; Turkish Foreign Policy; CENTO; Development

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Soğuk Savaş Dönemi Bir Bölgesel İşbirliği: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD-CRD)
Tezin Yazarı	Fatih KOCA
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	28/11/2023
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	102
Anahtar Kelimeler	Türkiye; İran; Pakistan; RCD; Türk Dış Politikası; CENTO; Kalkınma

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	A Cold War Regional Cooperation: Organization for Regional Cooperation for Development (RCD-CRD)
Author of the Thesis	Fatih KOCA
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	28/11/2023
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	102
Keywords	Türkiye; İran; Pakistan; RCD; Turkish Foreign Policy; CENTO, Development

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CSTD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Ajansı
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCC	: Kuzey Amerika Ülkesi ve Körfez İşbirliği Konseyi
KİBİ	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
RCD	: Regional Cooperation for Development
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu soğuk savaş döneminde iş birliği projesi olan kalkınma için bölgesel iş birliği teşkilatının sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ele alınmasını içermektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde işbirliği projesi olan kalkınma için bölgesel işbirliği teşkilatının sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ele alınması ve Türkiye, Pakistan ve İran ortaklığı açısından ne ifade ettiğine ilişkin hususların ele alınması amaçlanmıştır. Araştırma öncesinde yapılan literatür taramasında soğuk savaş döneminde işbirliği projesi olan kalkınma için bölgesel işbirliği teşkilatı ile ilgili çalışmalar turizm (Erkmen, 2021), kültür (Erkmen, 2021; Doğan 2011) ve ekonomi (Bakan ve Katılmış, 2021; Nurbay, 2020; Cihangiroğlu, 1998; Öncü, 2021) konuları ile kısıtlı kalmıştır. Bu yüzden çalışmanın konusu olan Soğuk Savaş döneminde işbirliği projesi olan kalkınma için bölgesel işbirliği teşkilatı kuruluş gerekçesi, faaliyetleri, üye devletlerin bu oluşumdan beklentileri, Soğuk Savaş sürecindeki yeri, kuruluş gayeleri bakımından ne ölçüde başarılı olduğu hususlarının ortaya konulması amaçlanmıştır ve bu şekilde literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmüştür. Literatüre yeni bir bakış açısının getirilmesi çalışmanın önemi olarak görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir çalışma olan bu tezin verileri doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma verilerini ağırlıklı olarak gazete yazıları, parlamento tutanakları ve Dışişleri Belleteni ile araştırma eserleri oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Çalışma için yapılan literatür taramasında oluşturulan problemler şu şekildedir:

RCD hangi saiklerle, ne gibi amaçlarla kurulmuştur?

Başlıca faaliyet alanları ve icraatları nelerdir?

RCD hangi ölçüde başarılı olmuştur? Başarı ya da başarısızlığına etki eden faktörler nelerdir?

Üye devletlerin RCD'den ne gibi beklentileri olmuştur?

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışma kapsamında yer alan konuya göre “Soğuk Savaş, Bölgesel İşbirliği, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı” anahtar kelimeleri ile literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili Türkiye'ye ait arşivlerin tam olarak erişime açılmamış olması karşılaşılan bir güçlük olmuştur. Teze şekil verilmesinde ağırlıklı olarak Türkçe kaynaklar kullanılmıştır.

1. KALKINMA VE KALKINMA TEORİLERİ

Ülkelerin kalkınmalarını etkileyen ekonomik, sosyal kültürel, vb. farklı faktörler yer almaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kalkınma kavramı, kalkınma kavramı ile ilgili teoriler, kalkınma hedefleri ve stratejileri, projelendirme, gümrük birliği ve iş birliğini destekleyici faktörler yer almaktadır.

1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı

Kalkınma olgusu toplulukta yer alan kişilerin edindiği hak ve imkanların verimli bir yönde değerlendirilip toplum yararına olacak şekilde yaşam şartlarının daha iyi bir noktaya getirme sürecine denilmektedir (Han, 2004:134).

Toplumun ekonomik yaşantısı içinde kalkınma kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. İktisadi açıdan ele alınan ilişkiler incelendiğinde toplumun bir parçası olarak nitelendirilmiş, kalkınma kavramı ekonomik açıdan dikkate alınmıştır. Fakat kalkınma kavramının sadece ekonomi ile sınırlandırılması yetersiz kalmaktadır. Kalkınma ve toplum arasındaki ilişkiden dolayı sosyal ve kültürel açıdan da ele alınması önem taşımaktadır (Yavillioğlu, 2001: 111).

İktisat kapsamında kalkınma olgusu ile ilgili farklı tartışmalar yer almaktadır. Bunlar modernleşme, sanayileşme, büyüme, reform, inovasyon kavramları ile anlamlı ilişki kurularak farklılıkları tespit edilmiştir. Doğru bir kalkınma şeklini sadece ekonomik büyüme ile sınırlandırmak doğru değildir (Crocker, 1991: 458-459).

Büyüme kavramı, kalkınma kavramı ile en çok karıştırılan kavram olarak görülmektedir. Büyüme kavramı bir ülkenin nicelik yönünden üretim ve kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (GSYH) oranı ile ilişkiliyken; kalkınma kavramı ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan daha iyi olma durumunu kapsamakta olup üretim değişkenlerinin daha iyi bir hal alması, yaşam refahının artması, vb. gibi genel ifadeleri içermektedir. Bu açıdan büyüme kavramı nicel anlamda miktar artışını belirttiği için kalkınma kavramı ile ilgili ifadeleri içermemektedir. Kalkınma kavramı kapsamında ekonomik ve sosyal açıdan bir değişim zorunlu bulunmaktadır (Arslan, 2008: 52-53).

Kalkınma kavramı kapsamında yatırım alanlarının genişletilmesi, üretim faktörlerinin artması, milli gelirin artışı, ihracat oranlarının artması, milli gelirin eşit bir şekilde dağıtılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, adalet sisteminin

geliştirilmesi, toplumun yaşam kalitesinin artması gibi ekonomik ve sosyal kavramları kapsamaktadır. Kalkınma kavramının temel amacı, büyüme oranlarının düzenli ve uzun süreli olmasını hedeflemektedir (Gündüz, 2010: 6).

1.2. Kalkınma Üzerine Geliştirilmiş Teoriler

Kalkınma sürecinin amacında büyüme oranlarının yüksek ve uzun süreli devam ettirilmesi önem taşımaktadır. Bir ülkenin doğal kaynakları ve iş gücü ne kadar iyi olursa olsun, uzun süreli kalkınma göstergelerinde iyi bir noktaya gelinebilmesi için küresel açıdan imkanlar kısıtlıdır. Kalkınma unsurunun gerçekleştirilmesinde ticaret unsurunun ulusal yapıdan küresel yapıya geçmesi gerekmektedir.

İktisat literatüründe yer alan dış ticaret teorileri, dışa yönelik ticaret ile refahın artırılması üzerine odaklanmıştır. Kalkınma konusunda bölgesel iş birliği de önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden bölgesel iş birliğinin, dış ticaret sürecinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

1.2.1. Karşılaştırma Üstünlük Teorisi

David Ricardo, dış ticaret unsurunu ‘‘Karşılaştırmalı Üstünlükler’’ açısından ele alarak daha anlamlı bir bakış açısı getirmiştir. Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre bir ülke bir ürünü diğer ülkeye göre daha az maliyetle üretebiliyorsa karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır (Case ve Fair, 1999: 429).

Karşılaştırmalı üstünlükler farklı bir bakış açısı altında bir ülkenin çeşitli mallarının nispi üstünlüğü var ise bulunması ihraç, nispi ürünlerinin bulunmadığı malların ise ithal edilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu sayede ekonomik kaynakların maksimum düzeyde kullanıldığı görülmektedir (Ünüvar, 2008: 10-11).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi bağlamında tarih boyunca ekonomik faaliyetler ile ilgili şu örnekler verilebilir; İngiltere’de yün ve pamuklu ürün, İsveç’te kereste, Danimarka’dan süt ürünleri, Avustralya ve Kanada’dan buğday, İsviçre’den saat ve optik ürünler ve Japonya’dan ipek ihracatı ekonominin kalkınmasını etkileyen ihracat ürünleri olmuştur (Han, 2004: 134).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisinde zaman ve değişim faktörleri önemli değildir. Bu faktörlerin bulunması kalkınma evresini henüz tamamlamamış olan Batı Asya ülkeleri açısından dezavantaj olarak görülmektedir. Batı Asya ülkeleri tekstil ve tarım alanında uzmanlaşma yerine sanayileşme ve hizmet ürünlerinde gelişmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre geleceğe yönelik dinamiklerin dikkate alınması gerekir (Seyidoğlu, 2003: 81).

1.2.2. Mutlak Üstünlük Teorisi

Modern iktisat alanının kurucusu olarak tarihe geçen Adam Smith, uluslararası ticaretin geliştirilmesi için Mutlak Üstünlük Teorisi'ni savunmuştur. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının ilk üç kısmında bu konu adı altında incelemiştir. Smith bu konuyu ortaya atarken toplu iğne örneği ile belirtme ihtiyacı duymuştur. Bir toplu iğnenin üretiminin gerçekleştirilmesi için on aşamanın tamamlanması gerekmektedir. Kişi tek başına, bir günde toplam 10 adet iğne üretimi yapabilmektedir. Fakat her aşama için tek bir kişi yani toplamda 10 kişi çalışırsa bir günde toplam 4800 iğne üretilebilmektedir. Bu yüzden iğne üretiminin 48 kat arttığını söylemek mümkündür. Bir alanda uzmanlaşma ve makineleşme üretim alanında iyi bir noktaya gelmeyi sağlamaktadır. Bu sayede maliyetler en aza indirilerek üretim miktarı artırılabilir. Smith'in anlayışına göre ülkelerinde insanların iş bölümü yaptığı gibi anlaşmaların yapılması gerekmektedir. Bu sayede ülkeler iyi olmadıkları imkanları iyi olan ülkelere sağlayabilmektedir. Uluslararası açıdan iş bölümünün oluşturulması küresel bir atölyenin meydana gelmesine neden olmuştur. İş bölümünün oluşması ile birlikte piyasa sınırlarının genişlemesi mümkün olmuştur (Smith, 2006: 25-31).

Smith'in anlayışına göre "Mutlak Üstünlük Teorisi" kapsamı ülkeler arasında dış ticaret yönünde anlaşmaların mevcut olduğunu göstermektedir. Mutlak Üstünlük teorisine göre bir malın üretiminde kullanılan kaynak miktarı değişiklik gösterebilmektedir (Alkın, 2003: 434). Ülkelerin kaynak açısından zenginlik sağladığı ürünler için anlaşma yapılmalı ve bu alanda fazla gelen ürünler ihraç edilmelidir; az kaynaklı ve yüksek maliyetli ürünler ithal edilmelidir. Bu şekilde dış ticaret oluşturulmaktadır. Fakat her iki ülkede de ürünün maliyeti aynı miktarlarda çıkıyorsa dış ticaret gerçekleşmemektedir (Gündüz, 2010: 7).

1.2.3. Modern Teorilere Göre Kalkınma ve Dış Ticaret

Modern iktisat teorilerine göre dış ticaret ve milli gelir hususunda yer alan beş faktör bulunmaktadır. Fakat dış ticaret milli gelir üzerinde bir etkide bulunuyorsa, aşağıda bulunan maddelerden en az birini sağladığı söylenebilmektedir (Örnek ve Kaplan, 2004:112).

Dış ticaret,

- Üretim değişkenleri yer alan sektörlerin çözümlenmesinde rol oynayarak üretimlerinin yeniden etkinleştirilmesi ve ticaret etkinliklerinin artmasına güzel bir zemin hazırlar.
- Ülke içinde rekabetin artması ile birlikte verimliliğin artması,
- Piyasa hacminin artması ile yerli üreticilerin üretim maliyetlerinin düşmesi ile birlikte ürün verimliliğinin artması,
- Yurtiçinde ikamesi bulunmayan ürünlerin ve ara malların ithal edilmesini sağlanarak verimliliğin artması,
- Sektörler ve ülkeler arasındaki iletişimin kolaylaştırılmasının sağlanması ve teknolojinin ilerlemesi şeklinde belirtilmektedir.

Modern teorilere göre kalkınma ve dış ticareti etkileyen 5 faktör; Bunlar aşağıda yer alan Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Modern teorilere göre kalkınma ve dış ticaret

	Teori	Açıklama
1	Kaynakların Etkin Dağılımı Etkisi	Ülkelerin kalkınması, dış ticaret kaynaklarının karşılaştırmalı üstünlüklerine göre tekrar dağılımının GSYH üzerinde etkili olabilmektedir. Ricardo, ülkelerin dış ticaret yapabilmesi ile ilgili serbestleşme meydana gelmesi durumunda kaynakların etkinliğinin artacağını belirtmiştir (Gündüz, 2010: 9)
2	Dış Ticaretin Disipline Etme Etkisi	Ülkenin dış ticareti, monopol ve oligopol piyasada yer alan üreticilerin kar ve talep oranlarının ters orantılı ilişkisine bağlı olarak üretici miktarının artması ve fiyatlarında düşüş meydana gelmektedir. Kısaca dış ticaret teorileri piyasa ve firmaların fiyatlandırma uygulamaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

		Bu açıdan monopol ve oligopol piyasada rekabetin artması, kaynak ve refahın artmasını sağlamaktadır (Saatçi ve Aslan, 2007: 2).
3	Ölçek Ekonomileri Etkisi	Ölçek ekonomileri, ekonomik büyüme kapsamında dış ticaret etkisi içinde yer almaktadır. Kapalı ekonomilerde karlılık artıp, rekabet azaldığı için optimum sınırın altında kalan firmaların üretim maliyetleri artmaktadır. Bu yüzden ülkelerin dış ticarete açılması iç piyasalarının gelişmesine neden olacaktır. Ayrıca endüstri alanı da gelişeceği için üretim maliyetleri de minimuma inecektir (Karluk, 2002: 95).
4	Üretim için Dış Ticaret Etkisi	Dış ticaret alanında önemli bir etkiye sahip olan bir başka faktör yerli ikamesi bulunmayan ve üretimi için yüksek maliyetleri olan ürünlerin dışardan elde edilmesi olarak gösterilebilmektedir. Bir malın ya da ara mallarının, yerli ikame mallarının olmamasından dolayı ikame malların ithal edilmesi gerekmektedir. Ülkenin döviz sıkıntısı çekmesinden dolayı ikame malların üretiminde aksaklıklar meydana gelebilmektedir. Bu doğrultuda ülkenin dış ticaretinde serbestleşmesi üretim miktarını artıracığı için ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir (Gündüz, 2010: 11)
5	Teknoloji Yayma Etkisi	Dış ticaretin en önemli faktörlerinden birisi de teknoloji olarak gösterilmektedir. Firmaların, üreticilerin, vb. ticaret alanında iletişim kurması ve bilgi alması teknoloji aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu sayede ithalat ve ihracat işlemleri daha kolay bir şekilde meydana gelebilmektedir. Teknoloji aracılığıyla üreticiler yeni ürünlerin üretimini, ürünlerin stok bilgisini, fiyat bilgisini, vd. ile ilgili haberleri alabilmektedir. (Grossman ve Helpman, 1993: 165).

1.3. Kalkınma İçin Projelendirme

Büyüme teorilerine göre gelişmekte olan ülkeler genel anlamda kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için sorunların düzeltilmesi adına daha sistematik planlı ve projelendirilmiş politikalar oluşturmalıdır. Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için uzun süreli kalkınma politikasının meydana getirilmesi şarttır.

Kalkınma planlaması ve projelendirmesi kavramı bir ülkenin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanda belirli bir sürede toplumun ulaşmak istediği refaha ve nicel anlamda belirlenmiş istatistik verilere ulaşılması ve kaynakların doğru organlara ulaşarak verimli bir şekilde kullanılması sürecini kapsamaktadır. Bu açıklamadan pazarda meydana gelebilecek sorunların sistematik bir şekilde çözümlenmesi için planlama yapılması önem taşımaktadır. Ekonominin gelişmesi ve düzenli bir konuma gelebilmesi için ekonominin kalkınmasının önündeki engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Böylece kalkınma için uygun olmayan zeminin uygun bir hale getirilmesine imkân sağlanacaktır. Kalkınma için plan ve proje kapsamının geliştirilmesinde durum değerlendirmesi ve tutarlı bilgi toplama gibi uygulamalar yapılmaktadır. Bu yüzden kalkınma planlamasının gerçekleştirilmesinden önce ülkenin ekonomik ve sosyal bütün bulgularının çıkarılması gerekmektedir (Han, 2004: 150).

1.3.1. Kalkınma Hedeflerinin Belirlenmesi ve Stratejilerin Geliştirilmesi

Kalkınma hedeflerinin belirlenmesinde stratejilerin geliştirilmesi için planlama döneminde toplanan bilgiler ile hedeflerin karşılaştırması sağlanmaktadır. Bütün kalkınma planlarında açık ya da kapalı kalkınma stratejileri bulunmaktadır. Ancak bu noktada farklı kalkınma stratejileri bulunabilmektedir. Bu stratejiler ekonominin genişletilmesi ve sürdürülebilmesi için en etkili ve uygun olanlarının seçilmesi gerekmektedir (Han, 2004: 150). Bunlara örnek vermek gerekirse;

- Kalkınma şeklinin dengeli ya da dengesiz olması,
- Tarım ve sanayi sektörlerine öncelik verilmesi,
- Sektörlerin gelişmesi ve sürdürülmesi,
- Üretime dayalı altyapının oluşturulması için yatırımın sağlanması,
- Gelir dağılımının eşit bir şekilde sağlanması,

- Ödemelerin iyileştirilmesi,
- Sermayenin artırılması,
- İstihdam oranının artması,
- Eğitim ve sağlık sistemlerinin geliştirilmesi olarak gösterilebilmektedir.

Yukarda yer alan maddelere göre kalkınma planlamasının gerçekleştirilmesinde uygulanacak olan stratejiler belirlenmektedir. Stratejiler genel olarak milli gelirin eşit dağılımı, tarım/sanayi alanlarının geliştirilmesi, tasarrufların artırılması gibi kalitatif ve kantitatif alanlarda yer alan bütün verilerin iyileştirilmesi hedef alınmaktadır. Bu yüzden yukarda yer alan örnekler somut ve soyut kavramda değerlendirilebilmektedir. Planlama aşamasından önce belirlenen hedefler, kalkınma planlamasının daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Kalkınma aşamasının planlanması ile birlikte ülkenin ekonomik düzeni ve gelecekte oluşturulabilecek olan planlamalarında öncü rol üstlenebilmektedir. Kalkınma planının taslağı kurul, yasama organları ve hükümet tarafından onay aldıktan sonra esas niteliğini kazanabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik olarak makro ve sektörel açıdan kalkınması için planlamalar yapmaktadırlar. Planlama yapmadan önce belirlenen hedeflere ulaşabilmek için belirli amaçlara varılması beklenmektedir (Gündüz, 2010: 13-14).

1.3.2. Birleşmiş Milletler Bin Yıl Kalkınma Hedefleri

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2000 yılının Eylül ayında 189 üye ülke ile gerçekleştirdiği konferansta; dünya çapında insanlık onurunun adalet ve eşitlik ilkelerini topluca daha iyi bir noktaya taşımak için “Bin Yıl Bildirgesi’ni” kabul etmiştir. Bildirgede yer alan ilkelerin günlük yaşamda yer alması için toplam sekiz tane “Bin Yıl Kalkınma Hedefi” sunulmuştur. Bütün bildiregelerin 2015 yılına kadar devam ettirilebilir aynı zamanda kalkınma ve yoksullukla mücadele edilmesi için ölçülebilir bir altyapı hazırlanması hedeflenmiştir. Bunlar aşağıda maddeler halinde sıralandırılmıştır (Gündüz, 2010: 15);

- Açlık ve yoksulluğun insanların hayatından çıkartılması,
- Eğitimin evrensel bir sistem üzerinde oturtulması
- Toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanarak, kadınların toplumda daha fazla yer edinmesi,

- Bebek ve çocuk ölümlerinin en aza indirgenmesi,
 - Gebelik ve anneliğin daha sağlıklı bir zeminde sürdürülmesi,
 - Sıtma, Hıv, Aids, vb. gibi bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi,
 - Çevre kirliliğinin önüne geçilmesi
 - Kalkınma planlaması için bütün devletlerin ortak kararda hareket etmesi;
 - Uluslararası alanda ticaretin açık bir sistem üzerinde kurulması ve mali konuların iyileştirilmesi,
1. Az gelişmiş ülkelerde ticari ve mali konuların özele indirgenmesi (gümrük vergisi, kota, ödeme yöntemlerinin kolaylaştırılması, borçların yapılandırılması, resmi işlemlerin daha basit bir zeminde kurulması, vb.),
 2. Kıyı limanları bulunmayan ülkelerin, kıyı liman ticareti yapan ülkelerle iş birliği içinde olması,
 3. Gelişmekte olan ülkelerin dışarıya borçlanmasının uzun süreli ve sürdürülebilir bir yapı üzerinde oturtulması,
 4. Gelişmekte olan ülkelerin genç istihdam oranlarının artırılması,
 5. Sağlık sektörüne yatırım yapılması ve ilaç sanayinde gelişmekte olan ülkelerin çeşitli ilaçlara ulaşımının kolaylığının sağlanması,
 6. Teknoloji alanında çeşitli yatırımlar yapılması, kamu destekli teşviklerde bulunulması ve özel sektörle beraber işbirlikçi yapının düzenli olarak kurulması.

Yukarda yer alan maddeler doğrultusunda Birleşmiş Milletler “Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerini” gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Fakat alınan kararlar doğrultusunda sadece Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin değil bütün dünya ülkelerinin iş birliği içinde olması gerekmektedir. Bu şekilde kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi önem taşımaktadır.

1.4. Ekonomik İş Birlikleri

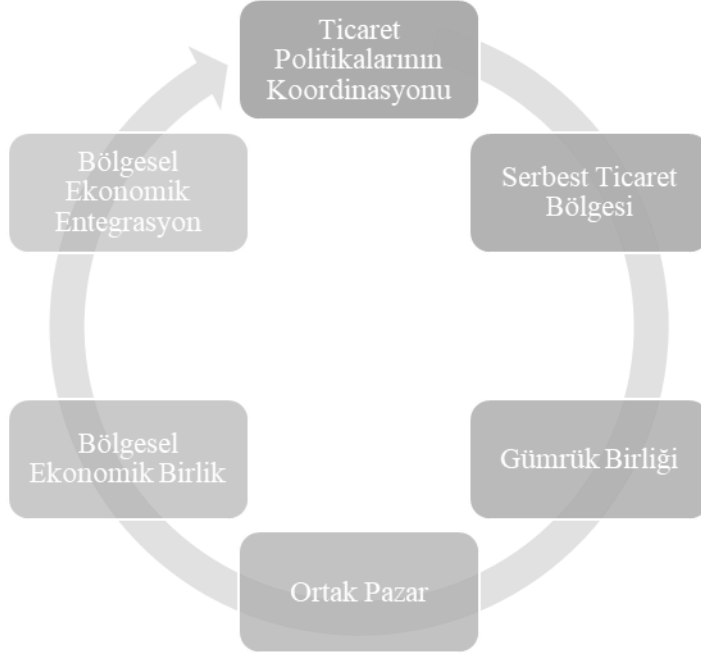
Ekonomik işbirlikleri, bölgesel işbirlikleri yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Bölgesel işbirlikleri kapsamında ekonomik işbirlikleri, güvenlik işbirlikleri, çevre güvenliği ve su işbirliği kavramları yer almaktadır. Devletlerin sosyal, ekonomik, ticari, coğrafi, vb. çıkarına göre işbirlikleri şekillenebilmektedir (Güntay, 2020: 10).

Ekonomik işbirlikleri, belirli bir bölgedeki devletlerin ortak yatırım ve ticaret anlaşmaları, para politikaları, teknoloji ve gümrük anlaşmaları gibi faktörleri kapsamaktadır. Devletlerin bölgesel ekonomik işbirliklerinin gelişmesi ve sürdürülebilmesi küresel alanda rekabet edebilmelerini sağlamaktadır. Buna ek olarak devletler arasında ekonomik işbirliklerinin sayısı ne kadar fazla olursa fayda miktarı da doğru orantılı artış göstermektedir. Hükümetlerin ekonomik işbirliği zemini geliştirilirken işbirliğine üye devletlerin karşılıklı çıkarlarının dikkate alınması gerekmektedir (Asian Development Bank, 2023). Bu açıdan işbirliği gerçekleştirilirken işbirliğine katılımcı devletler açısından ekonomik getiri sağlanabilmesi için ortak amaçların belirlenmesi doğru olacaktır. Buna ek olarak; ekonomik işbirlikleri ülkeler arasında yapılacağı gibi ticaret yapanlar arasında da gerçekleşebilmektedir.

Hükümetlerin ekonomik işbirlikleri arasında yer alması için çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan

- Ekonomisi gelişmemiş olan ülkeler, ekonomisi gelişmiş olan ülkeler ile işbirliğinde olarak ekonomilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.
- İşbirliğinde olan hükümetlerin doğal kaynak, teknoloji ve emeklerinin verimli bir şekilde kullanabilmesi için sanayilerini geliştirmesidir.
- Ülkeler arasında ticari ve ekonomik işbirlikleri sağlanarak küresel alanda rekabetin oluşturulması,
- Ekonomik gelişmeye bağlı işbirlikçi ülkelerin kültür, sanat ve eğitim alanlarında ilerletilmesi ve insanların yaşam kalitesinin artması şeklinde ifade edilmektedir.

Ekonomik işbirliği ülkeler arasında belirli yapılaşmanın oluşması ile gerçekleşmektedir. Bunlar Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Ekonomik işbirliği süreci

Kaynak: Raghavan, 1995

Ekonomik işbirliğinin oluşturulmasında ilk amaç ticaret politika organizasyonlarının oluşturulması, işbirliği içindeki ülke mallarının tercih edilmesi ve ticarete aykırı durumlarının önüne geçilmesidir. Ekonomik işbirliğinin oluşturulmasındaki aşama Şekil 1’de gösterildiği gibi sırasıyla serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, bölgesel ekonomik birlik ve bölgesel ekonomik entegrasyon ile gerçekleşmektedir (Raghava, 1995: 2-5).

Ekonomik işbirliğinde yer alan aşamalar, devletlerin ortak amaçlarına ulaşması ve ekonomilerini uyumlu bir hale getirebilmesi açısından önem taşımaktadır. Buna ek olarak ekonomik işbirliğinde hedeflenen amaçların başarılı olabilmesi için işbirliğinde olan ülkelerin ortak hareket etmesi önem taşımaktadır. Çünkü ekonomik işbirliği aşamalarının başarılı bir şekilde tamamlanması ile ekonomik işbirliği meydana gelebilmektedir.

Yukardan yer alan faktörler haricinde bazı iktisatçılar, ekonomik birleşmeyi bütünleşme aşamasında yer alan faktörler kapsamında değerlendirerek ayırım yapmayı tercih etmiştir. Bunlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ekonomik bütünleşmeler

Ekonomik Bütünleşme Şekilleri	Serbest Ticaret	Ortak Gümrük Tarifesi	Faktörlerin Serbest Dolaşımı	Kurumsal Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	+	-	-	-
Gümrük Birliği	+	+	-	-
Ortak Pazar	+	+	+	-
İktisadi ve Parasal Birlik	+	+	+	+

Kaynak: Gündüz, 2010.

Tablo 2’de ekonomik bütünleşme şekillerinin serbest ticaret, ortak gümrük tarifesi, faktörlerin serbest dolaşımı ve kurumsal uyum üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Serbest ticaret bölgesinde ekonomik bütünleşme faktörlerinin tamamı olumlu olduğu görülmektedir.

1.4.1. Ortak Pazar

Ortak Pazar, bölgesel ekonomik birleşmede gümrük birliğinden sonra yer alan kısım olarak değerlendirilmektedir. Ortak pazar kapsamında sermaye, emek, girişim, üretim, vb. faktörlerin serbest bölge içinde dolaşımını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılmaktadır. Ürün ve hizmet sektörlerine ek olarak üretim piyasalarında fiyatlar eşit kullanılarak, kaynakların verimliliğinin artması amaçlanmaktadır. Ortak pazar için üye ülkelerin iç pazarından oluşan büyük bir iç pazar olduğunu da söylemek mümkündür (Gündüz, 2010: 20).

1.4.2. Ekonomik İş Birlikleri Anlaşması

Ekonomik işbirliği anlaşması en dar anlamda ekonomik birleşme için ülkeler arasında yapılan anlaşma olarak belirtilebilmektedir. Anlaşma tarafı olan ülkeler belli

ürün ve hizmetlerde geçerli olan gümrük tarifelerini kaldırmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen birleşme şekillerinde taraflar uluslararası alanda ticarete piyasasında yükselmeyi, ticaret hacmini artırmayı ve ticaret üzerindeki engelleri en aza indirmeyi amaçlamaktadır. 1932'de İngiltere ve Commonwealth arasında gerçekleştirilen ekonomik işbirliği anlaşması buna örnek olarak gösterilebilmektedir (Uyar, 2000).

1.4.3. İktisadi Birlik

Ekonomik birleşmede, iktisadi birlik en son aşama olarak görülmektedir. Ekonomik birlik; ortak pazar sürecinde finansal, ekonomik ve sosyal politikalar kapsamında devletlerin uyum içinde olmasını öngörmektedir. Ekonomik birlikte karar organı olarak belirlenen kurul, politikaları oluşturmaktadır. Fakat alınan kararları politika olarak uygulamada her devlet kendi ülkesinin yönetiminden sorumludur.

Özellikle ortak pazar sisteminde bulunan tek para birimi, dış ticaret politikalarının uyumlanması, merkez bankasının mali sistemi ile iktisadi birliğin yapısını oluşturmaktadır. Bu süreçte geliştirilebilecek olan politikalar şu şekildedir (Gündüz, 2010: 20-21):

- Ürün ve hizmet sektörlerinde meydana gelecek olan bütünleşme için gümrük politikalarının ve emeğin serbest hareketliliğinin düzenlenmesi yeterli değildir. Ekonomik birleşme içindeki ülkelerin standartlarını çeşitli teşviklere, vergilere ve teşviklere karşı kullanmaktadır. Söz konusu alanların tamamının iyileştirilmesinin sağlanması,
- Çevre sorunlarının belirlenmesi ve ortak bir paydada ülkelerin sorumluluklar alması,
- Tek bir ülkenin altından kalkamayacağı büyük ölçekli bilimsel araştırmalar, teknoloji ve ar-ge çalışmalarının harekete geçirilen alanlarda ortak politikaların belirlenmesi ve uygulanması,
- Ülkelerin piyasalarında monopol ve oligopol yapıların önüne geçilmesi ve ileriye dönük işbirliğinin sağlanması.

Avrupa Birliği özellikle Maastricht Antlaşması ile üye ülkeler arasında ekonomi, emeğin serbest hareketliliği, vatandaş hakları, finansal konular vb. alanlarda iktisadi bütünlüğe ulaşmayı başarmıştır.

1.4.4. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi ekonomik bütünleşme sürecinde ikinci aşama olarak değerlendirilmektedir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) md.24'e göre serbest ticaret bölgesinde yer alan ülkelerin ticaret olaylarında bulunan kota ve vergilerin tamamının kaldırılması olarak ifade edilmiştir (DPT, 1997: 49).

İki ya da daha fazla ülkenin ürün ve hizmetlerinin serbest dolaşımını anında karşılaştığı engeller kapsamında yer alan gümrük tarifeleri, vergi ve kısıtlamaların kaldırılması, serbest ticaret bölgesi kapsamında belirlenmektedir. Serbest ticaret bölgesi ile üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı gümrük vergisi uygulamaması veya gümrük politikalarının değişmesi ticaret alanında değişikliklere neden olabilmektedir. Çünkü üye ülkeler haricinde yüksek gümrüklü ülkelere ihracat yapan satıcılar malları ilk olarak düşük gümrüklü ülkelere ihraç edecektir. Düşük gümrük tarifleri karşılandıktan sonra asıl gönderilmek istenen yüksek gümrüklü ülkeye re-eksport yapılmaktadır. İhracat şeklinin yön değiştirmesi, uluslararası alanda ticaret normlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumun kontrol altına alınabilmesi için ürünler serbest bölge içinde dolaşırken, menşei şahadetnamesi gerekmektedir. Avrupa Birliği'nde (AB) karar alındığı gibi bütün ekonomik politikalar, Avrupa Serbest Ticaret Ajansı (EFTA) kapsamında yer alan belirlenmiş bir sektör, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Kapsamında yer aldığı gibi belirlenmiş ürün grubu için oluşturulabilmektedir (Gündüz, 2010: 19; Seyidoğlu, 2003: 210-212). Serbest ticaret bölgesi kapsamında Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) örnek gösterilebilmektedir.

1.5. Gümrük Birliği Teorisi

Gümrük birliği kapsamında yer alan üye ülkeler arasında gerçekleşen ticaret ile kotalar, gümrük tarifeleri, yasalar, vb. gibi uygulamaların kaldırılarak, üçüncü ülkelere karşı üye ülkelerin ortak gümrük tarifesi uygulamasıdır. Gümrük birliği ile ürün sektöründe bütünleşmenin meydana getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede ülkeler arasında oluşan ürün dolaşımının kontrol altına alınarak gümrük vergileri ve dış ticaret kontrolleri sağlanmaktadır.

Serbest ticaret bölgelerinin ve gümrük birliğinin sağlandığı koşullarda daha kapsamlı bir ekonomik bütünleşmenin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Bu noktada serbest ticaret alanlarındaki faktörlere ek olarak gümrük birliği kapsamında yer alan ülkelerin serbest ticaret uygulamalarının imkanı en aza indirgenmiştir. Bu noktada en önemli olgunun uluslararası çapta Avrupa Birliği'nin gümrük birliği örneğini göstermek doğru olacaktır. Roma Antlaşması md.9'a göre birlik mallarının gümrük temelinde ele alınacağı ve mallar üzerinde yapılacak olan ticareti kapsadığı temelinde yer almaktadır (Karluk, 2002: 232).

1.5.1. Durağan Etkileri

Gümrük birliği kapsamında ekonomik birleşmeye giden ülkeler, kendi ekonomik yapılarında bulunan göreceli fiyatlardaki değişiklik sona erecektir. Bu sayede üretim ve tüketim kapsamında yapılan ticaretin hacmi de değişiklik gösterecektir. Gümrük birliği ile teknoloji ve ekonomik altyapının da sabit kaldığı varsayılırsa üretim değişkenlerinin yeniden dağılımı nedeniyle meydana gelen etkilere durağan etkiler denilmektedir (Uyar, 200).

Gümrük birliği teorisine göre birliğin oluşumu üzerinde etkili olan iki kaynak bulunmaktadır. Bunlar;

- Ticaret ve tüketim arasındaki yaratıcı etki: Birlik kapsamında yer alan ülkelerin olumlu yönde ilerleyiş göstermesi ile meydana gelmektedir. Gümrük birliği etkisi ile kaldırılan kota ve tarifeler sonucunda ülkelerde talep esnekliği ile doğru orantılı olarak tüketim artışı meydana gelecektir. Yerli üretimde yüksek maliyetli ürünler yerini toplumsal faydaya bırakacaktır.
- Ticaret hadleri etkisi: Gümrük birliğinin oluşması ile birlikte ülkelerin ticaret hacmi ve yönü değişiklik gösterebilmektedir. Bu noktada ticaret hadleri üye ülkelerin iş bölümünü ve ticaret payını belirlemektedir. Gümrük birliğinde meydana gelen ticaret hadleri dört grupta belirlenebilmektedir; verimliliğin artması, Pazar rekabetinin artması, ülkelerin ekonomik yapısı nedeniyle küresel rekabetin artması ve oluşturulan ekonomik yapı sayesinde ticaret hacminin uluslararası alana yayılması şeklinde ifade edilmektedir.

1.5.2. Sürekli Etkileri

Gümrük birliğinin durağan etkileri, ekonomik yapının bir değişikliğe uğramadan dış ticaret ve refah düzeyinde meydana gelen değişikliklerle ilgilenmektedir. Fakat küçük bir piyasanın yerine geniş bir piyasanın geçmesinde sınırlı etkiler bulunmamaktadır. Ekonomik birleşme ile birliğe üye ülkelerin ekonomilerinin üretim ve kaynaklarının verimli kullanılmasında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bu durum da zamanla gelişen ekonomik iyileşmeyi, kalkınma hızını ve milli geliri düzenli olarak etkilemektedir (Seyidoğlu, 2003: 211-212).

Kalkınma için gerekli olan sürekli etkiler şu şekildedir:

- Ölçek ekonomileri,
- Rekabet artışı,
- Dışsal ekonomiler etkisi,
- Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler,
- Yatırımlara teşvik edici uygulamalar ve sermaye etkisi olarak gösterilmektedir.

1.6. İş Birliğini Destekleyici Faktörler

Ülkelerin işbirliği içinde olmasını sağlayan bazı unsurlar bulunmaktadır. Uluslararası ekonomik işbirlikleri örneklerinin neredeyse tamamının bölgesel nitelikler taşıdığını söylemek mümkündür. Avrupa Birliği (AB) 27 ülke, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) 3 ülke Kuzey Amerika Ülkesi ve Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) 6 ülke Basra Körfez ülkesinden oluşmakta olup kısmi bir coğrafya üzerinde işleyiş sağlamaktadır. Bu yüzden işbirliğinin en önemli unsurlarından birinin coğrafi yakınlık olduğunu söylemek mümkündür. İşbirliğinin gerçekleşmesi için birtakım aşamaların uyum içinde tamamlanması gerekmektedir. Ülkelerin bu süreç içinde farklı algılara ve bakış açılarına sahip olması çeşitli engelleri beraberinde getirecektir. Aynı bakış açısına, kültürel ve sosyal yapıya sahip olanlar gereken uyumu daha kolay yakalayacağını söylemek mümkündür (Gündüz, 2010: 27).

Ülkelerin işbirliğinde en önemli sorunlardan biri de kontrol etme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik işbirliğinde ülkelerin kalkınması söz konusuysen, birlik içindeki bir ülkenin kendi çıkarına ters düşmesi birliği olumsuz yönde etkilemektedir. Döviz kurlarının değişkenliği bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İŞ BİRLİĞİ (KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI RCD-CRD)

2.1. Soğuk Savaş Dönemi

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında doğrudan herhangi bir çatışma olmadan, farklı devletleri ya da grupların kullanılması ile bölgesel savaşlar, iç karışıklıklar, çatışmalar, propagandalar, kışkırtmalar, korku politikaları, silahlanma ve gerginlik içinde yürütülen ortam “Soğuk Savaş’ın” oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun temelinde iki güçlü yapının kendi politikalarını dünya üzerinde etkili olması mücadelesi bulunmaktadır (Girgin, 2002: 28). Soğuk Savaş’ın “soğukluğu” her ne kadar tartışılsa da sıcak savaşlar kadar ciddi sonuçlar ortaya koymuştur (Kantaracı, 2012: 50).

SSCB otoriter komünizm ve tam devletçi yapıyı uygulamakta ve bu yapının yaygınlaşmasını savunmaktadır. Bu düşünce ile Asya ve Afrika’da iç savaşlar ve ihtilaller; Doğu Avrupa’da işgal ile yönetim şeklini dayatmayı başarmıştır. ABD ise serbest ekonomi, kapitalist sistemi, demokrasi ve çoğulculuk anlayışını küresel alanda yaymaya çalışmıştır. Bu yüzden komünist sisteme karşı mücadele ortamı oluşturmuştur. Bu görüş ile Vietnam ve Kore’de savaşa girmiştir (Girgin, 2002: 28).

Lenin “Almanya’ya sahip plan, Avrupa’ya sahip olur” söylemini savunduğu bilinmektedir (Best, vd., 2008: 211). Almanya, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra parçalanmış ve ülkeler arasında paylaşılmıştır. Ülke Doğu ve Batı blokları olarak iki kısma ayrılmıştır. SSCB, Doğu bloğunu, ABD, Batı bloğunun önderliğini üstlenmiştir. Soğuk Savaş döneminde her iki devlet önderlik yaptığı bloklara kendi askeri, siyasi, ekonomik ve jeopolitik etkileri görülmüştür (Kırbaçoğlu, 2019: 21).

Soğuk Savaş’ın sonucunda Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri galip gelmiştir. Sovyetler Birliği yarattığı kendi sisteminde meydana gelen iç sorunlar ve başarısızlıklar nedeniyle çökmüş ve birlik dağılmıştır. Birliğin dağılması ile birlikte bağımsız bir devlet ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Yugoslavya beş ülkeye ayrılmış; Macaristan, Polonya, Çekoslavakya, Bulgaristan ve Arnavutluk komünizmden uzaklaşmıştır. 20. yüzyılın son 10 yılı Soğuk Savaş Dönemi Sonrası olarak adlandırılmıştır (Kennedy, 1999; Guyatt, 2000; Luce, 1999).

2.1.1. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın oluşmasını etkileyen en önemli değişkenlerden birisi Sovyet Rusya'nın öncülüğünde uluslararası alanda ideolojilerinin sivrilmesi olmuştur. Sovyet sistemi bütün dünyada komünizmi yaymaya çalışan bir doktrin izlemektedir. Savaş sonrasında bu doktrinin yayılması için baskı uygulaması; ABD bloğunun bu politikalara karşı engelleyici stratejiler belirlemesine neden olmuştur. Ülkeler arası anlaşmazlık totaliter komünizm yapısı ve hürriyet anlayışının bozulması adına meydana gelen bir mücadele olmuştur. Başka bir faktör de sömürgelerin bağımsızlıkları için harekete geçmesi ile sömürgeciliğin kalkmasıdır. Soğuk Savaş döneminde bağımsızlığını almaya çalışan sömürge devletleri, bağımsızlığını kazansa da güç mücadelesi içinde bulunan savaşın baş aktörlerinin etkisi devam etmiştir. Hatta bu devletler Soğuk Savaş sürecinde temel strateji araçları olarak kullanılmıştır. Ülkelerin bağımsızlığını kazanması sonucu uluslararası politikada “Üçüncü Blok, Üçüncü Dünya veya Bağlantısızlar Bloğu” adı verilen yeni bir kuvvet oluşmuştur. Sömürgeciliğin kalkması ile doğru orantılı olarak uluslararası politikanın genişlemesi önemli bir olgudur. Afrika da sömürgecilikten kurtulmuş ve uluslararası alanda politik ve siyasi ilişkilerine eğilmiştir. Bir diğer durum da teknolojinin gelişmesi ile güç mücadelesinin “yukarıya” açılmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ı, Birinci Dünya Savaşı ile kıyaslandığında savaşın seyrini hava saldırıları belirlemiştir. Amerika ve SSCB'nin bu alanda üstünlüğü ele geçirmesi için uyguladığı stratejiler bazı zamanlarda iki ülkeyi sıcak savaşın eşiğine getirmiştir. Gaddis'in (1986) “uzun barış” olarak belirttiği bu dönem için her iki ülke de büyük bir kaybı yaşamaktan çekinmiştir. Çünkü teknolojinin silahlar üzerindeki etkisi sürekli olarak artış göstermiş ve tahribat hacmi büyük teknolojiler ortaya çıkmıştır (Kantarıcı, 2012: 52-53).

Soğuk Savaş döneminde ekonomik üstünlük sağlamak için girilen çabalar, savaşın getirileri arasında yer almaktadır. Bir devletin varlığını sağlayabilmesi açısından ekonomik anlamda devamlılık ve yeterlilik mutlaka olması gerekmektedir (Arıboğan, 2004: 54). Diğer gelişen unsurların hepsi ekonomik açıdan devamlılık ile oluşabilmektedir. Ülkeler arasındaki güç mücadelesi değişkenleri; ekonomik kalkınma, politika, refah, güvenlik, barış, siyasi yapı olarak sıralamak doğru olacaktır. Bu etkenlerin üzerinden stratejiler uygulandığı kanısına varılmaktadır. Ayrıca ekonomik üstünlük üzerinden gerçekleştirilen güç stratejilerinin ülkelere yeni araçlar sunduğu

söylenilmektedir. 1948 ve 1951 yılları arasında uygulanan Marshall Planı buna örnek olarak gösterilebilmektedir (Gaddis, 2008: 36-37).

2.1.2. Soğuk Savaş Döneminde Güç Parametreleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda uluslararası alanda temel güç dengesini oluşturan hükümetler, savaşın etkileri yüzünden eski gücünü kaybetmiştir. İtalya, Japonya ve Almanya savaşta yenilgiye uğramıştır. İngiltere ve Fransa galip olan devletler arasında yer alsada savaş yüzünden büyük tahribatlara uğramıştır. İngiltere ve Fransa'nın tekrar gücünü toparlaması ancak AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) gibi bir birliğinde katkısı ile 1970'li yılların sonlarına doğru olacaktır. Bu yüzden meydana gelen boşlukta SSCB ve Amerika iki büyük güçlü devlet olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın meydana gelmesinde en önemli faktör Almanya'nın bölünmesi olarak gösterilse de Balkanlardaki yönetiminin SSCB nüfuzu, Avrupa'da tedirgin bir bakış açısı yaratmıştır. SSCB savaş anında ABD ile içinde bulunduğu işbirliği ve uluslararası politikada meydana gelen boşluklar, SSCB'nin bir daha yakalayamayacağı bir fırsatı sunmuştur. Komünizm alanında evrensel temsili olan SSCB fırsattan istifade etmek için İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Avrupa, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Asya'da faaliyetlerine başlamıştır. Savaşın son dönemlerinde Alman işgalinden kurtarma bahanesi ile Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'a askerlerini yerleştirmiştir. Burada komünist rejimlerin faaliyete geçmesi için uğraş verirken; Uzak Doğu bölgesinde Çin'i kendi kontrolünde tutabilmek için harekete geçmiştir. Buna ek olarak; Türkiye ve İran üzerindeki stratejik oyunlarla çeşitli baskılar uygulayarak Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Doğu Akdeniz'e ulaşabilmek için çaba sarf etmiştir. Yunanistan'da meydana gelen iç karışıklıkların arkasında da SSCB bulunmaktadır. SSCB, Yunanistan'da başarılı olamamış fakat işgal ettiği diğer ülkelerde komünist yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede Amerika karşısında bloğunu meydana getirmiştir. Truman Doktrini ile Amerikalı yöneticilerin SSCB tehdidi altında olduğu düşünceleri kabul edilmektedir. 1947 yılı itibariyle Amerika'nın dış politikası SSCB ve komünistlere karşı açılan savaş olarak görülmüştür. Bu savaşın başlangıç noktası Truman Doktrini olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan savaş sonrasında güçlerini kaybetmiş olan Avrupa ülkelerinin ekonomilerini düzeltmesi ve eski güçlerine dönmesi

önem taşımaktadır. Bu açıdan Amerika, SSCB tehdidi altında bulunan ülkelerin kalkınması için Marshall Planı'nı uygulamaya geçirmiştir (Sander, 1998: 259).

Amerika, Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan sonra SSCB ile birlikte işbirliği içinde olmasının mümkün olmadığını fark etmiştir. Çünkü SSCB olabildiğince fazla alana yayılmak ve Avrupa başta olmak üzere çeşitli bölgeleri kendi kontrolü altında tutmak için çaba sarf etmektedir. Amerika, SSCB'nin izlediği politikaya karşı "durdurma" politikası izlemiş ve komünizm hareketinin yayılmaması için Kuzey Atlantik ittifakını yaratmıştır. SSCB'nin Avrupa'da yayılması, North Atlantic Treaty Organization (NATO)¹'nin kuruluşuna yol açmıştır. 1949 yılına kadar SSCB'nin Avrupa'nın önemli sayılacak bir kısmını kendi kontrolü altına aldığı söylenebilir (Armaoğlu, 1989: 546).

Kore'de Japonların yenilgiyi kabul etmesine rağmen, Japonları uzaklaştırma görevi için ülkenin güneyine Amerika'ya ait askeri yönetim konuşlanırken; ülkenin kuzeyinde yer alan Sovyetler, Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına olanak sağlamıştır. Bu yüzden Kore, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. 1950 yılında Kuzey Kore, Güney Kore askerlerinin 38. paraleli geçtiklerini savunarak, harekete geçmiştir. Kore Savaşı, Çin Halk Cumhuriyeti'nin gönüllü birlikleri ile güneye doğru ilerlemiş fakat Birleşmiş Milletler tarafından bu saldırının önüne geçilmiştir. Buna göre Kuzey Kore, Güney Kore ile mütareke görüşmelerine başlamış ve 1953 yılında mütareke imzalanmıştır (Blair, 1987; Foot, 1985; Whelan, 1990). Uzak Doğu'da meydana gelen çatışmalar da Soğuk Savaş'ın tırmanmasına neden olmuştur. 1953 yılında Stalin'in ölmesi ile birlikte SSCB'de meydana gelen iktidar mücadeleleri Moskova ve Komünist rejimlere karşı ayaklanmalar meydana getirmiştir (Uçarol, 2006: 824-825).

Musaddık'ın, İran petrolünü millileştirme düşüncesi İran ve İngiltere arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Diğer yandan Amerika'nın SSCB yayılmasına karşı oluşturduğu Bağdat Paktı'na Irak dışındaki Arap Ülkeleri katılım sağlamamıştır. Bu durum Orta Doğu'nun üçe ayrılmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile İngiltere Süveyş'ten çekilmemek için oyalayıcı politikalar izlemiştir. İngiltere'nin bu tutumuna karşı Mısır, Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini açıklamış, Fransa ve İngiltere tepki göstermiştir. İngiltere ve Fransa tepkilerini askeri güç olarak

¹ Bknz. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü.

göstermiş fakat Amerika'nın baskısı altında kalmışlardır. Bu süreçte SSCB ve Amerika Fransa ve İngiltere üzerinde ağır baskılar uygulamıştır. Amerika, SSCB'nin petrol kaynaklarına ulaşması ve Batıyı çökertme planına karşılık Eisenhower Doktrini kapsamında bölgedeki devletlere ekonomik yardım yaparak kendi tarafına çekmiştir (Armaoğlu, 1989: 587-590). Bu olayların haricinde SSCB ve Amerika arasındaki güç mücadelesinin teknoloji ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Her iki ülkenin nükleer silah ve füze teknolojileri konusunda başlıca güçler haline geldiği söylenebilmektedir. Nükleer silahlarda meydana gelen gelişmeler, uluslararası alanda dengeleyici bir faktör olabilmektedir (Mueller, 1988: 62; Lebow, 1994: 254).

2.2. İş Birliği İçin Belirleyici Unsurları

2.2.1. Tarih, Kültür ve Coğrafya

İşbirliği ve kalkınma süreci çeşitli aşamaları barındıran zorlu bir dönemdir. İşbirliğinin sağlanması için ülkelerin kendi arasında uyum ve özverili olması gerekmektedir. Ülkelerin kültür, tarih, dil, vb. gibi faktörlerde benzer özellikler taşıması daha kolay uyum sağlamalarına neden olacaktır (Gündüz, 2010: 75).

İnsanlara özgü bir kavram olan kültür kavramı, bir toplumun tarih boyunca anlam kattığı, yapılandırma ve düzenleme alanlarında etkili olan inanç ve gelenek olarak tanımlanmaktadır (Parekh, 2001). Türk Dil Kurumu (TDK) kültür kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin*” (TDK, 2023)

Kültürü oluşturan bazı değişkenler bulunmaktadır. Bunlar aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3: Kültür faktörünü oluşturan değişkenler

Değişken	Faktör
Dil	Bir kültürün mirasının, dil olduğunu söylemek mümkündür. Dil insanların birbiri ile anlaşmasına olanak sağlayan bir aracı; yüzyıllar

	<p>boyunca gelişim göstererek meydana gelen sosyal bir faktör olarak görülmektedir. Asya’da yaklaşık 350 milyonu bulan insan nüfusunun konuştuğu diller genellikle Türkçe, Farsça ve Arapça’dan oluşmaktadır. Asya kıtasının büyüklüğü ve yer alan ülke sayısı dikkate alındığında homojen bir dil yapısının bulunduğunu söylemek mümkündür. Dillerin yapısı kültürlerini de belirlemektedir. Diller geçmişten günümüze kadar durağan bir yapı göstermemiştir. Dil faktörünün yaşayan ve sosyal bir etkileşim olduğunu söylemek mümkündür.</p>
Din ve İnanç	<p>Din, toplum veya grubun kişisel ve sosyal davranışlarını yargılayabilecek, insanların belirli kurallar çerçevesinde yaşamını devam ettirecek, kişilerin ve evrenin varlığını açıklayabilecek düşünce ve eylem olarak tanımlanmaktadır. Asya’da yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu bölgede Tek Tanrılı inanç sisteminin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu oluşumda ölümden sonra yaşam olduğu, hırsızlık, insan öldürme, yaralama, iyi komşuluk ilişkileri, merhamet gibi kavramlar ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu bölgede İslam dininde vurguladığı ülkeler arası komşuluk ilişkisi, işbirliğine örnek olarak gösterilebilmektedir. Bölgesel işbirliği kapsamında komşuluk ilişkilerinin iyi olması önem arz etmektedir.</p>
Ortak Miras	<p>Asya kıtasının büyük bir kısmı aile, sadakat, misafirperverlik, onur, saygı gibi değerleri ile ön plana çıkmaktadır. Edirne’den, Delhi’ye yolculuk yapan bir turist, geçtiği bölgelerin hepsinde ortak miras kültür simgelerinin benzer olduğunu fark edebilmektedir. Aynı şekilde İstanbul, Kahire, Bağdat gibi şehirlerde yaşayan kişilerin heyecanı ve kötü haberlere duyduğu üzüntü benzerlik göstermektedir. Türkler, Araplar, Farisiler, vb. uzun yıllar boyunca bir arada yaşamış ve kültür etkileşimleri olmuştur.</p>

Kaynak: Gündüz, 2010.

Asya kıtası, Eski Dünya düzeninde kara kütesinin bir parçası ve yaklaşık 45 milyon km² yüzölçümü ile en büyük kıta olarak bilinmektedir. Asya Kıtası'nın kuzey ve güney aralığında yaklaşık 8500 km genişliği bulunmaktadır. Buna ek olarak; ortalaması 1010 m yüksekliği ile diğer kıtalardan daha yüksektir. Asya Kıtası'nın yüksek ortalama sahip olmasının nedeni Himalaya Dağları'na borçludur. Asya kıtasının uydu haritası aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: Asya kıtasının uydu haritası

Kaynak: Nasa, 2002

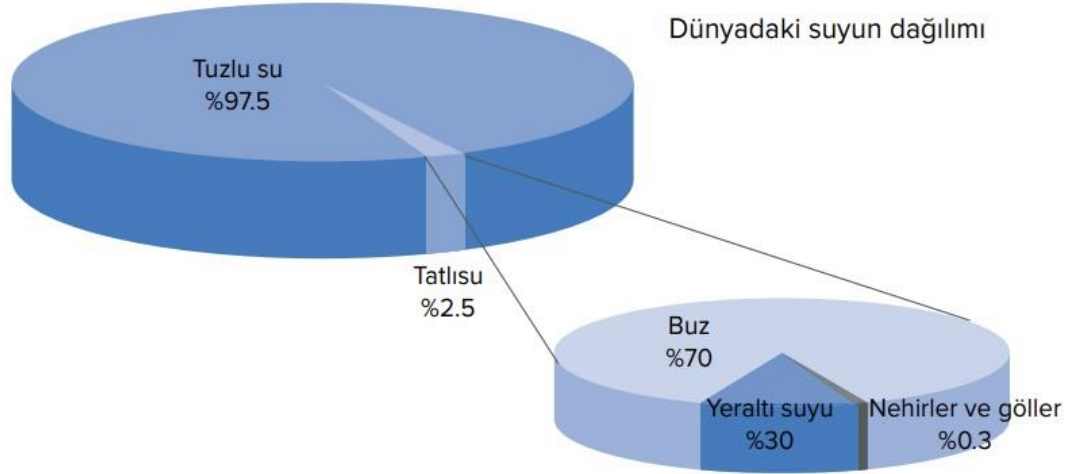
Asya kıtasının tarihini incelerken, medeniyetler tarihinin de öğrenilmesi mümkündür. İnsanlık tarihinde ilk sistematik tarım uygulamaları Asya kıtasında gerçekleşmiştir. Tarihte bilinen ilk medeni yapı Sümerler,² Mezopotamya bölgesinde

² Sümer için detaylı bilgi bkz. Kramer, 1957; Kramer, 1963; Lambert, 1965; Crawford, 2004; Raddin, 1964; Freeman, 2016; Michalowski, 2006; Adamo ve Al-Ansari, 2020; Cooper, 2016; Ziskin, 1972; Castellino, 1966.

yaşamış, burada yazı, tarım, tekerlek, vd. çok sayıda ilk bulunan icatları insanlığa sunmuşlardır. Mezopotamya’da yaşamış diğer krallıklar Asur, Elam ve Babil kendi dönemlerinde icat ettikleri sulama sistemleri, büyük medeniyetlerin beslenmesine ve şehrin temellerinin atılmasına neden olmuştur (Turner, 1997: 270).

2.2.2. Ekonomik Yapı

Ülkeler iktisadilik ilkesi ile ellerindeki mevcut kaynaklardan en fazla faydayı elde edebilmek için mevcut ihtiyaçlarını tatmin aracı kullanarak giderebilmektedir. Ekonomik yapıya göre bütün ülkelerin önem verdiği iki kaynak bulunmaktadır. Bunlar petrol ve su kaynaklarıdır. Petrol kaynakları, dünyanın en değerli rezervleri olarak görülmektedir. Petrol kaynaklarının büyük bir çoğunluğu Asya ülkelerinden çıkmaktadır. Aynı zamanda su kaynakları açısından en az kaynağa sahip ülkeler de aynı şekilde Asya ülkeleridir (Muluk, vd., 2013:7-8). Dünyadaki su kaynaklarının dağılımı aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 3: Dünyadaki su kaynaklarının dağılımı

Kaynak: Muluk, vd., 2013.

Dünya yüzeyinin büyük bir kısmının su ile kaplı olmasına rağmen insanların kullanabileceği tatlı su sınırlı miktardadır. Dünya üzerindeki tatlı su miktarı, dünya üzerindeki su miktarının yaklaşık %2,5'i kadar olup bu miktarın %0,3'ü insanların ve hayvanların kullanımına uygundur (Muluk, vd., 2013: 8). Küresel açıdan su kıtlığı aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Asya bölgesinde insanların temel geçim kaynaklarından biri de tarımcılık olarak görülmektedir. Kıta üzerinde yer alan toplumların temel gıdasını üretmesi ve tarım alanlarının geniş yer kaplaması açısından pirinç üretimi öncelikli gelmektedir. Pirinç üretiminin ana vatanı Asya kıtası olarak gösterilmektedir. Pirinç üretimi için ayrılan topraklar Güney ve Güneydoğu Asya kıtasında yer almaktadır. Asya'nın diğer önemli tarım ürünleri arasında çay, kauçuk, şeker kamışı, pamuk ve jüt bulunmaktadır. Asya kıtasında tarımdan sonra gelen bir diğer önemli gelir kaynağı petroldür. Asya'nın önemli Uzakdoğu ve Ortadoğu Asya kıtalarında önemli petrol kaynakları bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma sürecinde toplum ve doğa arasındaki dengenin oluşturulması gerekmektedir. Doğal kaynaklar gelecek nesillerin devam etmesi, kalkınması, vb. anlamlarını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde sosyal, ekonomik, kültürel ve mekânsal boyutların yer alması gerekmektedir.

2.3. Bağdat Paktı- CENTO RCD

Dulles, Dışişleri Bakanı olarak, 1953 yılında Eisenhower ve Başkan Eisencoer tarafından ortaklaşa yürütülen "komünizmi geri alma" politikasını küresel ölçekte uygulamayı kabul etti. SSCB ile Çin arasındaki paktlarda kümelenme politikası uygulandı. (Dikerdem, 1990: 162).

Ortadoğu, 1953'te Dışişleri Bakanı Dulles'in ziyaret ettiği yeni Bağdat Paktı'nın kurulduğu yerdi. Bağdat Paktı, NATO'nun ve SSCB'ye karşı kurulan örgütün bir uzantısıdır. Dulles'i SSCB'ye karşı ittifak kurmaya iten sonuç Ortadoğu gezisi sırasında ortaya çıktı. (Gönlübol ve diğerleri, 1996:252-254) Öyle olsa bile Dulles, Arap uluslarının kendisinin inandığı gibi bir antlaşmayı kabul etmediğini fark etti ve Kuzey Kuşağı ülkeleri arasında işbirliğini teşvik etme olasılığını değerlendirdi. Amerika ve Pakistan, Kuzey Kuşağı projelerinin ilk somut adımı olan 28 Aralık 1953'te Pakistan'la teknik ve ekonomik konularda bir anlaşma imzaladılar (Yeşilbursa, 2011:88).

02.04.1954 yılında Türkiye ve Pakistan arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Bağdat Paktı'nın kuruluşunda önemli bir adım olmuştur. 1954 yılında Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Ankara ziyaretinde Ortadoğu'da Türkiye ve Irak için iyi yer olacağı savunma örgütünün kurullarına kararı alındığı açıklanmıştır. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında gerçekleştirilen işbirliği antlaşmasına (Gönlübol vd., 1996:259) 04 Nisan 1955 tarihinde İngiltere, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan ve 03 Kasım 1955 tarihinde İran'ın da katılması ile birlikte Bağdat Paktı kurulmuştur. Amerika, Bağdat Paktı'nda gözlemci üye olarak yerini almıştır. Türkiye, Bağdat Paktı'nda izleyeceği siyaset şeklinin Arap devletlerine karşı bir zarar vermeyeceği ile ilgili güvence vermiştir. Ancak Mısır ve Suriye'nin önceliğinde Arap devletleri Bağdat Paktı'na karşı tepkiyle bakmıştır. Arap ülkeleri Bağdat Paktı'nı Batı emperyalizminin bir aracı ve İsrail'e hizmet eden bir örgüt olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden Arap ülkeleri Bağdat Paktı'na tepki olarak savunma antlaşması imzalamışlardır. Bu yüzden Bağdat Paktı'nın Türk ve Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak; SSCB ile olan soğuk ilişkileri de daha gergin bir hale getirmiştir. Ayrıca Bağdat Paktı'nın gözlemci üyesi olan ABD asker desteği sağlamadığı için güçlü bir savunma örgütü olarak yerini alamamıştır. Soğuk Savaş döneminde de Suriye ve Mısır gibi Arap ülkelerinin SSCB'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. 1956 yılında Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini sonlandırması, örgüte Arap üyesinin katılımı için etkili olmamıştır. Buna ek olarak; Irak'ta Kral Faysal ve Nuri Said Paşa'nın yönetimden alınması ile örgüt zayıflamıştır. Irak'ın üyelikten ayrılması ile birlikte 24.03.1959 yılında Bağdat Paktı'nın merkezi Ankara'ya taşınmıştır. Bağdat Paktı, 21.08.1959 yılında "Central Treaty Organisation, Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)" adını almıştır. Pakt bu tarihten itibaren oluşturulan yeni kimliği ile kültürel, ekonomik ve teknik işbirliği alanlarında çalışmalarına devam etmiştir (Serbest, 2016: 411-413).

2.3.1. Türkiye-İran İlişkileri

Coğrafya, tarih, nüfus ve kültür açısından Türkiye ve İran'ı bölgenin en önemli iki ülkesi olarak ayırmaktadır. Ortak değerlerine ve siyasi emellerine rağmen her iki ulus da birbirine ihtiyaç duymaktadır. Farkında olmalarına rağmen Türkiye ve İran kendi bölgelerinde rekabet avantajına sahipler ve hâlâ bölgesel üstünlük mücadelesi

vermektedir. Osmanlı ve Safevi hükümdarları arasındaki çatışma, komşu ülkeler arasında rekabete yol açtı. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Safevi Hanedanları arasındaki Şii Sünni rekabeti günümüze kadar sürmüştür.

Türkiye-İran'ın bölgedeki ilişkilerini çeşitli faktörler etkilemektedir. Bunlardan ilki kimlik tespitidir. Kimlik unsuru iki ülkenin uluslararası sistemdeki konumları, bölgesel vizyonları ve ilişkileri üzerinde yıllardır önemli bir etkiye sahiptir (Keskin, 2009: 46). Osmanlı-Safevi hakimiyeti mücadelesinin açık bir tezahürü olan mezhepsel sınırlar konusundaki anlaşmazlık (Şiilik Sünnilik) 20. yüzyıla kadar devam etti. Türk kimliğini ve milliyetçiliğini temel alan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından İran, Pakistan karşıtı politikalar benimsemeye başlamıştır. İran, önemli bir Türk nüfusuna sahip olmasına rağmen Farsçayı resmi dili, Şiiliği ise din olarak benimsemiştir (Fürtig, 2013: 17). Bunun sonucunda bölgede iki farklı kültür ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Türk kültürü unsuru İran'ı ilgilendirmiyor, zira onlar bunun yerine Fars ve Şii kültürüne dayanan daha geniş sosyo-kültürel yapıları tartışılmıştır (Feri, 2007: 55). Bu zıt kimlikler, İran ile Türkiye arasında bölgesel üstünlük rekabetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Hem iki komşu ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkileri, hem de küresel ortamda Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya politikaları bu söylemleri yansıtıyor. İran, 1979 İslam Devrimi'nin ardından Şiiliği siyasi bir ideoloji olarak benimsemiş ve bunu ulusal ve uluslararası temel politikalarından biri olarak belirlemiştir. Buna karşılık Türkiye, Soğuk Savaş'ın 1991'de sona ermesinin ardından Orta Asya ve Kafkaslar'da "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Büyük Türk Devleti" konusundaki duruşunu yoğunlaştırdı (Fuller, 2011: 205). Bölgeye ilişkin zıt bakış açıları, İran ile Türkiye arasında önemli sorunlara yol açarak kültürel düşmanlığa yol açtı.

Türkiye ve İran rejimleri siyasi sistemleri itibarıyla birbirine rakiptir. Türkiye laik ve demokratik bir temel üzerine kurulmuşken, İran özellikle 1979 devriminden sonra şeriat hukuku ve Şii kimliği üzerine kurulmuştur. İran'da Şiilik devleti şekillendiren temel faktör olarak ortaya çıktı. Ayrıca Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye kendisini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlamıştır. Buna rağmen İran, tüm kötülüklerden Batı'nın sorumlu olduğuna inanıyor ve hem bir ikon hem de bir lider olarak İslam dünyası üzerinde otoritesini ileri sürüyordu. İran, Batılı kimliğiyle Türkiye'yi İslam dünyasının dışında tutmakta ve İslam'ın düşmanı olarak görmektedir. Türkiye rejiminin kendi bölgesindeki diğer ulusların Batılılaşmasına yol açabileceğinden korkmaktadır. İran, Türkiye'yi ve diğer hükümet yanlısı ülkeleri

bölgenin dışında tutmak amacıyla Şiilik ve İslam'ı birleştirerek bölgesel politikasını oluşturmuştur. Bu yönergeler, iki ülkeyi kendi hükümetlerinin ihracatında rekabet etmeye teşvik etmektedir (Çolak, 2014: 15).

Türkiye ile İsrail ve ABD arasındaki ilişkiler bu iki ülkeden etkilenmekte ve bu da ilişkilerine etki etmektedir. İsrail'in bölgedeki varlığından derin rahatsızlık duyan İran, İsrail'i kendi bünyesinde etkisizleştirmeye yönelik politikalar izlemektedir. İsrail'in bölgedeki güvenliği ABD için büyük önem taşımaktadır. ABD kendisini her zaman açıkça İsrail'in koruyucusu olarak ilan etmiştir. Son dönemde İsrail ve ABD ile ilişkilerine mesafe koyma çabalarına rağmen Türkiye her iki ülkenin de bölgedeki en önemli dostudur (Çetinsaya, 2004: 232) İran, Türkiye'nin ABD ve İsrail ile dostane ilişkileri olduğunu kabul ediyor. İran'ın bölgedeki en büyük Truva atı olarak gördüğü Türkiye'ye karşı İsrail ve ABD'nin ortak yaklaşımı vardır. İran'a göre bu üç ülke kendi toprakları için bir tehdit oluşturmakta ve mevcut rejimi zayıflatarak değiştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin politikalarına ve İsrail ve ABD ile olan bağlantılarına rağmen İran, bu ülkeleri Şiilik temelli kimlik ve dini söylemlerden uzak tutmakta zorlanmaktadır. Esasen ABD ve İsrail unsurları İran'ın Türkiye ile bağlantısını kısıtlamaktadır. (Hasgüler, 2010: 404).

İran'ın bölgesel politikalar, Türkiye-İran ilişkilerinde önemli rol oynamaktadır. İran, İslami ideolojiyi yayma çabasıyla bölgedeki radikal İslamcı grupları desteklemektedir. Başka bir ifadeyle İran, 1979 devrimini/rejimini bölgeye tanıtmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki radikal İslamcı mezheplere destek sağlamaktadır. Batı'nın Türkiye hakkındaki anlayışı, Türkiye'nin kendisini İslam'ın düşmanı olarak gören radikal İslamcı gruplar ve kökten dinciler için bir kale olduğu yönündedir. Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri, İran'ın, radikal İslamcı grupların ve kökten dincilerin Türkiye'yi İslam'ın düşmanı olarak görmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İsrail'in Orta Doğu'ya müdahalesi, bunu barışa lanet getireceğini düşünen İran için bir endişe kaynağıdır. Buna karşılık Türkiye ve İsrail'in bölgede güçlü bir stratejik bağı var. Türkiye ile İsrail arasında devam eden yakınlaşma İran açısından her zaman endişe kaynağı olmuştur (Tamer, 2016: 106).

Türkiye-İran jeopolitik konumları nedeniyle iki komşu ülke güvenlik açısından birbirine bağımlıdır. İki ülke arasındaki ilişkilerin ne ölçüde geliştiği, ilgili hükümetlerin ve yetkilerin etkisinde kalmıştır. Gösteriler karar vericilerin eylemleri, Türkiye ile İran

arasındaki olumlu ilişkiler ve rekabet döngüsüne yansdı. Hem İran hem de Türkiye ortak bir dostluk ve dayanışma perspektifine sahipti; bazı yöneticiler birbirlerini düşman ve tehdit olarak görüyorlardı (Bağcı ve Sinkaya, 2005). Cumhuriyetin ilk yıllarına bölgeye ilgi eksikliği damgasını vurdu ve bu durum Türkiye'yi Ortodoks politikalar uygulamaya ve Batılılaşmaya yöneltti. Menderes döneminde bölgeye yoğunlaşmaya ve güvenlik odaklı bir dış politika izlemeye başladı ve sonunda İran'la Bağdat Paketi'ni imzaladı. Esasen İran ve Türkiye, Soğuk Savaş'ta komünizmle mücadelede bu dönemde süper güçlerinden biri olan ABD'ye destek verdiler. 1955 yılında iki Batı bloğu ülkesi Bağdat Paketi'ni kurmuş ve Irak'ın Paketi'nden çekilmesinin ardından CENTO bünyesinde güvenlik ve savunma anlaşmaları imzalamışlardı. Özal döneminde İran'a yönelik pragmatik bir tutum hakim olmuş, Tahran ile İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi istenmiştir. Bülent Ecevit'e göre İran'da bölücü terörist ve gerici grupların varlığı iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden oluyordu. Ayrıca İran'daki Haşimi ve Hatemi yönetimleri Türkiye ilişkilerine odaklanmış olsa da radikal İslamcı gruplar, ABD ve İsrail başta olmak üzere Batılı ülkelerle olan olumlu ilişkileri nedeniyle Türkiye'yi düşman ülke olarak görüyorlardı. Radikal İslamcı grupların Türkiye'yi tehdit olarak algılaması nedeniyle iki komşu ülke arasında ciddi bir sorun yaşanmaktadır (Bağcı ve Sinkaya, 2005: 2).

Rejim değişikliği bağlamında iki komşu ülke arasındaki ilişkilerin siyasi ve jeopolitik faktörlerden etkilendiği ortadadır. Atatürk ve Rıza Şah'ın önderliğinde iki komşu ülkenin sınırlarında yaşanan güvenlik sorunları, aralarında soğuk rüzgarların yayılmasına neden oldu. İlişkilerin en üst düzeyde olduğu 1930'lu ve 1950'li yıllarda her iki ülke arasında bölgenin güvenliğine yönelik güvenlik anlaşmaları imzalanmıştı. İki ülke arasında 1979 yılına kadar soğuk iklime rağmen rejim değişikliğine kadar güvenlik politikaları açısından güçlü bir ortaklık sürdürüldü. 1979'daki rejim değişikliğinin ardından İran'ın Türkiye'yi düşman ülke olarak tanımlaması ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu. Hükümet değişikliğinin ardından bölgedeki Müslüman ülkelerin desteğini kazanmayı hedefleyen İran, laik hükümeti nedeniyle Türkiye'yi düşman ülke olarak tanımladı. Ayrıca İran'daki yeni rejime karşı çıkan muhaliflerin bir kısmı da Türkiye üzerinden kaçarak ülkelere sığındı ve Türkiye üzerinden gönüllülük karşıtı hareketler gerçekleştirdi. Bu eylemin ardından iki ülkenin güvenlik durumu sorunlu hale geldi. İki ülkenin güvenlik krizi, İran'dan kaçan rejim karşıtı grupların Türkiye'de devrim karşıtı faaliyetlerde bulunmalarına izin verilmemesiyle çözüldü (Ercan, 2015: 435).

2.3.2. Türkiye-Pakistan İlişkileri

Muhammed Ali Cinnah, İngiliz yönetimindeki Hindistan'dan ayrıлып Müslüman bir ülke olma amacıyla 1947'de Pakistan'ı kurmuştur. İlk başta, toplu olarak Batı Pakistan ve Doğu Pakistan olarak bilinen, birbirinin karşısında bulunan iki ayrı bölgede ortaya çıkmıştır. Pakistan ve Doğu Pencap 1971'de ayrılarak Bangladeş ayrı bir ülke olarak oluşmuştur.

Pakistan'ın Hindistan'la üç savaşa dahil olması öncelikle Keşmir'den kaynaklanmaktadır. Pakistan, Müslüman Keşmirli'lere hizmet etmenin önemini vurgulayan bir dış ve güvenlik politikası izlemiştir. Keşmir, Hindistan-Pakistan çatışmalarının odak noktası olmuştur. Keşmir Sorunu, iki ülke arasında 1947, 1965 ve 1971'deki çatışmaların temel nedeniydi. Pakistan bugüne kadar durumu değiştirme konusunda başarısız olmuştur. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Pakistan da çok sayıda askeri darbeye sahne olmuştur. İslami farkındalığın yükselişine, alt ulus ve etkili gruplar arasındaki rekabete ve siyasi yapıdaki çarpıklıklara rağmen İslam hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Pakistan'ın yolu tarih boyunca daima ordunun çizdiği yoldan olmuştur. Pakistan ve Türkiye, liderleri, siyasi mücadeleleri veya yaşam tarzları gibi pek çok benzerliği paylaşmaktadır. İki ülke başlangıçtan günümüze kadar dostane ilişkiler içindedir. Her fırsatta bir arada durmuşlardır. İlişkileri kültür, siyaset, askeri taktikler veya dış politika alanlarında iyi ve başarılıydı, ancak ekonomi alanında öyle değildir. Ekonomik bağlarını geliştirmek amacıyla Afganistan'ın katılımıyla bir Ekonomik Forum düzenlenmiştir. İki ülke, Keşmir ve Kıbrıs meseleleri konusunda birbirleriyle her zaman iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Ülke liderleri, bağlantılarını sürdürmek ve güçlendirmek amacıyla sık sık birbirlerini ziyaret etmektedir. Çözüm yollarını araştırmak ve iş birliğini geliştirmek amacıyla Afganistan'ın da katılımıyla üçlü zirve toplantıları düzenlenmektedir (Akbaş, 2013: 297-300).

Osmanlı Türkiye'si ile Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'da ikamet eden ve eski adıyla Hint Müslümanları olarak bilinen Müslüman topluluklar arasındaki bağlantılar uzun süre önce kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldan sonra Hintli Müslümanları kontrol etme yeteneği, Yavuz Sultan Selim'den öncekiler de dahil olmak üzere tüm Halifelerin yönetici aileden olmasıyla daha da artmıştır. Osmanlı İmparatorluğu çökerken Hintli Müslümanlar, İslam'ın hükümdarı olarak gördükleri Halife Sultan'a yardım amacıyla hareket etmiştir (Chaudhri, 2002: 20).

Türk halkı ve Hintli Müslümanlar, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında birlik içinde kalmıştır. 5 Ocak 1921'de Muhammed Ali Mevlâna ve Ağa Han başkanlığındaki iki heyet, Osmanlı Halifesi adına İngiltere Başbakanı Lloyd George'a bir muhtıra sunmuştur (Bose, 1964: 41). Mutabakata göre İngiltere, Müslüman halkın hilafetine sadık kalmasını beklememeli ve bir an önce silahlı direnişe başvuracaktır (Quarishi ve Burke, 1995: 227).

Hindistan, Halifelik Komitesi'nin Bağımsızlık Savaşı sırasında Bombay'daki yardım çabaları bir hayli ilgi çekti ve parasal bağış miktarının 125.000 İngiliz sterlinine ulaşmasıyla sonuçlandı. Ayrıca Hintli Müslümanlar gönüllü asker toplamaya ve Delhi'de bir Ankara Lejyonu' kurdular. Hindistan'da Kurtuluş Savaşı'na son veren Mudanya Mütareke Anlaşması'nın imzalanmasının ardından geniş çaplı şenlikler yapılmıştır (Lawrence ve Burke, 1990: 67).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmıştır. Ancak Hintli Müslümanlar ülkenin modernliğinden ve bağımsızlığından memnundu. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, modern Türkiye'yi kuran Mustafa Kemal Atatürk'e her yönüyle takdir ve hayranlığını dile getirmiştir. Hintli Müslümanların 1947 yılında kendi hükümetleri altında ayrı bir devlet adı altında bağımsızlığa kavuşmaları, Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır (Shahid, 2000: 129). 1947'den bu yana Türkiye ile Pakistan arasındaki güçlü dini ve kültürel ittifak, Ankara İslamabad ilişkilerinin temel taşı olmuştur.

1947'den 1952'ye kadar Soğuk Savaş hem Türkiye hem de Pakistan için büyük çalkantıların yaşandığı bir dönemdi. Türkiye ancak 1939'da İngiltere ve Fransa ile bu dönemde güvenlik anlaşması işlevi gören bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Türkiye, Birleşmiş Milletler'e (BM) üye olmasına rağmen, BM sistemi nedeniyle karşılaştığı Sovyet tehdidini tam olarak ortadan kaldıramadı veya etkisiz hale getiremedi. Türkiye bu hedefe ulaşmanın bir yolu olarak ABD'nin başını çektiği Batı ittifakına katılmayı tercih etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1950).

Bağımsızlığının ilk yıllarında Pakistan önemli engellerle karşılaşmıştır. Birleşmiş Milletler, ABD liderliğindeki Batı Bloğu ve Sovyetler Birliği yönetimindeki Doğu Bloğunun büyük bir kısmı, Hindistan'ı birincil rakipleri olarak tanımıştır. Milliyetçi Çin'in lideri Chaing Kai shek ile Hindistan'ın lideri Jawaharlal Nehru arasında kişisel bir dostluk bağı vardı. Ayrıca Pakistan, Afganistan'la bir sınır anlaşmazlığına

bulaşmıştı ve Komünist Çin ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek potansiyel tehlikeyle karşı karşıyaydı. İslam dünyası, Pakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında tek destek kaynağıydı. Bu noktada Muhammed Ali Cinnah ve halefi Liyakat Ali Han, Türkiye gibi Müslüman ülkelerle uyum politikası izlemiştir. 1950'lerde dünya çapında güvenlik sorunlarına dair gerginlik ivme kazanırken, her iki ülke de birbirinin desteğine ihtiyaç duymuştur (Kaur, 1993: 61).

1950'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde ortak dini ve kültürel kimliğe belirgin bir vurgu yapılıyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Eylül 1950). Pakistan'ın Ankara Büyükelçisi Mian Beşir, Eylül 1950'de Türkiye'nin Doğu ile Batı'yı İslam aracılığıyla birleştiren müstesna bir Müslüman ülke olduğunu belirterek, Keşmir meselesinde Ankara'nın yardımının önemini altını çizdi (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Aralık 1950).

Bu yıllarda birbirine yakın olmasından dolayı gözle görülür sonuçlar ortaya çıkmıştır. Pakistan'daki sel felaketine ilk müdahale eden ülkelere biri olan Türkiye, 1951 yılında 10.000 rupi tutarında parasal yardımda bulunarak, Türkiye ile Pakistan arasında askeri işbirliğini başlatarak, iki ülke arasında ebedi dostluk anlaşmasının imzalanmasını sağladı (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1951). Türkiye ve Pakistan'ın imzaladığı ilk siyasi belgedir (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Temmuz 1951).

1952'den sonra Türkiye ve Pakistan, ABD'nin yanı sıra NATO'yla da güvenlik iş birliklerinde yoğun çaba gösterdiler. Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olarak, Batı askeri ittifakı içerisinde dış politikasını etkilemesine olanak tanıyan kurumsal bir çerçeve oluşturmuştur (Bilgin, 2011: 8-9). 1952 yılından bu yana uluslararası alanda izolasyonu önlemek amacıyla ABD ile olumlu ilişkiler kuran Pakistan, 1954 yılında ilk Amerikan askeri yardımını almıştır (Gupta, 1995: 216).

Ortadoğu'da bölgesel bir güvenlik anlaşmasının kurulması 1950'li yıllardaki görüşmelerde tartışılmıştır. Türkiye ve Batılı ülkeler Ortadoğu'nun güvenliğine yönelik paktlar oluşturulmasına yönelik bir plan önermiştir. Plan, Türkiye'nin teklifiyle paktlar kurarak siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği sağlamayı hedeflemektedir. NATO'nun stratejisi doğrultusunda Ortadoğu'da güvenlik ihtiyacının ve buna yönelik boşluğunun doldurulması anlamına gelmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1953).

Bunlara ek olarak; Ortadoğu'da Sovyetlerin yayılmasının önüne geçmek için ABD'nin Pakistan'da askeri üsler kurması gerekiyordu. Amacı, Pakistan ile Türkiye arasında, potansiyel olarak NATO bünyesinde yapılacak bir anlaşma yoluyla askeri

destek sunarak daha uyumlu bir çerçeve oluşturmaktı. Pakt Irak, Suriye, Suudi Arabistan, İran ve Afganistan'ın katılımını içeriyordu ancak Türkiye ve Pakistan'ın önemli bir etkisi olacaktı (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ocak 1954).

ABD ve İngiltere; Orta Doğu ve Güney Asya'ya istikrar getireceğine inanarak anlaşmayı desteklerken, Sovyetler Birliği bunu komünizme karşı yeni bir tehlike olarak görüyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1954). Tüm Arap ülkelerini bu çabaya katılmaya çağırdılar ve Batı bloğu üyelerine yanıltıcı mesajlar gönderdiler. 1954'te Suriye ve Suudi Arabistan anlaşmaya taraf olmak için görüşmelere başladı, ancak Mısır bu konuda şüpheliydi. Ayrıca Türk ve Pakistan askeri heyetleri 1954 yılında farklı aralıklarla İran'ı ziyaret ederek çok taraflı güvenlik anlaşmasını görüşmüştü (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Şubat, 1954). Şubat 1955'te Irak ve Türkiye arasında Karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalandı. Pakistan daha sonra 1955'te imzalanan Bağdat Paketi'ne katılmıştır. Bu pakt, üye ülkelerin dış politikasını etkilemiş ve 1955 Bandung Konferansı'nda Batı yanlısı bir tavır sergilemiştir. Türkiye ve Pakistan, Doğu Batı kutuplaşmasının yanı sıra, Batı Bloku'nun Asya ve İslam dünyasındaki tezlerini savunmak için güçlerini birleştirdi (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Nisan 1955).

Afganistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Altes Serdar Naim Khan'ın Türkiye ziyareti sırasında Adnan Menderes'le yapılan görüşmelerde ikili ilişkiler ve Bağdat Paketi'nin Arap devletleri üzerindeki olumsuz etkilerinin görüşülmesi sırasında alındı (Cumhuriyet Gazetesi, 15 Temmuz, 1956). Üstelik Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin tezini destekleyen Pakistan, daha önce Keşmir meselesinde tarafsız kalan Türkiye'den sınırsız yardım talebinde bulundu. Mart 1957'de Bağdat Paketi üyeleri ve ABD, başkentlerindeki komünist propandaya karşı bir gümrük birliği kurdular. Buna tepki olarak ABD, 1957'de radyo istasyonları aracılığıyla propaganda başlattı. ABD Temsilciler Meclisi, ekonomik yardımın bir kısmını İstanbul'dan Karacı'ye kadar iç otoyolların inşası için talep etti (Cumhuriyet Gazetesi 5 Temmuz 1957; Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ocak 1957).

Pakistan medyası, Haziran 1960 askeri darbesi öncesinde, iki ülke arasındaki ilişkiler değişmeden kalmasına rağmen Türkiye'deki basın rejimini ve anti-demokratik uygulamaları eleştirdi ve 1958'de Pakistan'da yaşanan benzer bir darbe, her iki tarafın da demokratik sisteme karşı özellikle duyarlı olmadığını gösterdi. Askeri müdahaleler ve demokrasi arasında gidip gelen siyasi hayat, uzun yıllar iki milletin ortak özelliği

olacaktır. Pakistan, 27 Mayıs'tan sonra siyasi tasfiye sürecini kan dökmeden tamamlama girişiminde bulundu (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1962). Cumhurbaşkanı Eyüp Han, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın Türkiye'den sınır dışı edilmesini, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den ise infazların iptal edilmesini istedi (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1962).

Türk, İranlı ve Pakistanlı mevkidaşları, CENTO bünyesinde uyuşturucu kaçakçılığı, gümrük düzenlemeleri ve gümrük düzenlemeleriyle mücadeleye yönelik projeler üzerinde işbirliği yaptı. ABD, 1962 yılında İstanbul Ankara Karaçi Tahran ile diğer ülkeler arasında doğrudan telefon görüşmesi yapılmasına olanak tanıyan, radyo yayınlarının her ülkeye bağlanmasına olanak tanıyan ve televizyon altyapısının kurulmasına yönelik çalışmaları hızlandıran bir sistem kurdu. Bu sistem, aralarındaki hava trafiğinin sorunsuz işlemesi için hayati önem taşıyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1984).

Türkiye ile Pakistan arasındaki siyasi ittifak uluslararası platformlarda da devam etti. Örnek olarak Pakistanlı delege, Türkiye'nin desteğini alan BM Genel Kurul Başkanlığı adaylarından biriydi. Ancak Türkiye'nin dış politikası zaman zaman Pakistan ile kısa süreli anlaşmazlıklara neden olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Eylül 1962). Çin ile Hindistan arasındaki sınır anlaşmazlığı sırasında Türkiye'nin Hindistan'a askeri malzeme sağlamasına Pakistan'ın tepkisi beklenmedik olmuştur. Pakistan'a göre Hindistan'ı desteklemek iki ülke arasındaki dostluğu ve dostluğu zayıflatacak, CENTO içindeki iş birliğini kötüleştirecek ve Pakistan toplumunun Türkiye'ye olan desteğini azaltacaktır (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1963).

Buna ek olarak; 1963'teki CENTO toplantısı sırasında Pakistan, Batılı ulusların Hindistan'a Komünist Çin'le mücadelede yardım etme kararına saldırganlıkla karşılık verirken, aynı zamanda Çin Halk Cumhuriyeti ile bağları geliştirmek için diplomatik çabalara başladı. Türkiye, Pakistan ve İran, 1964'ten bu yana CENTO'dan ayrı olarak daha büyük bir bölgesel işbirliği için çabalamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1964).

İngiltere'yi dışlayan bir organizasyon yaratmanın iki temel avantajı vardı. Başlangıçta bu uluslar ABD ve İngiltere'nin çıkarlarıyla meşgul olmak yerine, kendi çıkarları doğrultusunda karar verebileceklerdi. Ayrıca ABD ve İngiltere'nin katılımı nedeniyle CENTO'ya katılmaktan kaçınan Arap ülkeleri de ekonomik fayda

getirebileceği için bu yeni düzenlemeye dahil edilebilir. Pakistan ilk başta siyasi entegrasyonun yanı sıra ekonomik ve kültürel iş birliğiyle sonuçlanacak bir işbirliği çağrısında bulundu, ancak Türkiye ve İran bu öneri konusunda pek istekli değildi. Siyasi entegrasyon bu anlaşmanın bir parçası değildi, bu nedenle komşu ülkelerden gelebilecek olası tepkileri azaltmak için ekonomik boyut vurgulanmaya başlandı.

Her ne kadar bu üç devlet halihazırda CENTO bünyesinde işbirliği yapıyor olsa da, bu yeni yapının herhangi bir etkisi olduğuna dair hiçbir belirti yoktu. ABD ve İngiltere'nin hakim olduğu bir kuruluş olarak CENTO, NATO-SEATO arasındaki stratejik ilişkinin sürdürülmesinden sorumluydu. Yeni oluşumun kalkınma odaklı yapısı, bu üç ülkenin hem kültürel ve tarihi yakınlığını hem de dayanışmasını yansıtıyordu.' Türkiye, İran ve Pakistan, 1964'te ticaret ve turizmi teşvik etmek amacıyla vizelerin kaldırdılar. 1965 yılında kendi hükümetlerinin adları altında Bölgesel İşbirliği Örgütü'nü (RCD) kurdular (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ekim 1964).

CENTO'nun yanı sıra Türkiye ve Pakistan'ın ABD'ye karşı karşılaştığı zorluklar da bu üç ülke arasındaki ortaklığın güçlenmesinde etkili oldu. Ankara sert tepki gösterse de Batı dünyası, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki Türk toplumunun anayasal katılım haklarının engellendiğini zımnen kabul etti. Ayrıca ABD'nin 1964 yılında Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Türkiye'ye yazdığı Johnson Mektubu, geleneksel Batı Türk dış politikasının gözden geçirilmesini ve sosyalist blok ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini içermektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1964).

Pakistan'ın dış politikası 1965'te İslamabad'ın öncelikli olarak Batı'nın dış politikalarını uygulamaktan vazgeçmesiyle önemli bir değişime uğradı. 1965'teki Pakistan Hindistan Savaşı sırasında Hindistan ve Pakistan'a silah ambargosu uygulanması, ikili ilişkiler üzerinde önemli bir etki yarattı. Ayrıca alternatif pazarlar için Çin'e yöneldi ve ordusuna yeni silahlar tedarik edebildi (Kheli, 1983: 432-434; Small, 2010: 88).

Türkiye bu dönemde Pakistan'a genel destek olarak askeri teçhizat sağladı. Türkiye, 1968'de ABD'nin bağışlarına razı oldu ve talep üzerine Pakistan'a 100 tank verme kararı aldı. Ancak ABD'nin Hindistan'a gitmesine izin vermemesi nedeniyle tankların transferi ertelenmiş ve iki ülke arasında gerginliğe yol açtı (Milliyet, 28 Aralık 1968).

1970'li yıllarda Türkiye ile Pakistan açısından iki büyük savaş yaşadılar. 1971'de Pakistan ve müttefiki Hindistan, Doğu Pakistan'ın bağımsızlık ilan etmesini engellemek için savaşa girdi. Türkiye, Kıbrıs'ta Nikos Sampson askeri darbesinin (1974) ardından adaya askeri müdahalede bulundu. Pakistan, Doğu Pakistan'ın Bangladeş olmasını engellemeye çalışırken, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesi tartışmalı bölgenin kuzeyinin kontrol altına alınmasıyla sonuçlandı (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Kasım 1967).

1971'deki savaş sırasında Türkiye, Hindistan'a derhal ateşkes ilan etmesi ve Pakistanlı esirleri iade etmesi yönünde diplomatik bir çağrıda bulundu. İslamabad, savaş sırasında Türkiye'den askeri mühimmat aldı ve İslam ülkeleri de ülkeye savaş sırasındaki çabalarında yardım etti (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Aralık 1971). İslam ülkelerinden gelen diplomatik baskı, Bangladeş'in Pakistan ile diplomatik ilişkilerini geliştirmesine yol açtı. Ek olarak Pakistan, 1974'ten bu yana İran, Libya ülkeleri veya Körfez emirlikleri gibi petrol zengini ülkelerden önemli miktarda mali yardım aldı (Milliyet, 20 Kasım 1974).

Ankara ile İslamabad'ın küresel konulardaki siyasi ortaklığı 1970'li yıllarda da devam etti. Senatör İsmet İnönü ve Başbakan Zülifkar Ali Butto, Ekim 1973'te Ankara'da ortak bir açıklama yaparak İsrail'i işgal altındaki topraklardan çekilmeye ve küresel güvenlik konularında ortak bir yaklaşım benimsemeye çağırıyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1973).

Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'taki başlıca müttefiki Pakistan'dı. Butto, Hindistan'la mevcut çatışmalarına rağmen Kıbrıs'a müdahale için gönüllü askerler göndermeye hazır olduklarını belirtti (Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1974).

Türkiye, Pakistan ve İran arasındaki üçlü iş birliği 1970'li yıllarda ön plana çıkmıştır. O dönemde Pakistan, RCD'ye her üç ülkenin dış politikasını ve küresel politikalarını şekillendirecek bir siyasi kimlik kazandırmayı amaçladı. Ancak Pakistan Cumhurbaşkanı Yahya Han'ın da desteklediği bu öneriye Türkiye karşı çıktı. Amerika'nın nispeten izole olduğu bir dönemde Hindistan-ABD ittifakını dengelemeye çalışırken, Pakistan'ın dış politikası Çin'in yörüngesine uygun hale gelecek şekilde değişti. Ankara, Kıbrıs'taki krize rağmen NATO ittifakını sarsacak blok dışı ilişkilere girmekten kaçındı (Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 1970).

1970 yılında Türkiye'nin ikili ticaret açığı 4,5 milyon dolardı. Türkiye ile Pakistan arasında 1947 yılında ikili ilişkilerin kurulması ve 1970'li yıllara kadar önemli ekonomik bağların bulunmaması, Türkiye'nin Pakistan'a fon sağlamasına yol açtı.

Türkiye'nin hem küresel hem de yerel mali krizlerle karşı karşıya kaldığı 1970'li yıllarda ikili ekonomik ilişkilerin organizasyonu tartışmalı hale geldi. Ancak Türk kamuoyu RCD'yi Doğu Ortak Pazarı ile özdeşleştirdi ve buranın sonuçta pazarın ilk merkezi olacağına inanıyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1970).

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Kasım 1975'te Pakistan'a yaptığı ziyarette ikili ekonomik işbirliğinin önemine dikkat çekerek RCD bünyesinde ortak bir banka kurulmasını önerdi. Pakistan'ın Belucistan bölgesinde Türkiye'den gizli arabuluculuk talep etmesi Afganistan'la gerginliğe yol açmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 25 Kasım 1975).

22.04.1976'da İzmir ve Pakistan'da yapılan RCD Zirvesi'nde gümrük vergilerinin 10 yıl içinde kademeli olarak kaldırılmasını öngören İzmir Antlaşması imzalandı (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1976). RCD ayrıca bir kalkınma bankası kurdu, Pakistan'la birlikte ulaşım amaçlı ortak traktörler kurmak için çalıştı ve Pakistan'da çalışmak üzere buğday ve çimento gönderdi. Pakistan'dan akaryakıt ihracatı ve pirinç ithalatı arttı. Ayrıca zirvede, Pakistan'dan iş amacıyla Türkiye'ye gelen insan akınının arttığı da vurgulandı. Bu dönemde RCD içerisinde ekonomik entegrasyonun önündeki temel engel olarak uygun ulaşım altyapısının olmayışı gösterilmektedir. CENTO 1979'da dağıldı ve İran'daki İslam Devrimi'nin ardından her iki ülke de sonunda Kıbrıs'tan çekildi. Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki bölgesel iş birliğini geliştirmek amacıyla oluşturulan RCD, müzakerelerle sürdürülmektedir (Öncü, 2021: 949-950).

2.3.3. İran-Pakistan İlişkileri

Pakistan ve İran arasında güçlü bir dil, tarih ve kültür duygusu paylaşılmaktadır. Pakistan'daki birçok modern binada bu birliği anlatmak için klasik Farsça şiirlerden yararlanılmaktadır. Bu kültürel birleşme, Hindistan yarımadasının parçalanmakta olduğu 1947'den bu yana süren dostane ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Pakistan'ın kurulduğu 1947 yılına kadar İran, kendisini resmi olarak tanıyan ilk ülke olmadı. Yakın ilişkiler geliştiren iki ülke arasında 1950 yılında resmi bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. İki ülke, Şah'ın yönetimi boyunca devam eden, uzun süren Soğuk Savaş sırasında dostane bir ilişki ve stratejik ortaklık sürdürmüştür. Üstelik Pakistan, İran İslam Devrimi'ni tanıyan ilk ülke olmuştur. 1980'deki İran-İrak Savaşı, Irak hükümetine destek sağlaması yönündeki ciddi baskıya rağmen Pakistan'ın İran'ı açıkça

desteklediğini gördü. Pakistan ile Afganistan arasındaki ilişkiler, Afganistan'daki iç savaş, mezhepsel gerilim, ABD'nin Pakistan üzerindeki etkisi, İran'a uygulanan yaptırımlar ve Suudi Arabistan'ın yarattığı ilişki gibi çeşitli konu ve olaylar nedeniyle sürekli olarak zorlanmaktadır. Bu durum özellikle Pakistan ile devam eden çatışmada açıkça görülmektedir (Serbest, 2016: 406).

Her iki ülke de ilişkilerine zarar verebilecek sorunları çözmek için önemli çaba sarf etti. Her iki taraf da ticaret ve doğal gaz boru hatlarının geliştirilmesi gibi ortak ekonomik çıkar alanları oluşturmaya çalışmıştır. Sınırlı doğal kaynaklara sahip bir ülke olan Pakistan, İran'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarının büyük önem taşıdığını düşünmektedir.

Ekonomik durumlarına rağmen önemli tarihi, etnik, kültürel ve dini bağları olan iki komşu ülke Pakistan ve İran'da Aryan kültürü, İran ve Pakistan'daki toplumların temelinde yatan genetik yapıdır (Ahmed, 2014). Dahası, Şiiiler ve Süfiler arasındaki manevi ve dini bağlantılar, İran'ın Pakistan'daki kitleler için daha erişilebilir olmasına yardımcı oldu. Buna rağmen her iki ülke hükümetleri, iş ağları ve asırlık ticaret yolları nedeniyle faydalı ve uzun süreli bir ilişkiye sahip olmuştur. Pakistan kültürü yemek, giyim, müzik, şiir ve mimari açıdan İran kültürü tarafından şekillendirilmiştir. Üstelik İngilizler Hindistan'ı ele geçirene kadar Babür İmparatorluğu'nun resmi dili Farsçaydı. Farsça, Hafız, Rumi, Şirazi ve Hayyam gibi önemli şairlerin katkıları sayesinde Pakistan'ın resmi dili olan Urduca üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Üstelik İngiliz yönetimi sırasında Hintli Müslümanların İran toplumuna sağladığı siyasi destek, iki Müslüman toplum arasında güçlü bağların olduğunu gösteriyor. 1940'ta yabancı güçler İran'ı işgal etti ve Müslüman Birliği Topluluğu, Şah Rıza Pehlevi'nin tarafı lehine bir önerge sundu. Ayrıca İran, Pakistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan ilk ülke oldu (Imtiaz, 2009: 4-5).

Pakistan ile İran arasındaki ilişkiler yıllar geçtikçe dalgalanmıştır. 1947'den 1965'e kadar olan dönemde Pakistan'ın İran dahil Müslüman dünyayla dostane ilişkileri vardı. İran'ın, Pakistan ile Afganistan arasında 1960'lı yılların başında 22 ay süren anlaşmazlığın çözümüne yönelik çabaları, aralarındaki iyi ilişkilerin kanıtıdır. İran ile Pakistan arasındaki sınır anlaşmazlığı ikili ilişkilerin önündeki tek potansiyel engeldir. Aralık 1967, iki ülke arasında bu sorunun çözümlendiği tarih oldu. 1965 Pakistan Hindistan Savaşı'nda İran, Türkiye'nin yanında Pakistan'ı da desteklemiş, iki yıl sonra

Pakistan İsrail'e karşı hem Arap dünyasına hem de İran'a destek vermişti. Ayrıca 1967'de Pakistan, İran'ın arabuluculuğu sayesinde Malezya ile olumlu diplomatik ilişkiler kurdu (Qureshi 1968).

1960'ların sonlarında Pakistan, 1971'de bölünmesiyle sonuçlanan kaos ve isyanlarla boğuşmuştur. Bu ayrılık, Doğu Pakistan'ın siyasi olarak Pakistan topraklarından kopmasıyla sonuçlandı. Sonuç olarak ülke kendi haline bırakıldı. Ancak İran'ın iktidara yükselişi İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan ayrılmasıyla başladı. İran'ın bölgedeki İngiliz yönetimini değiştirme çabaları 1973 Petrol Ambargosu ile daha da güçlendi. Bu on yılda Pakistan ile İran arasındaki ticarete ekonomik göstergelerde açıkça görülen bir artış görüldü. 1974-1976-1977 yılları arasında Pakistan'ın İran'la ticareti dört kat artarak 848 milyon rupiye ulaştı (Imtiaz, 2019: 5).

Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana İran'la ilişkiler giderek gelişti ancak İslam Devrimi'nin başlamasından sonra ciddi bir gerileme yaşandı. ABD-İran çatışması, Tahran'da İslami ideolojik bir rejimin kurulmasına yol açan devrimden sonra başladı. Bu durum Pakistan'ın İran'a yönelik dış politikasını kısıtladı. İranlı devrimci öğrencilerin rehin alması, ABD ile İran'ı ilişkilerinin yol ayrımına getirdi. Sonuç olarak Pakistan, Tahran'da devrimci öğrencilerin elinde bulunan rehinelere yönelik diplomatik bir yaklaşım uyguladı (Mohammadally, 1979: 55).

İran'daki İslam Devrimi'nin ardından ABD'nin İran'ın birincil düşmanı olarak algılanması, Pakistan-İran ilişkilerini olumsuz etkiledi. Bu süre zarfında Pakistan, Sovyet Rusya ile Afganistan'daki çatışmada ABD için büyük önem taşıyordu. Yine de General Zia ul Haq liderliğindeki Pakistan bu dönemde Suudi Arabistan'ı tercih etti. Ayrıca Ziya ül Hak'ın eyalet genelindeki dini kurumlara müdahale etme çabaları, İran ve Pakistan'daki Şii topluluklar tarafından memnuniyetsizlikle karşılandı. İranlı Diplomat Sadiq Gangi'nin Lahor'da öldürülmesi (Hüseyin, 1993) ve 1997'de beş İran hava kuvvetleri askerinin öldürülmesi (İkbal, 1997), Şiiler ve Sünniler arasındaki mezhepsel gerilimlerin artmasına katkıda bulundu. Ayrıca İran'ın Keşmir meselesindeki tutumu 1990'lı yıllarda değişti. İran başlangıçta Pakistan'ın kendi kaderini tayin hakkını savundu, ancak daha sonra ikili çözümü destekledi (Pasha, 2000).

İran ile Pakistan arasındaki ilişkiler zayıfladıkça İran, Hindistan'la yeni ilişkiler kurdu. 1990'larda İran'ın Orta Asya ülkelerine erişim teklif etmesi, Pakistan'ın rakibi Hindistan'ı yeniden bir araya getirdi. Bu önemli bir gelişmeydi. Taliban'ın

Afganistan'daki varlığı Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Hindistan ve İran'a önemli destek sağlamasına yol açmıştı (Pasha, 2000). Taliban Pakistan'dan, Kuzey İttifakı ise İran'dan destek alıyor. 1994'te Taliban hükümetinin ortaya çıkışı, Pakistan ve İran'ın Afganistan konusunda işbirliği yapmamasına yol açtı. Ayrıca, 1998 yılında Taliban'ın Afganistan'ın kuzeyindeki Mezar-ı Şerif'te bir dizi İranlı diplomata suikast düzenlemesi, İran'ın ülkeye girmeyi düşünmesine yol açmıştır (Stone, 2018).

Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından İran ve ABD arasında iyi bir ilişki vardı. İran'ın ilk nükleer teknoloji programı 1950'lerde başlatıldı ve "Barış için Atom" adı verildi. İran'a ilk araştırma reaktörünün 1960'lı yıllarda ABD tarafından verilmesi dikkat çekicidir. İran'ın 1970'li yıllarda yaşadığı petrol krizinin ardından ülkedeki yatırım fırsatları, özellikle de nükleer santral açısından daha cazip hale geldi. Ancak İran İslam Cumhuriyeti, Şah ile ABD arasında nükleer programa ilişkin yapılan tüm anlaşmaları iptal etti. ABD'nin 2002 yılına kadar İran'ın nükleer programıyla ciddi bir ilgisi yoktu. Ancak ABD'nin İran'ın nükleer yakıt döngüsü teknolojileri geliştirdiğini iddia etmesi önemli sorunlara yol açtı. 2003 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAA), İran'ın nükleer faaliyetlerinde şeffaflık için işbirliği yapması gerektiğini bildirdi.

2.4. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı (RCD)

1964 yılında Ankara'da gerçekleştirilen hazırlık toplantısından sonra İstanbul'da gerçekleştirilen, Pakistan, İran ve Türkiye'nin Dışişleri bakanlarının yaptığı 21 Temmuz 1964 tarihli Zirve Toplantısında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği örgütü (Regional Cooperation for Development/RCD) kurulmuştur (Karluk, 2002: 349). RCD'nin çıkış noktası Merkezi Anlaşma Örgütü'ne (CENTO) dayanmaktadır (De Cordier, 1996: 48).

CENTO'nun Türkiye, İran, İngiltere ve Pakistan tarafından 21 Ağustos 1959 tarihinde Ankara örgütün merkezi olarak belirlenmiştir. CENTO'nun kuruluş amacı SSCB'ye karşı savunma paktı kapsamında işlevi göstermesidir. Ancak örgüt daha çok ulaşım ve haberleşme alanında ilerlemiş ve kalkınma programları ile ekonomik bir boyut kazanmıştır. Savunma paktı kapsamında yapılan karşılıklı anlaşmalar ve projelerin oluşturulması ile savunma paktının ekonomik tarafını sağlayan RCD oluşturulmuştur (Dartan, vd., 2002: 56).

RCD ülkelerinin tarihi, dini, kültürel ve coğrafi yakınlıkları bulunmaktadır. Bu ülkelerin başlıca hedefleri bölgedeki ticaretin geliştirilmesi ve sanayileşmenin hızlandırılması için çeşitli işletmelerin kurulmasıdır (Güran ve Aktürk, 2001: 325; Sadat, 2008: 39). Bu kapsamda haberleşme, turizm, ulaşım, bankacılık, sigortacılık, karayolları, denizyolları, demiryolları, petrol ve kültürel işbirliği alanlarında kuruluşlar faaliyete geçmiştir (Aytür, 1972: 51).

1960'lı yıllarda kurucu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapıların RCD'nin kuruluşuna olanak sağlamıştır. Türkiye, İran ve Pakistan'ın bu dönemlerde sanayi ve diğer alanlarda batılılaşma çabası içinde bulunduğu görülmektedir. Döviz rezervlerinin yetersiz olması, bölgedeki imkanların daha verimli hale getirilmesi, sanayinin geliştirilmesi gibi konular RCD'nin kurulması çerçevesinde önemli faktörler olmuştur.

Üye ülkelerin yoğun çabalarına rağmen RCD beklenen başarıyı sağlayamamış ve 1970'li yıllarda örgüt dağılma noktasına gelmiştir. RCD kurulduğu günden itibaren ulaştırma ve haberleşme alanında oluşturulan projelerin gerçekleştirilmesinde yardımcı olmuştur. 1970'de SSCB'nin, Afganistan'ı işgal etmesi, Pakistan politikasında meydana gelen düzensizlikler, Türkiye'nin Avrupa Enerji Topluluğu ile ilişkilerine ağırlık vermesi, askeri darbe yaşaması, İran'da devrim olayları, vb. nedenlerle RCD'nin gücünü kaybettiği söylenebilir. RCD üyeleri siyasi karışıklıklar nedeniyle ortak karar alınan serbest ticaret bölgesi düşüncesinde de başarı sağlayamamışlardır (Dartan, 2000: 208). Kalkınma için bölgesel işbirliği ülkelerinin verileri ülkelere göre aşağıda ayrı ayrı gösterilmektedir.

Tablo 4: Türkiye'nin sosyal ve iktisadi profili

Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Profili (1960)	
Resmi Adı	Türkiye Cumhuriyeti
Başkent	Ankara
Yönetim Biçimi	Parlamentar Demokrasi
Nüfus	27,553 milyon
İş Gücü (Nüfus)	25,8 milyon
Yaş Ortalaması	28,9
Resmi Dil	Türkçe

Yüz Ölçümü		783.562,38 km ²	
Hava Alanı Sayısı		45	
Gösterge	1960	1970	1980
Gıda üretimi	-	49	68
GSMH milyar \$	14	20	65
Büyüme (yıllık %)	-	3,23	-2,5
Kişi başı GSMH (\$)	496	543	1.416
Nüfus artışı (yıllık %)	2,7	2,5	2,2
İşsizlik (yıllık %)	-	-	-
Şehirleşme (%)	31,5	38,2	43,8

Kaynak: Gündüz, 2010.

Tablo 4 incelendiğinde Türkiye'nin 1960 yılında parlamenter sistemle yönetildiği, nüfusunun 27,553 milyon, iş gücünün 25,8 milyon ve yaş ortalamasının 29 olduğu görülmektedir.

Tablo 5: İran'ın sosyal ve iktisadi profili

İran'ın Sosyal ve İktisadi Profili (1960)			
Resmi Adı		İran İslam Cumhuriyeti	
Başkent		Tahran	
Yönetim Biçimi		İslam Cumhuriyeti	
Nüfus		21,907.000	
Resmi Dil		Farsça	
Yüz Ölçümü		1.648.195 km ²	
Gösterge	1960	1970	1980
Gıda üretimi	-	26	38
GSMH milyar \$	-	11	90
Büyüme (yıllık %)	-	9,8	-13

Kişi başı GSMH (\$)	-	372	2301
Nüfus artışı (yıllık %)	2,5	2,9	3,5
İşsizlik (yıllık %)	-	-	-
Şehirleşme (%)	34	41	50

Kaynak: Gündüz, 2010.

Tablo 5 incelendiğinde İran'ın İslam kurallarına göre yönetildiği ve nüfusunun 22 milyon olduğu görülmektedir. Ülkenin gıda üretimi verileri, GSMH değeri, nüfusu ve şehirleşme oranı 1980 yılında artış göstermiştir.

Tablo 6: Pakistan'ın sosyal ve iktisadi profili

Pakistan'ın Sosyal ve İktisadi Profili			
Resmi Adı	Pakistan İslam Cumhuriyeti		
Başkent	İslamabad		
Yönetim Biçimi	Parlamente Demokrasi		
Nüfus	44,912.000		
Resmi Dil	Urduca		
Yüz Ölçümü	796.095 km ²		
Gösterge	1960	1970	1980
Gıda üretimi	-	20,6	27,5
Büyüme (yıllık %)	6	11,4	10,2
Kişi başı GSMH (\$)	-	-	-
Nüfus artışı (yıllık %)	2,4	2,8	3,2

Kaynak: WorldBank, 2023.

Pakistan'ın sosyal ve iktisadi verileri gösterilen Tablo 6'da nüfus 45 milyon olduğu belirtilmiştir. Ülkenin başkenti İslamabad ve yönetim şekli parlamenter demokrasidir. Ülkenin büyümesi 1960 ve 1970 yılları arasında artış gösterirken, 1980 yılında düşüşe geçmiştir. 1960-1980 yılları arasında nüfus düzenli olarak artmıştır.

2.4.1. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı Kuruluşu Tarihçesi

1964 yılında Washington'da gerçekleştirilen CENTO toplantısında kalkınma için bölgesel işbirliği konusu gündeme getirilmiştir (Gönlübol, 2014: 484). Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han'ın, Türkiye ziyaretinde işbirliği konusu gündeme gelmiştir. Eyüp Han'ın Ankara'da katılım sağladığı toplantıda Türkiye, İran ve Afganistan'ın sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan birlik sağlayarak bir anlaşma yapması gerektiğini belirtmiştir. Toplantı günü İran Dışişleri Bakanı, Türkiye Dışişleri Bakanı ve Pakistan Dışişleri bakanı iş birliği ile ilgili bildiri yayınlamıştır. Bildiri kapsamında ülkeler arasındaki sanayi, madencilik, ulaştırma, eğitim, tarım, sağlık ve kültür gibi konular üzerinde yapılacak işbirlikleri yapılacak ve iş birliği için ülkeler 3 ayda bir kere toplanacaktır (Öncü, 2021: 933).

Konu üzerinde gerçekleştirilen haberleşmeler ile 1964 yılının Temmuz ayında Ankara maliye bakanlarının toplandığı toplantılar ile devam etmiştir. Pakistan Cumhurbaşkanı, İran Cumhurbaşkanı ve Türkiye Cumhurbaşkanı arasında yapılan değerlendirmeler sonucunda ortak bildirge yayınlanmıştır (Soysal, 1964: 510).

Yayımlanan bildirgenin girişinde bölgesel ekonomik yapıların bulunduğumuz yüzyılın gerekliliği ve gerçekliğinden meydana geldiği ve bu tarz birlikteliklerin uluslararası alanda kabul gördüğü belirtilmiştir. Bu girişimin içinde yer alan ülkelerin kalkınmaları için çaba içinde olduğu ve bu sürede düzenli bir iş birliğinin kalkınmayı güçlendirdiğinden bahsedilmiştir. Mevcut şartların ülkeler arasında oluşan işbirliğini kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan benzerlikleri olduğu için sorunsuz bir şekilde gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Ülkeler arasındaki işbirliğinin zorunlu kılındığı varsayılarak ülkeler arası ekonomik sosyal ve kültürel işbirliğinin etkili olacağını varsayılmaktadır (Öncü, 2020: 933).

Ekonomik işbirliği kapsamında yer alan önlemler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar bir an önce geliştirilerek uygulamaya geçirilecek olanlar ve incelemeye ihtiyaç

duyulanlar olarak gösterilebilmektedir. Bu yüzden ‘‘ Bölgesel Planlama Komitesi’’ oluşturulmuş ve çeşitli danışmanların istihdam edilebileceği ve farklı ülkelerde sırasıyla toplanacağı ifade edilmiştir. Bu danışmanlar ülkelerin işbirliği içindeki projelerini ve uzun süreli ticaretlerini inceleyeceği vurgulanmıştır. İşbirliği içinde olan ülkeler çok amaçlı projelerin ülke ekonomilerinde istenilen etkiyi yaratamadığını ve ülkelerin ekonomik gereksinimlerine cevap verecek farklı projelerinde uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Bölgesel Planlama Komitesi’nin bölgesel kalkınma üzerinde olumlu etki yaratması, milli kalkınma planlarının uygun bir şekilde getirilmesine yönelik uygulamalar yaparak elde ettiği sonuçlara bakanlar kurulunda sunması karar alınmıştır (Soysal,1964: 511).

RCD, kültürel ve ekonomik işbirliğinin gelişmesinde taşımacılık ve ulaştırma sektörlerinin de gerekli olduğunu ortaya koymuş, bu alanda ‘‘Hava Taşımacılığı Çalışma Grubu’’ oluşturularak yolcu ve mal ulaşımının sağlanması işbirliğinin rekabet piyasasının güçlendireceğini düşünülmüştür. Sivil ve ticari alanda havayollarının kurulması, uluslararası havayolu makamları arasındaki kurumların işbirliği ve uluslararası alanda formata uygun yapımı oluşturulabilmesi için çalışmaların yapılması, bakanlar toplantısında belirlenmiştir. Havayollarına ek olarak deniz ulaşımı için de ‘‘Deniz Nakliyatı Çalışma Grubu’’ faaliyete geçtiği belirtilmiştir (Öncü, 2021: 934).

Hava ve deniz yollarına ek olarak, kara ve demir yolları haberleşme ve ulaşım alanında çeşitli grupların faaliyete geçtiği açıklanarak; ülkeler arasında kara yolu ve demir yollarının yeniden düzenlenmesi ve yeni bağlantıların oluşturulması ayrıca bağlantılar üzerinde denetimler yapılarak buna göre geliştirmelerin sağlanması kararlaştırılmıştır. İletişim alanında telefon ücretlerinin en aza indirgenmesi, uydu haberleşmesi, posta ve telgraf ofislerinin kurularak yapılacak olan hizmetlerin yapılarak raporların hazırlanması gerekmektedir. Ülkeler arasında kullanılacak olan posta ve telefon ücretlendirmelerinde yurtiçi tarifeleri üzerinden fiyatlandırılması kararlaştırılmış ve ülkelerin gerekli idari birimlerinin kontrolüne bırakılmıştır. Pakistan ve İran karayolunun ulaşımının daha konforlu bir hale getirilebilmesi için İran’ın batısı Zahidan ve Karaçi arası karayolu inşasının gündeme gelmesi ve ‘‘Zahidan ve Kashan’’ demiryolunun kısa sürede tamamlanması görüşülmüştür (Soysal, 1964: 512).

Ülkeler arasında ticaretin genişletilmesi ekonominin kalkınması için, ekonomik işbirliği hareketlerinin etkin bir yapıyı kapsamaması gerektiği düşünülerek ‘‘Ticaret

Çalışma Grubu" faaliyete geçmiştir. Ticari Çalışma Grubu'ndan malların serbest hareketliliği, ticaret anlaşmalarının imzalanması, dağıtım kanalları ile ilgili düzenlemeler, ülkelerin ticaret odaları arasında işbirliği, ticaret odalarının ortak bir yapıda toplanması, gümrük işbirliğinin kurulması, sergilerin açılması, ülkelerin kendi aralarında fuarlara katılması, ithalat ve ihracat alanındaki stratejilerin paylaşılması, pazarlama olanaklarının araştırılması ve bütün bu olguların üzerine raporlar hazırlanmasını istenmiştir. Buna ek olarak; Doğalgaz ve petrol kaynaklarının keşfedilmesi için sondaj çalışmalarının yapılması, kaynakların işlenmesi, nakliyesi ve dağıtım kanalları ile ilgili konularda "Petrol Çalışma Grubu" faaliyete geçmiştir. Bölgesel Planlama Komitesinin yayınladığı beyannamede turizm konusu da ele alınmış ve turizm ile ilgili uygulamaların geliştirilmesi için anlaşmalar imzalanmıştır. Bu alanda "Turizm Çalışma Grubu" faaliyet geçirileceği belirtilmiş ve bu kapsamda yapılacak olan anlaşmanın; turizm uygulamaları, karşılıklı turist gönderme, ülkeler arasında gezilerin sıklaştırılması, pasaport şartı yerine resmi bir evrak oluşturulması, personellerin eğitilmiş olması, turizm alanında yatırımlar yapılması, ülkeler arasında turistik bölgelerle ilgili turizm ofisleri ve temsilciliklerin oluşturulması gibi konular yer almaktadır. Ekonomik iş birliği kapsamında ülkelerin bulunduğu coğrafyada gezi faaliyetlerinin artacağı belirtilerek yaygınlaşması için çaba sarfetmeleri gerektiği üzerinde durulmuş ve Turizm Çalışma Grubu tarafından bu faktörlerin geliştirilmesi ve takip edilmesi kararlaştırılmıştır (Soysal, 1964: 512).

Ekonomik iş birliği alanında bankacılık ve sigortacılık sektörlerinin kalkınması için "Bankacılık ve Sigorta Çalışma Grubu" faaliyete geçmiştir. Bankacılık ve Sigorta Çalışma Grubu kapsamında teknik bir işbirliğinin gerekliliği vurgulanmıştır. RCD ülkelerinin bu alanlarda uzman kişiler ve eğitim olanakları doğrultusunda yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Bu alanda Planlama Komitesinin bankacılık ve sigortacılık iş birliğinde sorumlu olması belirtilmiştir (Soysal, 1964: 512).

Beyanname/bildirge doğrultusunda kültürel işbirliği konusunda ele alınmıştır. RCD ülkelerinin eski tarihlere dayanan kültürel etkileşimler içinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu ülkeler eski kültürlerini asırlar boyunca korumuş ve günün şartlarına göre uygulamışlardır. Ülkeler arasında ortak kültür mirasının bulunması, sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan kalkınmalarında bilim, eğitim ve kültür işbirliğinin önemine değinilmiştir. Son dönemlerde ülkeler arasındaki kültürel ilişkilerin gelişme kaybettiği

ve kültürel etkinliklerin bir arada yapılması bir gereklilik olarak belirtilmiştir (Soysal, 1964: 513).

CENTO'dan farklı olarak ülkelerin güvenlik ve savunma konularına ek kültürel, ekonomik ve sosyal işbirliği içerisinde bulunduğu söylenilebilmektedir. Ayrıca CENTO'nun belirlenen amaçlara göre başarı elde edememesi işbirliğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Beyannamede yer alan ülkelerin geniş bir iş alan üzerinde strateji, proje ve idare alt yapısının olduğu söylenebilmektedir. Bildirgede alınan kararların doğru bir şekilde uygulanması ülkelerin kalkınmasına olanak sağlayacaktır. Çünkü işbirliği ile ilgili herhangi bir sorun oluşturulabilecek bir boşluk bulunmamaktadır (Soysal, 1964: 514).

2.4.2. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı ve Bakanlar Konseyi Toplantılarının Kültürel İş Birliği (1964-1970)

1964 yılında gerçekleştirilen RCD komite toplantıları Pakistan'ın Başkenti İslamabad şehrinde "İkinci Bölgesel Planlama Konseyi Toplantısı'nda" alınan karar üzerine raporlaştırılmıştır. İlgili rapor 1965 yılında Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilerek yayınlanmıştır (Dışişleri Belleteni, 1965a).

Yayınlanan raporda "Bölgesel Kültürel Enstitü" Tahran'da açılacaktır. Enstitünün faaliyete geçmesi için İran gereken çalışmalara başladığını belirtmiştir. RCD ülkelerinin toplantıları ilki Tahran'da gerçekleşmiş ve 14 Haziran 1965 tarihinde Tahran'da sergi açılması üzerine karar alınmıştır. Ülkelerin ortak menfaatleri için tarih kitaplarında yer alan yanlış anlaşılmaya müsait olguların kaldırılması için karar alınmıştır. Türkiye, İran ve Pakistan'ın birbirlerine kültür ataşeleri göndermesi, eğitim bursu verilmesi ve her ülkeden iki profesörün gönderilmesi gündeme getirilmiştir. Güzel sanatlar dalında Pakistan'ın artist grubu, İran'ın folklor ve müzik grubu, Türkiye'nin de piyanist veya keman sanatçısını her iki ülkeye göndermesi karar alınmıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin 1 ya da 2 konferansçıyı, İran'ın 2 ya da 3 konferansçıyı, Pakistan'ın 5 ya da 6 kişilik kültür ekibini RCD ülkelerine göndermesi belirlenmiştir. Kitap, film, vb. alanlarda bakanlık inceleme yaptıktan sonra bu alanda yapılacak olan değişimlerin bakanlık onayından sonra serbestçe yapılmasına kararlaştırılmıştır. Ülkelerin yer aldığı bölgede spor turnuvalarının gerçekleştirilmesi için tekrar karar alınması, eğitim şekli ve

farklı eğitim alanlarının üzerinde durulması, teknik ve mesleki eğitim kurumlarının açılması, ülkelerin eğitim bakanlıkları arasında iletişim halinde bulunması şeklinde belirtilmiştir. İran, eğitim alanında hazırladığı seminerlere Türkiye ve Pakistan'ı katılmaya davet etmiştir. Buna ek olarak bilim adamı, şair, eğitimci, vb. kişilerin tespit edilmesi için doğum ve ölüm tarihlerinin belirlenerek RCD sekreteryasında yer alması kararı alınmıştır. Önemli kişilerin doğum ve ölümünün belirlenmesi ile önemli günlerde bu kişilerin anılması olduğu düşünülmektedir (Dışişleri Belleteni, Mart 1965, Sayı: 4).

Konsey'de görüşmeler sonucunda "Tanıtma Komitesi" tanıtma konuları ile ilgili programları belirleyerek, bir yıllık periyotlarla toplanılması kararlaştırılmıştır. Tanıtma sürecinde belirlenen kararlar; RCD ülkelerinin milli radyolarındaki personel alımı ve program değişimi, RCD ülkelerinin radyo teşkilatında diğer ülkelerin radyo kanallarının yayınlanması üzerine karar alınmıştır. Buna ek olarak; dinleyici kulüp alanlarının oluşturulması, aktüellik, kültür ve belgesel alanlarında değişim yapılması önerilmiştir. Her ay bir kere RCD Tanıtım Ajansı'nın İngilizce bülten çıkarması, kitap, magazin, afiş, vb. yayınların yapılması kararlaştırılmıştır (Dışişleri Belleteni, 1965a).

Kalkınma için Bölgesel İşbirliği, 1965 yılının Temmuz ayında Ankara'da toplanmıştır. Konseyin gerçekleştirdiği bu toplantı RCD'nin kuruluşunun birinci dönemine denk gelmiştir (Dışişleri Belleteni, 1965b). Bu toplantıda Tahran'da kurulacak olan "Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün" faaliyete geçmesine olumlu yönde bakıldığı belirtilmiştir. RCD kapsamında Kültürel Enstitü İdare Heyeti, hazırladığı programların Tahran'da yapılacak olan toplantıda görüşüleceği ifade edilmiştir. RCD ülkelerinin belirlediği alanda kültürel mirasın önemi ve kapsamı ile ilgili 1965 yılının Mart ayında; sosyal refah ve ortak eğitim konuları 1965 yılının Mayıs ayında ve iktisadi gelişmeler alanında alınan kararlar ise 1965 yılının Haziran ayında görüşülmüştür (Dışişleri Belleteni, 1965b).

Bakanlar Konseyi'nin dördüncü toplantısı 1966 yılının Şubat ayında İslamabad'da yapılmıştır. Bu toplantıda sosyal ve iktisadi alanlarda alınan kararların ve gelişmelerin olumlu yönde olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır (Dışişleri Belleteni, 1966a).

Bakanlar Konseyi'nin beşinci toplantısında 1966 yılının Haziran ayından itibaren Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün faaliyete geçmiş olacağı belirtilmiştir. Kültür Enstitüsü'nün belirtilen programına uyması ülkeler tarafından olumlu karşılanmıştır.

Beklenen programda eğitimci, sanatkar, müzisyen, sporcu, bilim adamı, edebiyat ve tarih kitaplarının değiştirilmesi, sergilerin açılması gibi konular yer almıştır. RCD üyelerinin genel yapısı ile ilgili yapılacak olan belgesel hakkında tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Toplantıda her ülkenin diğer ülkelerden iki gazeteciyi yıllık 7-10 gün arasında davet etmesi gerektiği kararı alınmıştır (Dışişleri Belleteni, 1966b).

RCD'nin yedinci toplantısı 1967 yılının Ağustos ayında gerçekleştirilmiştir. Toplantıda alınan kararların kültürel işbirliği alanında yeni hedefler konulduğunu göstermektedir. Yayınlanan ortak bildiriye kültürel çalışmaların uygun bulunur düzeyde ilerlediği ifade edilmiştir. Bölgesel Kültür Enstitüsü'nün belirttiği faaliyetlerin içinde tarih, kültür, sosyal, örf, adet medeniyet konularının ele alındığı iki kitabın yazılacağı açıklanmıştır. Buna ek olarak; enstitünün belirlediği program çerçevesinde Pakistan Devlet Başkanı Mareşal Eyüp Han'ın biyografisinin Türkçe ve Farsça çevirilerine devam edileceği ve yıl sonunda bitirileceği belirtilmiştir. Ayrıca Atatürk biyografisi ve İran Şahı Aryamehr'in yazdığı "Beyaz İhtilal" eserinin diğer bölge ülkelerinin dillerine göre çevrileceği hususu paylaşılmıştır (Dışişleri Belleteni, 1967a).

1967 yılının Kasım ayında Ankara'da "Atatürk ve İnkılap" konusu olan bir seminer gerçekleştirilmiştir. Seminere İran ve Pakistan profesörleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitü öğretim üyeleri ve bilim insanları katılmıştır (Dışişleri Belleteni, 1967b).

RCD Sosyal İşler Komitesi, Türkiye, İran ve Pakistan ülkelerindeki kadın kuruluşlarının kültür alanındaki çalışmaların daha etkin olabilmesi için 1968 yılında Ankara'da görüşme yapmıştır (Dışişleri Belleteni, 1968a).

RCD'nin sekizinci toplantısı 1968 yılında Tahran'da gerçekleştirilmiştir. Konseyde alınan karar doğrultusunda İran Şehinşahi ve Şeyh Banu'nun taç giyme törenleri Türkiye ve Pakistan'da kutlanmıştır. İran Şahı bu durumdan memnun olmuş ve memnuniyetini bildiren bir mesaj göndermiştir (Dışişleri Belleteni, 1968a).

RCD'nin dokuzuncu toplantısı 1968 yılının Aralık ayında gerçekleştirilmiştir. Konseyin açılışında ekonomik ve kültür konuları ele alınmıştır. Aslında bu toplantıda daha çok kültür ile ilgili işbirlikleri, işbirliklerinin devam ettirildiğini belirterek, belirlenen programlarında daha hızlı yapılması gerektiği açıklanmıştır. 1969 yılında gerçekleştirilecek kültür faaliyetleri de belirlenerek izci, öğrenci, profesör ve sanatçı değişimlerinin devam edeceği bölge ülkelerinin ortak müsabakalarının da devam edileceği ifade edilmiştir (Dışişleri Belleteni, 1968b).

Kültür alanında gerçekleştirilen faaliyetlere bakıldığında RCD Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulunun 1969 yılında Tahran’da toplandığı görülmektedir (Dışişleri Belleteni, 1969a). Kültürel alanda gerçekleştirilen bir diğer faaliyet de Parvin Sabeti ile Ozma Nafisi 1969 yılında İzmir, Ankara ve İstanbul’da yaptığı incelemeler olarak gösterilebilmektedir (Dışişleri Belleteni, 1969b). Aynı yıl içinde İstanbul’da gerçekleştirilen spor müsabakalarında yer alan satranç turnuvasında bütün ülkelerden sporcuların bulunmuştur (Dışişleri Belleteni, 1969c).

RCD’nin onuncu toplantısı 1969 yılında İslamabad’da gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonrasında yayınlanan ortak bildiriye kültürel işbirliği alanında uygulanması gereken planlara yer verilmiştir. Bu kapsamda Kültür Enstitüsü’nün yürüttüğü faaliyetlerin başarılı olduğu belirtilerek on bir adet kitabın basıldığını, 4 adet kitabında basılmak üzere olduğunu bilgisi verilmiştir. Buna ek olarak; şubelerin de güçlendirilmesi gerektiği ile ilgili vurgulamalarda bulunmuştur. Konsey bu açıdan şubelerinde güçlendirilmesi için gereken çalışmaların yapılacağını da belirtmiştir. Kültürel işbirliği açısından İran ve Pakistan’dan 50 kişilik öğrenci gruplarının İran, Türkiye ve Pakistanlı izcilerin Pakistan’ı ziyaret edecekleri belirtilmiştir. Ülkeler arasındaki öğrenci değişimi miktarının artırılması gereken üniversite diplomalarına denklik getirilmesi kararı alınmıştır (Dışişleri Belleteni, 1969c).

2.4.3. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği’nin Uygulanmaya Başlanması İçin Atılan Adımlar

2.4.3.1. Bankacılık, Sigortacılık ve Ticaret

Tahran da 28 Ağustos 1965 yılında Kalkınma İçinde Bölgesel İşbirliği Teşkilatına bağlı Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştur. Her ülkeden on temsilcinin katılımı ile ilk toplantı gerçekleştirilmiştir. Ülkelerin ham madde ürünlerinin değer kaybetmeden satılması için stratejiler oluşturulması konusunda karar alınmıştır (CSTD, 1967: 403).

Bu süreçte iş adamları RCD imkanları doğrultusunda çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. 1967 yılında İran “İzmir Fuarı’na” katılmış, Pakistan ve Türkiye bazı ürünler için “Tek Memleket Lisansı” yapısını onaylamış ve finansal ödemelerin kolaylaşması için ödeme birliği sistemi gündeme gelmiştir (Öncü, 2021: 938). RCD

kapsamında önemli olarak görülen ilk ticari iş birliği 25 Mayıs 1967 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmada ticaret üzerinde yer alan engellerin önüne geçilmesi için çok taraflı ödeme yapısının oluşturulması sağlanmıştır (Resmi Gazete 12634, 1967: 1-3). Anlaşma kapsamında ülkelerin 6 Haziran 1967 yılından itibaren merkez bankaları arasında “Teknik Mutabakat” imzalanmıştır (Resmi Gazete 126904, 1967: 1-2). 1967 yılında İran’da gerçekleştirilen “Hükümet Başkanları Zirvesi”nde dönemin Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, ekonomik işbirliğinin daha güçlü bir noktaya gelmesi için başka ülkeler arasında ithalat ve ihracat yapılmaması için öneride bulunmuştur (Öncü, 2021: 938).

1968 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasında RCD ülkelerinin ticaret ve ekonomi bakanları, ticaretin daha iyi bir noktaya gelmesi için görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 3 Eylül 1968 tarihinde “Ticaret Anlaşması” ve kara yolu taşımacılığının kolaylaştırılması için “Transit Ticaret Anlaşması” oluşturulmuştur. Turizmin geliştirilmesi açısından 1967 yılında RCD Ticaret ve Kalkınma Bankaları kurulmuş, RCD Reasürans Pulları faaliyete geçirilmiştir. 1967 yılında “RCD Sağlık Merkezi” Karaçi’de faaliyete geçmiş ve “RCD Bankacılık ve Sigortacılık” kitapları basılmıştır (Resmi Gazete 13130, 1969: 33).

Japonya’nın Osaka şehrinde açılan “Expo 70” fuarına RCD ülkelerinin bir arada katılmasına karar alınmıştır. Fuarda bulunan RCD ülkelerinin mimari özelliklerini taşıyan binanın çizimini Türk mimar yapmıştır. 1970 yılının Ağustos ayında Tahran’da gerçekleştirilen sanayi ve ticaret toplantılarında RCD ülkelerinin uluslararası piyasada rekabete girilmemesi için ürünlerde yeni kalemlerin bulunması konusunda stratejiler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bölgesel Planlama Konseyi 12. toplantısında sigortacılık alanında eğitilmiş ve uzman kişilerin yetişmesi için “Tahran Sigortacılık Koleji’ni” faaliyete geçirmiştir. Kolej, Karaçi, İstanbul ve Tahran üniversiteleri ile işbirliğine girmiştir (Milliyet, 1970a: 9).

2.4.3.2. Ulaşım ve İletişim

Bölgesel Kalkınma İşbirliği projesinde demiryolları ve kara yolları inşası ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. 1966 yılının Mayıs ayında Kara ve Demiryolları Komitesi, Ankara’da toplanmıştır. Bu toplantıda “Ankara-Sivas-Erzurum-İran” sınırına

alternatif bir yol olarak “Ankara-Samsun-Trabzon-Aşkale” güzergahı değerlendirilmiştir. 1969 yılında Türkiye ve İran demiryolunun tamamlanması ve 1968 yılında Kotur Köprüsü’ne kadar bitirilmesi, 1970’lerde İran ve Pakistan yolunun tamamlanması hedeflenmiştir (CSTD, 1967: 36).

21 Temmuz 1965 tarihinde Bakanlar Konseyi toplantısında deniz taşımacılığı şirketi kurularak “Bölgesel Denizcilik Hizmetleri Anlaşması” imzalanmıştır. İran-Türkiye Transit Anlaşması tekrar değerlendirilerek İran’ın İskenderun ve Trabzon limanlarından sağlanan faydanın artırılması için çalışmalara başlanmıştır. İstanbul’da Denizcilik Hizmetleri Şirketi faaliyete geçirilerek Türkiye’den İran ve Pakistan’a seferler başlatılmıştır. Ayrıca Amerika’dan Türkiye, Pakistan ve İran’a yük taşımacılığı da yapılmıştır (CSTD, 1969: 408).

Hava hizmetlerinin iyileştirilmesi için ortak ajanslar faaliyete geçirilmiş, trafik oluşumu için çalışmalara girişilmiştir. 1966 yılında İran ve Pakistan’ın İstanbul’a seferleri başlatılmıştır. Pakistan Havayolları 1970 yılında Tahran, Ankara, İslamabad ve Dakka’da uçuşlara başlamıştır (CSTD, 1966).

2.4.3.3. Sanayi

21 Temmuz 1965 tarihinde ülkelerin imkanları ve gereksinimleri belirlenerek bazı sanayi kollarında yoğunlaşılması, tarım ve sağlık alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine dair karar alınmıştır. Bu kapsamda lokomotif, çimento, şeker ve gemi inşası gibi konuları ilk olarak dikkate alınmış, toplam on dokuz alanda projelere başlanmıştır (CSTD, 1967: 560). Ülkelerin gereksinimlerinin karşılanması için “Ortak Amaçlı Teşebbüsler” adı altında tesisler kurulmuştur. 1967 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Tahran’da gerçekleştirilen toplantılar ile Ortak Amaçlı Teşebbüsler’in kuruluş süreci ve işleyişi ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. 1968 yılında yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda otuz projeye ulaşılmıştır (CSTD, 1969: 408).

1967 yılının Ağustos ayında gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi’nde RCD ülkelerinin ortak olduğu on üç fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır (Milliyet, 1967: 7). Bu kapsamda açılan fabrikalar boya, boraks ve temel krom üzerine olup Türkiye’de kurulması belirlenmiştir. 1968 yılında gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi’nde ise ticaret piyasasının özel sektör ile canlandırılması düşünülmüştür. Bu kapsamda on beş sanayi

projesinin gerçekleştirilmesi için karar alınmıştır (Milliyet, 1968: 3). Böylece ülkeler kendi aralarında eksik olan kısımlarını birbirlerini tamamlamak için kullanacaktır. Türkiye bölgenin demiryolu, lokomotif, vagon ve atölye gereksinimlerini karşılaması, İran'ın Türkiye ve Pakistan'ın petrol gereksinimlerini karşılaması, Pakistan'ın İran ve Türkiye'nin jüt ve tekstil gereksinimlerini karşılaması üzerinde uzlaşmıştır. Ayrıca kurulması hedeflenen ortak tesislilerin finansmanlarının sağlanması açısından RCD Bankası'nın kurulması ile ilgili karar alınmıştır. Buna ek olarak Pakistan'ın isteği doğrultusunda Amerika tarafından verilen M47 tanklarının, Amerika'nın da onayı ile Pakistan'a verilmesi uygun görülmüştür (Milliyet, 1968: 1,7).

Onuncu dönem toplantılarında Sanayi Komitesi elektrik ve mühendislik alanında kuruluşların oluşturulması gerektiği ele alınmıştır. Bu yüzden komiteden ağır sanayide hangi alanlarda ve hangi bölgelerde yapıların oluşturulması gerektiği ile ilgili rapor istenmiştir. Buna ek olarak; Pakistan'da inşa edilecek olan ortak amaçlı "Ultramarin Mavisi" tesisleri doğrultusunda anlaşma imzalanmıştır (Milliyet, 1969: 9). Petrol ile ilgili ortak uygulama, üretim, pazarlama ve tasfiye alanlarında çalışılarak, ortak bir firmanın kurulması üzerinde durulmuştur. Ayrıca diğer ülkelerin de İran'dan petrol alması ve petrokimya alanında işbirliği ve İran'dan Türkiye'ye doğalgaz gönderimine karar verilmiştir (Milliyet, 1967: 3).

Bakanlar Konseyi'nin altıncı toplantısında Aliğa Petrol Rafinerisinin ortak tesis ve kuruluş olduğuna karar verilerek geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. İran'ın Akdeniz'e boru hattı ile petrol göndermesi ve Türkiye'nin Ali Ağa Petrol Rafinerisi ile ilgili teklifinin düşünüleceği belirtilmiştir. Ayrıca İran'da ortak petrol rezervlerinin bulunması, işlenmesi, havayolu sektöründeki yakıt ikmali, petrokimya alanındaki girişimler ve faaliyete geçen tesis ürünlerinin takası üzerindeki çalışmalar oluşturulmaya başlanmıştır (Milliyet, 1967: 1-7).

1967 yılında Süleyman Demirel, gerçekleştirilen Hükümet Başkanları Toplantısı'nda bir ülkede kurulan sanayi tesisinin diğer ülkede kurulmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de petrokimya sanayisi geliştiği için Pakistan ve İran başka sanayiler üzerinde gelişmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Demirel, Ortadoğu'da meydana gelen düzensizlikler yüzünden İran petrolünün, İskenderun Limanı'na akıtılması gerektiğini belirtmiştir. İran bu öneriyi kabul ederken, Pakistan

kendi topraklarında petrol rafinerisi kurmak istediği için bu teklife sıcak bakmamıştır (Milliyet, 1967: 1-7; Milliyet, 1968: 1-7; Milliyet, 1969: 9).

Demirel'in önerileri ile birlikte 1968 yılının Mart ayında Petrol ve Kimya Komitesi doğrultusunda İran petrolünün Türkiye aracılığı ile Akdeniz'e bırakılması ve Aliğa tesislerinde işlenecek olan petrolün İran'dan alınması gerektiği öngörülmüştür. Planlama Konseyi'nin onayına 1968 yılında sunulmuş ve İzmir'de yapımı gerçekleştirilen rafineride İran'ın Sasan petrolünün kullanılması önerilmiştir. Bu açıdan İran'ın Türkiye'ye piyasadan daha düşük fiyatlara petrol satmayı kabul ettiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin doğu bölgesinin doğalgaz gereksinimi, İran'ın Naftışah bölgesinden karşılanması, ortak tesis oluşumlarına yatırım yapılması, Türkiye ve Pakistan'ın, İran üzerinde petrol çalışmalarına başlaması gündeme getirilmiştir. Buna ek olarak; İskenderun Limanına, İran petrolünün akıtılması, 1969 yılında gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi'nde tekrar gündeme getirilmiş ve ortak petrol aranması, petrol çıkarma firmalarının kurulması, eğitilmiş ve uzman kişiler ile grup oluşturulması, Türkiye Petrol Ofisi'nin Pakistan Hava Yolları'nın petrol gereksinimlerini karşılaması için verilen öneriler kabul edilmiştir (Milliyet, 1968: 1-7).

1967 yılında ülkeler Pakistan'da "Banknot ve Kıymetli Kağıtlar Matbaası'nın" faaliyete geçmesi için anlaşmaya gidilmiştir (CSTD, 1968). Pakistan'da 1968 yılında "Tungsten Karpit Projesi" imzalanarak, Pakistan'ın gereksinimini beş yıl boyunca Türkiye'den karşılaması üzerine İran'ın ithal ihracat gereksinimini de buradan karşılaması öngörülmüştür. Planlama Konseyi'ne 1968 yılında getirilen raporda "Tungsten Karpit Fabrikası ve Elektrik Lambaları Filamanları Fabrikası'nın" Türkiye'de faaliyete geçirileceği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de Lokomotif ve Kağıt Hamuru Fabrikasının faaliyete geçmesine ek olarak İran ve Pakistan'ın gereksinimlerini karşılayacağı belirlenmiştir (Milliyet, 1968: 1-8).

1969 yılında gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi toplantısına göre Türkiye, İran ve Pakistan'ın oluşturduğu RCD'nin elliden fazla projeyi incelenmektedir. Bu projeler arasında on dört tanesi ise tamamlamıştır. Aşağıdaki projelerin ise tamamlanması beklenmektedir;

Lokomotif, kraft kâğıt hamuru, organik pigment boyaları, bazik ve kromik boyaları, boraks ve borik asit, çay makineleri, lastik tekerlekli hafriyat makineleri, tungsten karpit, kimya sanayi için santrifüjlu özel süzgeçler, lokomotif dizel motorları, polistiren, elektrik ampulleri için flamanlar, rezistans, kapasite, yan iletkenler, televizyon ekranları, Rf, Transformatörler, hoparlör, alıcı verici ekipmanlar, film teçhizatı hariç sonik cihazlar, elektronik ölçme aletleri,

otobüs, hafif ve ağır traktör, hafriyat makineleri ve deniz araçları için dizel motorları üretilecek, Aliğa rafinerisi (Milliyet, 1969: 9).

Ayrıca Türkiye’de;

çay makineleri, tungsten karpit, boraks ve borik asit, lokomotif dizel motorları, kâğıt hamuru ve polistrenin tesisleri” tamamlanabilmişti. Yine Pakistan’da “banknot kâğıdı, karf kâğıdı, bilyalı rulmanlar, tekstil makineleri, pas, sodyum reaktif boyalar, optik beyazlatıcılar, ultramarin mavisi, toksafen, diftereks, paletli hafriyat makineleri, amortisörler, makine tezgâhları, vites kutusu ve diferansiyel sistemi, alüminyum tabakalar, poliyester elyaf, poliyakrilonitrin elyaf, polibutadiyen lastiği, metanol, urea formaldehit, gliserin, reziztant, kapasitant, yan iletkenler, televizyon ekran ve transformatörleri, hoparlörler, alıcı verici ekipmanlar, elektronik ölçme aletleri, otobüs, hafif ve ağır traktör, hafriyat makineleri ve deniz araçları için dizel motorlar ve statik elektrik teçhizatı üretilmesi ve bir jüt fabrikası kurulması” kararlaştırılmıştır. Fakat banknot kâğıdı fabrikası kurulup vites kutusu, diferansiyel ve makine tezgâhları, boya sanayi, urea formeldehit, metanol üretimi yapılmıştır. (Resmi Gazete 12216, 1966: 152).

2.4.3.4. Turizm, Kültür ve Spor

Turizm alanında Türkiye, İran ve Pakistan ilişkilerinin geliştirilmesi için “Turizm Anlaşması” imzalanmıştır (Resmi Gazete, 11894). Turizm anlaşmasından sonra ülkeler arasında turizm kartı uygulamasına geçirilmiştir. Turizm kartı uygulaması ile ülkelerin pasaport ve vize şartları kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 12216). 1968 yılında “Turizm Eksperleri” toplantısı gerçekleştirilmiş, 1969 yılında batı ülkelerinden turistlerin ilgisini çekebilmek adına seyahat şirketleri, hava yolları ve otel sahipleri ile işbirliği içinde eyleme geçilmesi üzerine karar alınmıştır. Söz konusu ülkelerin turizm alanındaki tecrübelerini diğer ülkeler ile paylaşması ve bu alanda değerlendirme, inceleme grubunun oluşturulması belirlenmiştir. Buna ek olarak; turizm alanında hareketi artıracak projelerin oluşturulması, batı Avrupa’da tanıtım stratejilerinin geliştirilmesi, RCD ülkelerinin kendi aralarında yerli ve yabancı şirketlere çeşitli imkanlar sağlaması belirlenmiştir (Milliyet, 1969: 9).

Kültür ve spor alanında gerçekleştirilen çalışmalar 01.05.1965 yılında Tahran’da RCD Bölgesel Kültür Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitüde bilim ve kültür alanında çeşitli programlar hazırlanmış, seminerler yapılmış, sergiler düzenlenmiş ve çeşitli kitaplar basılmıştır. İran ve Pakistan’da “Türk Kültür Merkezleri”, Pakistan’da “RCD Ekonomi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin” faaliyete geçmesi için planlamaların yapılması, kültür ve bilim alanında organizasyonların belirlenmesi, sergi ve seminerlerin kurulması gibi uygulamalar yapılmıştır. 1966 yılında iki yılda bir kere düzenlenen resim

sergisi açılmıştır. 1967 yılında “Atatürk’ün Önderliğinde Türk Kültür Devrimi” Türk Tarih Kurumu’nun kontrolü altında RCD ülkelerinin bilim adamlarının katılımı ile seminer olarak gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak; İran, Pakistan ve Türkiye arasında ortak çalışmalar kapsamında televizyon, radyo, seminer programları ve kadınlar arasında işbirliği gerçekleştirilmiştir. 1969 yılında “Zirai İstatistikler Semineri” Devlet İstatistik Enstitüsü kapsamında gerçekleştirilmiştir (MMTD, 1969: 221).

RCD ülkeleri kapsamında spor projeleri düzenlenerek, 1967, 1969 ve 1974 yıllarında futbol turnuvalarında Türkiye şampiyon olmuştur. 1970 yılında İran şampiyon olmuştur. 1975 yılında gerçekleştirilen boks turnuvası ile Türkiye 8 altın madalya kazanmıştır. 1977 yılında üçüncü olmuştur. 1976 yılında basketbol turnuvasında Türkiye şampiyon olmuştur (Milliyet, 1976: 11).

2.4.3.5. Eğitim ve Teknik İş Birliği

İran, Pakistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen teknik işbirliği anlaşması ile teknik eğitim uygulamaları üzerinde durulmuştur. Böylece teknik eğitim olanakları üzerinde durularak eğitim alanında yeni programlar geliştirilmiştir. Teknik programlar için 1965 yılında Türkiye’den Pakistan ve İran’a öğrenciler gönderilmiştir (Milliyet, 1965: 4). Ayrıca birbirini izleyen yıllar boyunca “Lahor İdarecilik Kolejinde Amme İdaresi” kursu faaliyete geçmiştir. Bu kapsamda aile planlaması, sağlık, su kaynakları ve tarım konuları üzerinde seminerler düzenlenmiştir. Bu alanda “RCD Araştırma Vakfı” faaliyete geçerek yeni çalışmalara başlanmıştır. Eğitim alanında 1968 yılında “Özel Sektörün Endüstriyel Kalkınmadaki Yeri ve RCD Ortak Amaçlı Teşebbüsleri” adlı seminer Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak Türkiye; İranlı ve Pakistanlı öğrencilerine burs vermiştir (CSTD, 1969: 409).

1964 yılı ile RCD bildirgesinde yer alan projelere göre adımlar atılmıştır. Buna ek olarak RCD ülkeleri kültürel işbirliği kapsamında ulaştırma, iletişim, sanayi, kültürel işbirliği, bankacılık ve sigortacılık gibi çeşitli alanlarda işbirliği uygulamalarına gidilmiştir. Fakat hedeflenen başarı oranına hiçbir zaman ulaşamamıştır.

2.4.4. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Planlamalarında Meydana Gelen Sorunlar

RCD ülkelerinin bir araya gelme amacı “Avrupa Ekonomik Topluluğu’na, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği’ne” benzer bir yapının meydana getirilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Fakat RCD, söz konusu örgütlerin yakaladığı başarıyı yakalayamamıştır.

RCD ülkelerinin işbirliğinin hiçbir zaman beklenen başarıyı yakalayamadığı iddia edilebilir. Örneğin 1970 yılında TBMM’de yapılan oturumda “Adalet Partisi Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş” devletin iyi niyetli eylemlerine rağmen Pakistan ve Türkiye arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat oranlarının oldukça düşük olduğunu söylemiştir. İran ile olan ticaret eylemlerinin de tıpkı Pakistan ile benzerlik gösterdiği ve 1970’li yıllarda da aynı şekilde devam ettiğini açıklamıştır (MMTD, 1970).

1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi’nden sonra İran diğer ülkelere petrol ticareti yaptığı için Türkiye ve İran arasındaki dış ticaret oranında açık meydana gelmiştir. Buna ek olarak İran devleti büyük ihalelerinde ve dış yatırımlarında genellikle Türkiye’yi tercih etmemiştir. Türkiye’ye karşı mesafeli bir tavır sergilemiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 804; Saray, 1999: 133-134). RCD ticaret hacmini malların kalitesiz olması, ülkelerin birbirinden mal almaması gibi nedenlerden dolayı istenilen noktaya getirememiştir. RCD’nin en etkin olması gereken “Odalar Birliği” istenilen ilgiyi görmemiştir. Türkiye ve Pakistan birliğin ortaya koyduğu çalışmalara karşı ilgi göstermemiş, Pakistan 1966 yılından sonra burada bir temsilci bulundurmaya bırakmıştır. Ayrıca Türkiye temsilciliğini 1970 yılında bile sadece bir İran vatandaşı sağlamıştır (Milliyet, 1970: 7).

Türkiye, RCD’ye yedi yıl boyunca 600 bin dolar harcamasına rağmen organizasyonun sadece 420 bin dolarlık yatırım yapması, yetersiz bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu süre içinde kurulan tesislerden sadece iki tanesinde Türkiye, İran ve Pakistan’ın yatırımları bulunmaktadır. Bu projelerden ilki Pakistan’da bulunan banknot fabrikasıdır. Türkiye bu projeye 265 bin dolar yatırım yapmıştır. Kendi parasını ve değerli evraklarını burada bastırması gerekirken pahalı olduğu gerekçesi ile bu uygulamaya geçmemiştir. İkinci proje yine Pakistan’da olup bilyalı rulman fabrikasıdır. Türkiye bu projeye 95 bin dolar yatırım yapmıştır (MMTD, 1975).

RCD toplantıları, dostluk gösterilerinin yapıldığı, aile buluşmalarına benzetilen diplomatik ve teknik açıdan farklı bir yöne geçememiştir. Bu yüzden RCD kapsamında yapılan toplantılardan belirlenen amaçları karşılayacak istatistiksel sonuçlar elde edilememiştir. İran petrol fiyatlarının sürekli artması ile projeye ilk başladığı andan itibaren olumlu sonuçlanacağı ile olumsuz tavrını belli etmiştir. Türkiye ile olan ilişkilerinde sürekli mesafeli olmuştur. Ayrıca Türkiye ve Pakistan'ın kendisinden faydalanacağını düşünmüştür. İran'daki Tahran Havaalanı'nda yer alan döviz panosunda Uganda dahil bütün dünya ülkelerinin para birimleri yansıtılmaktadır. Fakat sadece Türk lirası bu panoda bulunmamaktadır. İran'ın Türkiye'ye karşı olan bu tutumu işbirliğine yönelik baştan olumsuz yaklaşımını sergilemektedir. Pakistan da RCD'yi kendileri için ekonomik ve siyasi bir kurtuluş yolu olarak görmüştür. RCD kapsamında gerçekleştirilen bütün uygulamaların kendi çıkarlarına yönelik olmasını istemiştir. Türkiye, Pakistan hükümetini gücendirmemek için RCD'ye olumlu yanıt vermiştir. Fakat kendi ekonomik kalkınmasında olumlu etki sağlayacağına inanmamıştır. Bu yüzden AET'ye yönelmiştir (Milliyet, 1971: 1).

12 Haziran 1975 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, RCD alanında yapılan projelerde petro-kimya, ticaret, ulaşım, haberleşme, işbirliği, sosyal ve kültürel etkinlikler gibi alanlarda başarı sağlanamadığını belirterek, yatırımlar sonucunda da istenilen miktarın elde edilemediğini belirtmiştir. Türkiye, İran ve Pakistan'ın sahip olduğu malların rekabet piyasasında elverişli olmadığı, ürünlerin benzer olduğu, ulaşımın zorlu olması gibi nedenlerden birliğin beklenen noktaya gelemediğini ifade etmiştir. Ayrıca İzmir'de yapılan on sekizinci Bakanlar Konseyi toplantısında ülkelerin dinamiğini artırmak için cumhurbaşkanlarının bir araya gelmesi önerisi de kabul edilmiştir (Milliyet, 1970).

Pakistan, 1970 yılında RCD'nin ortak pazar yapısını alarak, ticarete önem kazanması için bütün Müslüman ülkelerinin katılım sağlamasını istemiştir. Fakat bu işbirliğinden oluşacak yapı din merkezli olacağı ve amacından sapacağı için Türkiye bu öneriye karşı çıkmıştır. Aynı yıl içinde İzmir'de gerçekleştirilen devlet başkanları zirvesinde Pakistan, Ürdün'e silah yardımının yapılmasını istemiştir. Türkiye, Pakistan'ın isteğini geri çevirmiştir. Cidde Konferans'ında alınan kararları laiklik nedeni ile onaylamayan Türkiye'den tekrar imzalamasını istemiştir. Ancak Türkiye, Pakistan'ın bu isteğini tekrar geri çevirmiştir (Milliyet, 1971: 3).

Pakistan, 1971 yılında İsfahan’da gerçekleştirilen on dördüncü Bakanlar Konseyi’nde doğru işlemeyen organların tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Aynı yıl içinde Hindistan’la savaşa girmeden önce Türkiye’den telsiz, dinleme cihazı, vb. almak için hareket etmiştir. Fakat Türk Devleti, Pakistan’ın bu isteğini geri çevirmiştir. Kendi zimmetinde olan malzemelerin ABD askeri yardım malzemesi olduğunu ifade ederek, Amerika’nın izni olmadan bu malzemeleri veremeyeceğini belirtmiştir. 1971 yılının sonunda Doğu Pakistan’a doğru, Hindistan birliklerini harekete geçirmiştir. Pakistan, Hindistan’ın harekete geçmesi ile birlikte Türkiye’nin de yer aldığı dost ülkelerden yardım istemiştir. Türkiye’de RCD kapsamında yer alan ticaret anlaşması doğrultusunda Pakistan’a havan mermisi, makineli tüfek, top, piyade tüfeği vb. silahlara ait mermi, kaput bezi, vb. malzemelerin satışını gerçekleştirmiştir. On beşinci dönem Bakanlar Konseyi toplantısında Pakistan kendisine yardım eden İran ve Türkiye’ye teşekkür etmiştir (Milliyet, 1970: 9).

2.4.4.1. İzmir Anlaşması-1978

RCD kurulduğu dönemden itibaren ilk sekiz yıl boyunca toplam elli üç proje onaylanmıştır fakat bu projelerden sadece on beş tanesi gerçekleştirilmiştir. Bu projeler de ülkelerin kurmayı hedeflediği ve büyük miktarda kendi milli yatırımları ile sağladıkları yatırımlardır. İran, Rıza Pehlevi’nin başlattığı “Beyaz Devrim” olarak adlandırılan reform döneminde farklı alanlarda ilerleme kaydetmiştir. RCD benzeri farklı kuruluşlarda yer almış ve RCD’ye göre daha fazla ilerleme kaydetmiştir. İran 1970 yılında Hindistan ile 10 yıllık ticaret anlaşması yapmıştır. İran’ın bu tutumu, RCD kapsamında imza atılan işbirliklerinin ileriye yönelik olmadığı izlenimini vermiştir. İran, Hindistan ile olan anlaşmasında Hindistan’dan lokomotif ve vagon alıp, karşılığında petrol ve petrol ürünlerini verecektir. Fakat RCD’nin ortak işbirliği kapsamında Türkiye’de yer alan lokomotif sanayi projesi, Türkiye’de memnuniyetsizlik meydana getirmiştir (Milliyet, 1974: 9; Milliyet, 1970: 9).

1975 yılında gerçekleştirilen Bakanlar Konseyi toplantısının açılış konuşmasında Türkiye Dışişleri Bakanı, RCD işbirliğine yeni bir yön verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çağlayan’ın önerisine İran Şahı, Pakistan ve Türkiye’nin de aynı hedefler doğrultusunda hareket etmesini şart koşarak RCD ile daha fazla ilgilenebileceğini belirtmiştir. Aynı yılın Kasım ayı içinde Türkiye Cumhurbaşkanı,

Pakistan'a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette RCD'nin nasıl geliştirilebileceği, ortak Bakanlar Komisyonu'nun oluşturulması ve oluşturulan komisyonun ekonomik ve teknik alanda olabilecek işbirliklerinin üzerinde çalışmalar sağlanması ile ilgili kararlardan bahsedilmiştir (Milliyet, 1975: 6).

1976 tarihinde İzmir'de yapılan RCD Zirvesi, ülkelerin işbirliğinin canlandırılması adına fırsat olarak görülmektedir. Pakistan Başkanı Zülfikar Ali Butto'nun örgütün yararına olacak çabaları ön planda yer almaktadır. Butto, RCD Zirvesi'nden önce "RCD: Bir Meydan Okuma ve Cevabı" adlı bir makale yayımlamıştır. Makalede dünyada meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurarak İran, Türkiye ve Pakistan'ın bu durumdan nasıl etkilendiğini belirleyerek, yeni düzenlemelerin önerileceğini de belirtmiştir. RCD'nin uzun süreli devamlılığını istediklerini belirtmiş; ekonomik açıdan gelişme sağlayabilmek için askeri ve siyasi alandaki ilişkilerin de üzerinde durulması gerektiğini savunmuştur. Siyasi ve askeri alanda oluşabilecek yakınlaşmaların diğer devletlerle olduğu gibi bir yakınlaşma olmayacağını, bölgenin barış anlayışında olumlu etki yaratacağını vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin de askeri ve siyasi alanda gerçekleşecek olan bu yakınlaşmaya karşı olmadığını ve ayrıntılı bir şekilde çalışmayı kabul ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Butto; Türkiye'nin kültürel, psikolojik ve milli açıdan hazır olmasına rağmen ekonomik ve siyasi açıdan yeterli bulmadığını belirtmiştir. Bu yüzden oluşturulacak olan bu mutabakatın ekonomik ve siyasi alanda meydana gelecek olan boşlukları dolduracağını belirtmiştir. RCD'nin istenilen başarıyı yakalayamamasının sebebini de ticari alanda yer alan sınırlamaların olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, RCD'nin faaliyete geçtiği günden itibaren yeni şartların meydana geldiğini ve bu yüzden yeni tecrübelerin kazanıldığını belirterek, RCD'nin yeni koşullar altında tekrar oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. İran Şah'ı, RCD Zirvesi'ne RCD ülkelerinin çıkarlarını sağlamak için geldiklerini belirterek, 20. yüzyılda oluşacak olan enerji krizi için bir arada olmaları gerektiğini söylemiştir (Milliyet, 1976: 6).

Başbakan Süleyman Demirel, zirve sonrasında RCD'nin başarısız olduğu konuları belirtirken, Pakistan'ın RCD'de askeri ve siyasi, İran'ın sadece ekonomik alanda işbirliğini vurguladığını belirtmiştir. Türkiye'nin bu süreçte CENTO'da siyasi ve askeri işbirliği desteğini verdiğini hatırlatarak, RCD'de siyasi ve askeri işbirliğini onaylamadığını vurgulamıştır. 1970-1976 yılları arasında sekiz hükümetin değiştiğini ve Kıbrıs Barış Harekatı'nın gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu sürede Pakistan ve Türkiye

aynı anda savaşa girmiştir. Bu yüzden her iki ülkenin ödemeler dengesinin değiştiğini belirtmiştir. Ekonomik ve siyasi alanda çeşitli sıkıntılarla karşılaşan ülkelerin birbirine olan mesafesinin de uzak olduğunu belirterek, ilişkilerini bu yüzden geliştirmekte zorlandıklarını belirtmiştir. İran ve Türkiye’de kişi başına düşen milli gelir miktarının 800 dolar, Pakistan’da 80 dolar olduğunu belirten Demirel, RCD’de katedilen yolun önemli olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 1976: 7).

İzmir’de yapılan zirvede RCD’nin yeniden inovasyona girmesi gerektiği ile ilgili bir metin hazırlanması istenmiştir. Bütün ülke başkanları da 22 Nisan’da işbirliğinin daha etkin bir yapı alması konusunda deklarasyon yayınlamışlardır. 12.05.1977 yılında deklarasyon, İzmir anlaşması³ olarak değiştirilerek, dışişleri bakanları tarafından imzalanmıştır. Anlaşma ile “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü” (KİBİ) faaliyete geçmiştir (Milliyet, 1976: 7).

İzmir Anlaşması’nın ilk maddesinde RCD ülkelerinin kültürel, ekonomik ve teknik açıdan işbirliğini gerçekleştirmek Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü’nün kurulduğunu belirtilmiştir. İkinci maddesinde üye devletlerin ekonomik ve ticari anlamda gelişmesi, uluslararası alanda rekabetin artması, kültürel açıdan etkileşim kurulması, gelişmekte olan üyeleri negatif yönde etkileyecek ticari uygulamaların ortadan kaldırılması örgütün ilkeleri olarak belirtilmiştir. Üçüncü maddede mantığa uygun bir şekilde ülke içi ve dışında uygulanan tarifelerin kademeli olarak azaltılması, 10 yıl içinde tamamen kaldırılarak serbest ticaret bölgesi oluşturulması planlanmıştır (Resmi Gazete 16464, 1978).

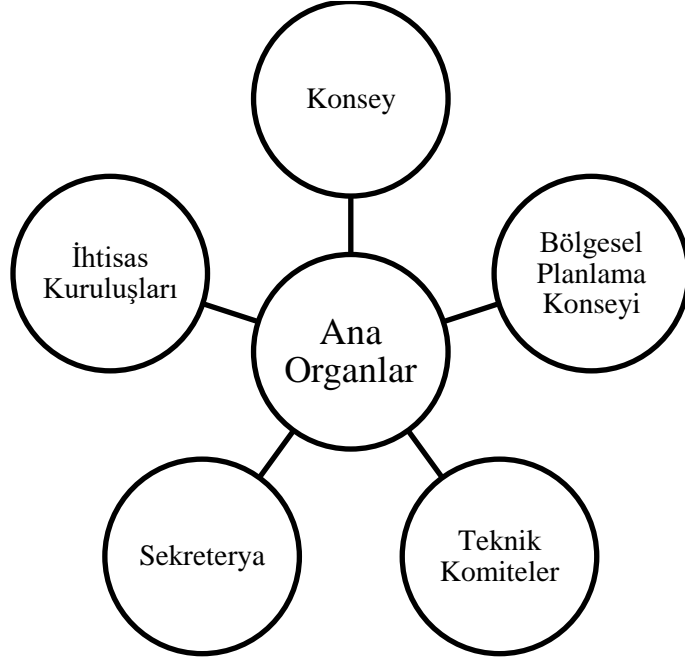
Anlaşmanın beşinci maddesinde özel sektörün kalkınma projelerine katılması ve yapılacak olan yatırımlar için “KİBİ Yatırım ve Kalkınma Bankası” kurulması; sonraki maddede “KİBİ Reasürans Şirketi’nin” kurulmasına karar verilmiştir. Yedinci maddede RCD’nin turizm alanında gelişim gösterebilmesi için devletlerden seyahat ve mali mevzuatlarının kolaylaştırılması ile ilgili uygulamalar istenmiştir. Sekizinci maddede telefon, telgraf, vb. gibi iletişim araçlarının iyileştirilmesi, dokuzuncu maddede ülkeleri birbirine bağlayan kara yollarının ve güvenilir iletişim araçlarının oluşturulması; onuncu maddede deniz ulaşımı ve hizmetlerinin geliştirilmesi için “KİBİ Denizcilik Şirketi”

³ İzmir Anlaşması gerekçe için bkz. Türkiye, İran ve Pakistan Tarafından İmzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile İlgili İzmir Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu. (1/124), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c006/mm__05006156ss0094.pdf.

kurulması, on birinci maddede hava yolu taşımacılığı ve yük taşımacılığının kolaylaştırılması için işbirliği; on ikinci maddede ülkeler birbiri ile uzmanlık ve teknik alanlarda iletişim ve yardım alabilmesi için “KİBİ Teknik İşbirliği Programı” faaliyete geçirilmesine karar verilmiştir (Resmi Gazete 16464, 1978).

On üçüncü maddede eğitimli ve teknik işçi gereksinimi için staj yerlerinin açılması; on dördüncü maddede vasıflı işçi sayısının artırılması için araştırma ve bilim alanında İslamabad olacağı belirtilen “KİBİ Bilim Vakfı” kurulması gerektiği belirtilmiştir. On beşinci maddede genç nüfusun sosyalleşmesi, kültür, dostluk vb. için “KİBİ Gençlik Vakfı” kurulmasına karar verilmiştir. On altıncı maddede ülkelerin kültürel işbirliği alanında uygulamalar yapılacağı, toplumlarda ortak kültür mirası bilincini yaratan ve kültürün geliştirilmeye yönelik hareketlerin sağlanacağı belirtilmiştir. On yedinci maddede haber ve iletişim ajansları; on sekizinci maddede anlaşma sürecine ve içeriğine uygun kalınacağına ve iş birliği ile ilgili alanlarının yer alacağına; on dokuzuncu maddede ülkelerin bu maddeleri gerçekleştirmek için sosyal, siyasi, ekonomik vb. hareketleri atacağına; yirminci maddede ülkelerin iş birliği alanında istihdam yaratması ve uzun süreli iş birliğinin sağlanmasını dikkate alması; yirmi birinci maddede KİBİ faaliyetlerinin istenen hedefe ulaşabilmesi için maliye, planlama ve yetkin makamların iletişim ve ortak hareket içinde bulunacağı; yirmi ikinci maddede RCD ülkelerinin uluslararası alanda işbirliği içinde hareket ederek, ekonomik bir düzen içinde bulunması için engellerin ortadan kaldırılmasında etkili olacağı belirtilmiştir (Resmi Gazete 16464, 1978).

İzmir Anlaşması'nın üçüncü bölümünde RCD'nin organları ve sorumlulukları belirtilmiştir. Yirmi üçüncü maddede beş ana organ belirlenmiştir. Bunlar aşağıda yer alan Şekil 5'te belirtilmiştir.

Şekil 4: İzmir Anlaşması'na göre RCD organları

Kaynak: İzmir Anlaşması, 1978.

Anlaşmanın yirmi dördüncü maddesinde Bakanlar Konseyi'nin bakanlar ve bakanlar düzeyindeki temsilcilerden oluşacağı, Konseyin yılda en az bir kere sırayla üye devletlerde toplanacağı ve KİBİ politikalarını karar verici özelliğinin olduğu; yirmi beşinci maddede Bakanlar Konseyi'nin toplanmaması durumunda Temsilciler Konseyi'nin toplanması belirtilmiştir. Temsilciler Konseyi İran Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Pakistan ve Türkiye elçiliklerinden oluşmaktadır. Buna ek olarak; Temsilciler Konseyi'nin belirli aralıklarda Tahran'da toplanacak ve Bakanlar Konseyi'nin onayına sunulacak iç tüzük kurallarına göre üye ülkeler tarafından bir yıl arayla yürütülmesi belirlenmiştir (Resmi Gazete 16464, 1978).

Yirmi altıncı maddede “Bölgesel Planlama Konseyi” yılda en az bir kere olmak üzere Tahran'da toplanacağı kararı alınmıştır. Bölgesel Planlama Konseyi, RCD ülkelerinin planlama bölgeleri başkanları ya da benzer kişilerden oluşmaktadır. Bölgesel Planlama Konseyi, RCD'nin hedeflerini gerçekleştirmek için programlar oluşturması ve geçmişteki programlarla değerlendirilerek bir yıllık ekonominin yönü, etkileşimi, vb. faaliyet alanlarının oluşturulmasına karar alınmıştır. Yirmi yedinci maddesinde Bakanlar Konseyi tarafından sanayi, turizm, petrol, petrokimya, iletişim, haberleşme,

ulaşım, kültür, kültürleşme, vb. alanlarda enformasyon komitelerinin kurulmasına karar alınmıştır. Enformasyon komiteleri, Bakanlar Konseyi tarafından sayısı ve konusu değiştirilebilecek yapıya sahiptir. Komitelerin düzenli olarak rapor hazırlaması, hazırlanan raporu Temsilciler Konseyi'ne, Temsilciler Konseyi'nden de Bölgesel Planlama Konseyi'ne gönderilmesine karar alınmıştır. Yirmi sekizinci maddede Genel Sekreter, Bakanlar Konseyi tarafından atandığı ve sekreteryanın başı olduğu, görev sresinin dört yıl olduğu, RCD lkelerinde alfabetik sıraya göre atamaya yapılacağı belirtilmiştir. Genel Sekreterya'nın sorumluluğuna "KİBİ Kültür ve Enstitüsü" verilmiştir (Resmi Gazete 16464, 1978).

İzmir Anlaşması'nın yirmi dokuzuncu maddesinde Tahran, sekreteryanın merkezi olarak belirtilmiş ve sekreterya merkez btce hakkı tanınmıştır. Sekreterya verilen btce ye ülkeler tarafından eşit katkı sağlayacağı, sekreterya personel maaşlarının btçeden alınması, ye ülkelerden memur kabul edilmesi ve personel atamalarında ülkelere adaletli bir dağılım yapılması kararı alınmıştır. Sekreteryanın görevleri ise şu şekildedir (Resmi Gazete 16464, 1978);

- Planlamalar düzenleyerek, faaliyet programları düzenlemek,
- Bakanlar Konseyi kararlarının takip edilmesi ve KİBİ ile ilgili olaylarla ye ülkeleri ile temas halinde bulunulması,
- lkeler arasında haberleşme aracı görevi üstlenmek,
- Yıllık faaliyet raporlarının hazırlanması ve Bakanlar Konseyi'ne sunulması,
- KİBİ organları ve KİBİ uzmanlık kurumları ile yakın temasta bulunulması,
- KİBİ gibi uluslararası kuruluşlar ile temasa geçilmesi,
- Doküman ve sekreterya hizmetlerinin verilmesi,
- KİBİ'ye bağlı olan bütün kurumların raporlaması, taslak ve tebliğlerinin hazırlanması,
- KİBİ'ye ait bölge inceleme raporların saklanması ve
- Bakanlar Konseyi'nin verdiği bütün bilgilerin saklanması olarak belirtilmektedir (Resmi Gazete, 1978).

İzmir Anlaşması'nın otuzuncu maddesinde Bakanlar Konseyi tarafından özelliği ve sorumlulukları değiştirilebilecek KİBİ kurumları oluşturulabileceği belirtilmiştir. Bunlar (Resmi Gazete 16464, 1978);

- KİBİ Denizcilik Hizmetleri,
- KİBİ Kùltür Enstitüsü,
- KİBİ Reasürans Birliği,
- KİBİ Ticaret ve Sanayi Odası ve
- KİBİ Sigorta Merkezinin şimdilik çalışmalarına devam edeceği belirlenmiştir.

Yukarda maddeler halinde belirtilen KİBİ kurumlarının raporlarını genel sekretere sunması, politik durumlarda genel sekreterinin izninin alınması ve bunlara ek olarak hükümetlerin sekreteryaya aracılığıyla yazışmaya geçmesi üzerine karar alınmıştır. Otuz birinci maddede sekreteryanın üye ÷lkeler tarafından sağlanan merkezi bütçesinin olması ve bütün harcamalar ile ilgili rapor hazırlanarak, Bakanlık Konseyi'ne yıllık rapor sunulması belirlenmiştir. Otuz ikinci maddede alınan kararların oy birliği ile uygulanması, otuz üçüncü maddede örgüt kişiliğinin tüzel olduğuna; otuz dördüncü maddede örgütün resmi dilinin İngilizce olduğu belirtilmiş; otuz beşinci maddede örgüt kapsamının Bakanlar Kurulu'nun kontrol edebileceği şekilde bölgesel iş birliği yapacağı belirtilmiştir. Otuz altıncı maddede bölgede bulunan bir ÷lkenin KİBİ'ye üye olabilmesi için Genel Sekreterlik aracılığı ile örgüte başvurabileceği ve üyelik sürecinin Bakanlar Konseyi'nde oy birliği ile kabul edileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete 16464, 1978).

Anlaşma aracılığıyla KİBİ proje olmaktan çıkarak, uluslararası ve detaylı bir kuruluş yapısını almıştır. ÷lkelerin attığı bu adım ile iş birliği daha ciddi bir noktaya gelmiş ve belirlenen hedefler daha net bir şekilde ortaya konmuştur. 21.06.1964 tarihli bildirmede yer alan ilkeler İzmir Anlaşması'nda korunmuş ve daha somut bir hal almıştır. Ayrıca KİBİ Serbest Ticaret Bölgesi, KİBİ Genlik Vakfı, KİBİ Bilim Vakfı gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur.

İzmir Anlaşması, iş birliğine dinamik bir yapı sağlamakla birlikte on yıl boyunca biriken tecrübe ile örgüt daha başarılı bir noktaya ulaşabilmektedir. Ancak kısa zamanda ÷lkelerin örgüte bakışının değişmediği ve 1964 yılı sonrasında yaşanan durumların tekrar meydana geldiği, İzmir Anlaşması'nda yapılan görüşmelerin de resmi olarak görüşmede kalacağı tespit edilmiştir. 1977 yılı ve sonrasında örgütün canlandırılması için bazı girişimlerde bulunulmuş ancak bu hareketler de sonuçsuz kalmıştır (Resmi Gazete 16464, 1978).

İzmir Anlaşması'nın imzalanması ile 1977 yılının Mayıs ayında ÷lkelerin Dışışleri bakanlarının da katıldığı Bakanlar Konseyi'nde İzmir Anlaşması'nın esas alan

kültür, ekonomik, teknik, ulaşım, turizm ve haberleşme alanları ile ilgili İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır (Milliyet, 1977: 3). 1978 yılının Mayıs ayında RCD Bakanlar Konseyi'nden sonra yayınlanan bildiride İzmir Anlaşmasında alınan kararların uygulanması ile ilgili olumlu kararlar alındığı ve buna yönelik bir takvim hazırlandığı belirtilmiştir. Ayrıca bildiride demir çelik sanayinde demir çelik, makine ve dizel motorlar ile ilgili işbirliği gerekçeleri üzerinde uzman kişilerin ilgileneceği ve konuya değinilmiştir. Buna ek olarak; 1978 yılının Aralık ayında Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçmesi için istenilen onayların verilmesi ve aynı doğrultuda bir sigorta biriminin kurulması için hızlandırılması istenmiştir. Bildiri kapsamında ülkelerin milli kalkınmalarının uyumlu olabilmesi için bir araya gelmesi ve tarım alanında iş birliği için komite oluşturulması istenmiştir (Milliyet, 1978: 12).

2.4.5. Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatının Dağılması

RCD ülkelerinin organize bir şekilde iş birliğini faaliyete geçirme kararları alınmıştır. Ancak üye ülkeler harekete geçmediği için herhangi bir sonuç alınamamıştır. Buna ek olarak İran'da meydana gelen devrim olayları ile birlikte RCD'nin daha da etkisiz olmasına neden olmuştur. İran'da yaşanan devrim olaylarından sonra İran, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD ile olan ilişkilerinin kontrolünden çıkmıştır.

İran'ın devrimden sonra yeni din anlayışı, sosyal, ekonomik vb. alanlarda bakış açısı ve siyasi politikası Amerika ve diğer Batılı ülkelerle uyum sağlayamadığı için CENTO içinde devam etmesi imkansız bir hale gelmiştir. Bu yüzden CENTO örgütü dağılmış ve KİBİ'nin de dağılmasına neden olmuştur. 1979 yılının Mart ayında Pakistan kendi güvenliğini sağlayamadığı için İran ise İslam Cumhuriyeti yönetim şeklinde emperyalistlerin çıkarı doğrultusunda hareket etmek istemediği gerekçesiyle CENTO'dan ayrılmıştır. Türkiye bu durumda her iki ülkenin kararlarına saygı duymuş ve örgütün ana işlevini sürdürebilecek görevlerinin yerine getirmeyeceği için örgütün durdurulması için gereken işlemlerin yapılacağını belirtmiştir (Uçarol, 2010: 945-946).

Türk Dış İşleri konu ile ilgili faaliyete geçerek, CENTO'nun kendi işlevini kaybettiğini belirtmiş ve KİBİ kapsamında ülkelerin işbirliğini devam ettirmesi gerektiğini belirtmiştir. İran Dışişleri Bakanı, ülkenin CENTO'dan çekilmesini fakat KİBİ örgütünün içinde kalmasını istemiştir. Hatta Hindistan'ın Afganistan, Irak ve Hint

Yarımadası'ndaki gerginliği azalttığı takdirde örgüte katılmasını istediğini de belirtmiştir. İran'ın talebi karşısında Pakistan Dışişleri Bakanı örgütün genişlemesine karşı bir tutumlarının olmadığını ancak kıta pazarlarına ve yüksek ölçekli ekonomilere hakim bölge ülkelerinin yer almasını istemediğini belirtmiştir. Buna ek olarak; karşılıklı güven ve dostluk ilişkileri ile bölgedeki ülkelerin kendi güçleri ile devam etmeleri gerektiğini söylemiş; Türkiye, Pakistan ve İran arasında gelişecek ekonomi ve ticaret ile KİBİ'nin canlanacağını eklemiştir. Bu söyleme karşı İran Dış İşleri Bakanı KİBİ'yi fon toplama ve dağıtım merkezi olarak nitelendirmiş ve bu durumun sonlanacağını belirterek, KİBİ'den ayrılacağını sinyali vermiştir. İran'ın örgütten ayrılmaya yönelik bu söylemi ve benzer tavırları üzerine KİBİ Genel Sekreteri olan Muhtar Mesud, İran Başbakanı Emir Abbas Huveyda'yı aramış ve KİBİ'nin siyasi bir örgüt olmadığını söyleyerek ikna etme yoluna gitmiştir (Milliyet, 1979: 3).

İran devriminin gerçekleşmesi ile KİBİ'nin devam ettirilmesi süreci belirsizliğe girmiştir. Bu durum karşısında Türkiye ve Pakistan iş birliğinin geleceği için kendi arasında toplantı yapma kararı almıştır. Fakat her iki ülke arasında gerçekleştirilen iletişimlerden bir sonuç alınamamış, örgütün işleyişi ve faaliyetlerinin işleyişi sürüncemede kalmıştır. 1983 yılında tekrar görüşmelere başlanmış, Pakistan Dışişleri Bakanı, KİBİ'nin tekrar hareketlenmesi için umutlarının olduğunu söylemiştir. 1984 yılında Türkiye, İran ve Pakistan KİBİ'nin aktif hale gelmesi için anlaşmaya girmiştir. Türkiye bu konuda aynı faaliyetleri uygulayabileceğini ve yeni bir yasal düzenlemenin yapılmayacağını belirtmiştir. Türkiye Başbakanı'nın Pakistan ziyaretinde Pakistan'ın Başbakanı, KİBİ'nin gelişmesi için bütün ülkelerin çaba göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı tarihte Tahran'da yapılan görüşmelerde KİBİ'nin geliştirilmesi için devletlere yapılacak öneriler üzerinde tartışılarak rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan raporun genel sekreterlik onayından sonra KİBİ 1980 yılından itibaren yaklaşık 5 yıl sonra tekrar bir araya gelmiştir. Toplantılar 27.01.1985-29.01.1985 tarihinde Tahran'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılardan RCD kapanmasına karar verilmiş ve örgütün adı "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)" olarak güncellenmiştir. EİT'ye ilerleyen zamanlarda Azerbaycan, Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan eklenmiş ve faaliyetlerine devam etmiştir (Milliyet, 1984: 5).

Başbakan Turgut Özal'ın 07.01.1984 yılında gerçekleştirdiği basın toplantısında RCD ile ilgili görüşlerini; İranlılar Şah rejimi kurulduktan hemen sonra RCD'ye karşı tutumlarını açıkladılar. Beş yıldan fazla zaman geçti. Bu arada, büyüleyici bir ilerleme

meydana geldi. RCD öncelikli olarak İran, Pakistan ve Türkiye arasındaki önemli sorunların çözümünden sorumluydu. Bu amaçla ortak projeler, ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturuldu. Gerçekte bu ilişkiler herhangi bir önemli olaydan etkilenmedi. Buna karşılık RCD'nin yokluğunda Türkiye ile İran arasında 5- 6 milyon dolar olan karşılıklı ticaret dengesi son beş yılda neredeyse 2 milyar dolara çıktı. Ayrıca İran ve Pakistan arasında ilişkilerin olduğu, İran heyetinin son görüşmesinde bu konuyu görüştüğü de belirtiliyor. Artık RCD'yi kullanmaya devam edebiliriz. Açıkçası, bu özel olaydan sonra RCD'nin katılımının artacağını tahmin etmeye başladık. Genel Sekreter bizden seçildiği için teklifi kabul etme gücümüze güveniyoruz. Bu konuda gerekli çalışmaların tamamlanması için hep birlikte çalışmayı değerlendireceğiz (Belleten, 1984: 47).

SONUÇ

Kalkınma olgusu ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasi, eğitim, sağlık, refah vb. alanlarında daha iyi bir noktaya gelmesini temsil etmektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre kalkınma hedefleri arasında farklılıklar meydana gelebilmektedir. Bütün ülkeler ekonomilerinin daha iyi olabilmesi için izlediği stratejiler ve bütçeleri değişiklik gösterebilmektedir. Özellikle rekabet alanlarının sürekli arttığı piyasada ülkeler daha fazla pay sahibi olabilmek için güçlerini artırmaya yönelik çaba sarf etmektedir. Ülkeler arasında teknolojinin faal bir şekilde kullanılması, haberleşme, iletişim ve ulaşım alanlarının kolaylaştırılması rekabet anlayışında değişikliklere neden olmuştur.

Ülkeler arasında gerçekleşen ticaret unsurları, ülkelerin birbirine üstünlük kurma taleplerinin artmasına da neden olacaktır. Üstünlüğün kurulması için meydana gelen anahtar olgu da rekabet olarak belirtilebilmektedir. Bu alanda ülkeler kendi coğrafi, kültürel, tarih vb. alanlarda benzerlik gösteren ülkelerle işbirliği içinde olmayı tercih ederler. Ekonomik kalkınma için işbirliğine Avrupa Birliği kurulduğu günden itibaren faaliyetlerine devam eden bir örgüt olarak örnek gösterilebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın bölünmesi ile birlikte Amerika ve SSCB arasındaki görüş ayrılıkları gerilime neden olmuştur. SSCB komünizm düşüncesini daha geniş çevrelere yaymak için baskıcı bir politika uygulamıştır. Fakat kapitalist Amerika SSCB'nin bu tutumundan rahatsız olarak karşı harekete geçmiştir. Bu süreçte her iki ülke arasında doğrudan sıcak bir savaş yaşanmamıştır. Ülkelerin uyguladığı stratejik hareketler ile üstünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte her iki ülkenin arasında kalan devletler de maşa olarak kullanılmıştır. Bunlar Kore, Afrika, Mısır, İngiltere, Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti ve daha fazla ülke gösterilebilmektedir.

Soğuk Savaş döneminde siyasi, askeri ve ekonomik gücünü artırmak isteyen Pakistan, Türkiye'ye bölgesel işbirliği teşkilatı kapsamında İran'ın da yer aldığı bir oluşumun başlatılması ricasında bulunmuştur. Türkiye, Pakistan'ın bu isteğini gücendirmemek adına geri çevirmemiştir.

RCD; Türkiye, Pakistan ve İran'ın bir arada kalkınmasını hedefleyen önemli projeler içinde yer almaktadır. Bu açıdan RCD sadece ekonomik anlamda değil sosyal ve kültürel alanlarda da işbirliğini geliştirmeyi planlamıştır. İşbirliği teşkilatı her ne kadar siyasi ve askeri bir proje olarak görülme de Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve

SSCB'nin çevreleme politikaları içinde yer almıştır. Proje başarısında üyelerin kalkınmasına bağlı olarak demokrasi yapılarını güçlendirme ve SSCB'nin ülkeler üzerindeki olası tehdidinin en aza düşürülmesi amaçlanmıştır.

Fakat RCD anlayışı örgüt yapısında ve projelerin gerçekleştirilmesinde istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Örgütün belirlediği yatırım politikaları dayatmacı bir izlenim yaratması, ülke çıkarlarının gözetilerek karlı yatırımların kendi topraklarında faaliyete geçmesinin istenmesi, aynı zamanda çok sayıda faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilmesi, projeler için para kaynağının az tutulması, ülke ürünlerinin pahalı ve kalitesiz olması, hayvancılık ve tarım alanlarının ikinci plana atılması, örgüt organizasyonlarının koordinasyon, planlama, motivasyon, teknik yetersizlik ve tecrübesizlik konularının işbirliği amaçlarının içselleştirememeleri, dış politikalarında alınan kararlara uyulmaması örgütün gelişmemesine neden olmuştur. RCD'nin dağılması, üye ülkelerin yer almak istemediği sorumluluklarından da kurtulmaları anlamını da taşımıştır.

RCD örgütünün oluşturulması Müslüman ülkeler ve Asya kıtası için önemli bir adım olarak görülebilmektedir. Organizasyonun başarılı olması durumunda üye olan üç ülkenin kalkınmasına ve aynı coğrafyada benzer işbirliklerinin yaşanmasına neden olabilecekti. Ancak Türkiye, İran ve Pakistan kendi çıkarlarını ortak paydada toplayamamış ve Batılı ülkelerin de içinde bulunmadığı uluslararası sayılabilecek bir örgütün başarı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca uluslararası işbirliğinde ortak kültür, inanç ve kültürel değerlere sahip olmanın yeterli olmadığı görülmüştür. RCD'nin başarısız olması ile birlikte elde edilen tecrübeler ileride kurulacak olan işbirliği girişimlerinde analiz edilerek daha doğru adımlar atılmasını sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adamo, N., Al-Ansari, N. (2020). The Sumerians and the Akkadians: the forerunners of the first civilization (2900-2003BC). *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 10(3), (pp.17-39).
- “Aga Şahi Ankara’ya Geldi”, *Milliyet*, 20 Mart 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 23.02.2023.
- Ahmed, M., *Ancient Pakistan-an Archaeological History Volume I: The Stone Age*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014.
- Akdevelioğlu Atay ve Kürkçüoğlu Ömer, ‘İran’la İlişkiler’, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c: I: 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.
- Alkin, E., *İktisada Giriş* der. İlyas Şıklar, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2003.
- Arıboğan, Deniz Ülke, “Güvenliksiz Barıştan, Barışsız Güvenliğe” *Kartal’ın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Derleyen: Toktamış Ateş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, (ss.38-64).
- Arslan, H., *Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü*. (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008.
- Asian Development Bank (ADB) (t.y.) “Who We Are”, <https://www.adb.org/who-weare/about#history>.
- Aytür, M., *Türkiye’nin AET ve RCD ile İlişkileri*, DPT, Ankara, 1972.
- Bağcı, H. ve Sinkaya, B., *Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplumları Üzerindeki Etkileri ve Toplumların Karşılaşabileceği Problemler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Bakan, S. ve Katılmış, C. “Ortadoğu’da Bir Bölgesel Örgüt Olarak İslam İş birliği Teşkilatı’nın Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2021, (ss. 80-96).
- BEST Antony vd., *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, Yayın Odası Basım, İstanbul, 2008.

- Bilgin Pınar, “Türkiye ’nin Güvenliğinde Batı Yönelimli Dış Politikaların Oynadığı Rolü Anlamak”, içinde Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi, der., Türk Dış Politikası: Son On Yıl, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Blair, C. *The Forgotten War: America in Korea, 1950-1953*, Times Books, New York, 1987.
- “Boks Milli Takımımız RCD Kupası’nda Birinci Oldu”, *Milliyet*, 10 Şubat 1975, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 18.02.2023.
- “Boksörlerimiz RCD Turnuvasında 3. Oldu”, *Milliyet*, 16 Nisan 1977, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 18.02.2023 .
- Bose, S. Chandra, *The Indian Struggle*, Asia Publishing House, London, 1964.
- Boullier, A. M., France-Lanord, C., Dubessy, J., Adamy, J., & Champenois, M., “Linked fluid and tectonic evolution in the High Himalaya mountains (Nepal)”. *Contributions to Mineralogy and Petrology*, 1991, (ss.358-372).
- Case, K. E. ve Fair, R.C., *Principles of Macroeconomics*, Prentice Hall, New Jersey, 1999.
- Castellino, G. R., *The Sumerians, Their History, Culture and Character*, 1966.
- Chaudhri M. Ali, *The Emergence of Pakistan*, University of Punjab, Lahore, 1988.
- Cihangiroğlu, M. B., Bölgesel İşbirliği Modeli Olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Bu Teşkilat İçinde Türkiye-Romanya Ekonomik-Ticari İlişkileri Örneği, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı), Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- Cooper, J. S., Sumerian Literature and Sumerian Identity. *Problems of Canonicity and Identity Formation in Ancient Egypt and Mesopotamia*, Museum Tusulanum Press and CNI Publications, 2016.
- Crocker, A.D., *Toward Development Ethics*, World Development, Cilt: 9, Sayı:5, 1991, (pp.457-483).
- CSTD, “Toplantı 7, 24. Birleşim”, *TBMM Matbaası*, Ankara, Cilt 45, 01.02.1968.
- CSTD, “Dönem 1, Toplantı 6, 25. Birleşim”, *TBMM Matbaası*, Ankara, Cilt 38,31.01.1967.
- Çetinsaya Gökhan, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İran Politikası, Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi I*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, (ss. 329 – 347)
- Çolak, A., 28 Şubat Sürecinde Türkiye-İran İlişkileri, (Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.

- Dartan, M., "The Economic Cooperation Organization (ECO): Reality or Utopy?", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1-2, İstanbul, 2000.
- Dartan, M., Hatipoğlu, E. ve Dikkaya, M. *ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2002.
- De Cordier, B. *The Economic Corporatoin Organizastion: Towards A New Silk Road on the Ruins of the Cold War*, Central Asian Survey, 1996.
- "Demirel Makarios'ı Muhatap Saymam", *Milliyet*, 24 Nisan 1976, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.02.2023.
- "Demirel: CENTO Teşkilat Olarak Devam Edecek", *Milliyet*, 1 Ağustos 1967, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.02.2023.
- "Dışışleri Bakanı İran'ın RCD'den Çıkmayacağını Söyledi", *Milliyet*, 11 Mart 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 23.02.2023.
- Dışışleri Belleten (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 18,Ocak 1967, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 4, Mart 1965, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 10, Belge: 14, Temmuz 1965, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 17, Belge: 4,Şubat 1966, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 20, Belge: 3, Mayıs 1966, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 26, Kasım 1966, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Ocak 1967, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 22,Ocak 1967, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.06.2023.

- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 28, Belge: 23, Ocak 1967, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 30, Mart 1967: 8, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 35, Belge: 2, Ağustos 1967 <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 38, Kasım 1967:389, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 43, Belge: 22, Nisan 1968, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 22.08.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 46, Temmuz 1968, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 22.08.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 49, Ekim 1968, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 22.08.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 50, Kazım 1968, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 22.08.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 51, Belge: 3, Aralık 1968, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 58, Mayıs 1969, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 1, Ocak 1984, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.
- Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 55, Nisan 1969. Dışışleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ankara), Sayı: 57, Belge: 11, Haziran 1969, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.
- Dikerdem, *Mahmut. Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.
- Doğan, S. "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı: 21. Yüzyılda Tarihi İpek Yolunu Canlandırma Çabaları", *Ortadoğu Analiz*, Sayı:3, 2011, (ss. 63-70)

- DPT, *Bölgeselleşme Hareketi Bağlamında 21.yy''da Türkiye*, DPT Yayınları, Ankara, 1997.
- Ercan, M.. “Bölgesel Politikalar Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkileri”, *Uluslararası Kafkasya-Orya Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*, Kars, 2015, (ss.427-442).
- Erkmen, A., Kalkınmak İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasında Kültürel İşbirliği, *Atlas Journal*, cilt:7, Sayı:37, 2021, (ss1381-1395).
- Erkmen, A., “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasında Turizmi Geliştirme İşbirliği”, *ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities*, Cilt:5, Sayı:1, 2021, (ss 18-31).
- Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1989.
- Feri, A.A., İran’da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953 – 2006 “Tarihsel Oluşumu İçinde İran Devrimi ve Evrimleşme Süreci”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara. (2007),
- Foot R., *The Wrong War: American Policy and the Dimensions of the Korean Conflict, 1950-1953*, Cornell University Pres, Ithaca, 1985.
- Fuller, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fürtig, H., *Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion*, GIGAWorking Papers, No, 214. 2013.
- Gaddis John Lewis, “The Long Peace: The Elements of Stability in the Postwar International System” *International Security*, Volum:10, No:4, 1986, (pp. 33-47).
- Gaddis John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, Çeviren: Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Girgin, K. *21.Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Gönlübol Mehmet, Ülman A. Halûk, Bilge A. Suat, Sezer Duygu, *İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, (ss. 187 – 487).
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara,1996.

- Gruber, S., Fleiner, R., vd. "Inferring Permafrost And Permafrost Thaw In The Mountains Of The Hindu Kush Himalaya Region" *The Cryosphere*, Volüm:11, No:1, 2017, (ss.81-99).
- Gupta S. K., *Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations*", içinde V. Grover ve R. Arora, der., *Political System in Pakistan* , Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995.
- Guyatt Nicholas, *Another American Century?*, Zed Books, New York, 2000.
- Gündüz, S., Kalkınmada Bölgesel İşbirliği, Batı Asya İncelemesi, (İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- Güntay, N. Bölgesel İşbirliğinde Su Diplomasisi: Mekong Nehri Havzası Örneği, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2020.
- Güran Nevzat, Aktürk İsmail, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, 5. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Isparta, 2001.
- Han, E. *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, der. Erol Kutlu, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004.
- Hasgüler Mehmet, Uludağ Mehmet. B., *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe- Organlar- Belgeler- Politikalar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.
- "Hindistan Türkiye ile Anlaşmak İstiyor" , *Milliyet*, 2 Nisan 1970, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- Howard R. Turner, *Science in Medieval Islam*, University of Texas Press, 1997.
- Hussain, M., "Pakistan-Iran Relations in the Changing World Scenario: Challenges and Response", *Foreign policy debate: The years ahead*, Volüm:32, No:5, 1993, (216-226).
- "İran Milli Takımı Şampiyon", *Milliyet*, 12 Eylül 1970, s. 8, "Milli Takımımız RCD Kupasını Kazandı", *Milliyet*, 21 Ocak 1974, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- "İran Petrollerini İskenderun'a Akıtacak Projeyi RCD Yürütecek", *Milliyet*, 11 Temmuz 1969, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- "İran Petrolü Boru İle Anadolu'dan Geçirilecek", *Milliyet*, 6 Mart 1968, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 25.03.2023.
- "İran Şahı'nın Abdi İpekçiye Verdiği Özel Demeç", *Milliyet*, 18 Nisan 1975, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 25.03.2023.

- “İran ve Pakistan CENTO’ dan Çekildiğini Türkiye’ ye Bildirdi”, *Milliyet*, 14 Mart 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 25.03.2023.
- “İran ve Pakistan’ ın Mal Almasını İstedik”, *Milliyet*, 4 Ağustos 1967, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 25.03.2023.
- “İslam Konferansı Kıbrıs Türklerini Destekleme Kararı Aldı”, *Milliyet*, 11 Aralık 1983, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 25.03.2023.
- “İzmir Rafinerisi İran Petrolünü İşleyecek”, *Milliyet*, 25 Ocak 1967, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 31.03.2023.
- “İzmir Rafinerisinde İran Petrolü İşlenecek”, *Milliyet*, 2 Aralık 1968, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 31.03.2023
- “İzmir Rafinerisinde İran Petrolü İşlenecek”, *Milliyet*, 2 Aralık 1968, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 31.03.2023.
- Kantarıcı, Ş., “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2012, (ss. 47-84).
- Karluk, R., *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitapevi, 5.baskı, Ankara, 2002.
- Karluk, S.R., *Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika*, Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., İstanbul, 2002.
- Kennedy Paul, ‘The Next American Century?’, *World Policy Journal*, Volum:16, No:1, 1999.
- Keskin, A. “İran- Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *21.Yüzyıl Dergisi*, 2009, (ss.45-54).
- Kheli S. T. *In Search of an Identity: Islam and Pakistan’s Foreign Policy*, A. Dawisha, der., *Islam in Foreign Policy*, Cambridge University Press, London 1983.
- Krishnan, R., Shrestha, A. B., vd., “Unravelling climate change in the Hindu Kush Himalaya: rapid warming in the mountains and increasing extremes”, *The Hindu Kush Himalaya assessment: Mountains, climate change, sustainability and people*, 2019, (ss.57-97).
- Lawrence, Z., ve Burke, S. M., *Pakistan’s Foreign Policy*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- Lei, F., Qu, Y., Song, G., vd., “The potential drivers in forming avian biodiversity hotspots in the East Himalaya Mountains of Southwest China”, *Integrative zoology*, Volum:10, No:2, 2015, (pp.171-181).

- Luce R. Henry, 'The American Century', *Diplomatic History*, volum:23, No:2, 1999, (159-171).
- Michalowski, P. (1983). "History as charter some observations on the sumerian king list", *Journal of the American Oriental Society*, Volum:103, No:1, (pp. 237-248).
- Michalowski, P., "The lives of the Sumerian language", *Margins of writing, origins of cultures*, 2006, (pp.159-184).
- Mohammadally, S. S., "Pakistan-Iran Relations (1947-1979)" *Pakistan Horizon*, Volum:32, Sayı:4, 1979, (pp.51-63).
- Mueller John, "The Essential Irrelevance of Nuclear Weapons: Stability in the Postwar World" *International Security*, Vol:13, No:2, 1988, (pp. 55-79).
- Muluk, Ç.B., Kurt, B., Turak, A., Türker, vd. "Türkiye'de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif" İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği - Doğa Koruma Merkezi, 2013, <https://www.skdturkiye.org/files/yayin/Turkiyede-Suyun-Durumu-ve-Su-Yonetiminde-Yeni-Yaklasimlar-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi:03.06.2023.
- Nasa, Blue Marble: Land Surface, Shallow Water, and Shaded Topography, 2002, https://web.archive.org/web/20061217072313/http://visibleearth.nasa.gov/view_rec.php?vev1id=11656, Erişim Tarihi: 12.05.2023.
- National Intelligence Council, Global Trends 2030: Alternative Worlds 2012, ABD, https://www.dni.gov/files/documents/GlobalTrends_2030.pdf.
- Nurbay, S. "İslam Birliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar ve Fırsatlar", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, Cilt: 6, Sayı:1, 2020, (ss.55-74).
- "Ortak Amaçlı 55 RCD Projesi Belli Oldu", *Milliyet*, 15 Temmuz 1969, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- "Ortak Pazar İçin Kesin Karar Alınacak", *Milliyet*, 3 Nisan 1970, Ali Gevgilili, "Kıbrıs, Mısır'a Yardım, İran Hint Yakınlaşması" *Milliyet*, 2 Mayıs 1974, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- Öncü, A.S., "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı" *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:17, Sayı:34, 2021, (ss. 929-958).
- Örnek, İ. ve Kaplan, M., *Dış Ticaret ve Kalkınma, Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.

- Özaltın, A. ‘‘RCD Üçlü Ortak Pazar Olmalıdır’’ *Milliyet*, 26 Ağustos 1970, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- ‘‘Pakistan Bizden Askeri Araç İstiyor’’, *Milliyet*, 20 Kasım 1971, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- ‘‘Pakistan Bizden Yılda Dört Milyon Dolarlık Mal Alacak’’, *Milliyet*, 23 Ağustos 1971, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- ‘‘Pakistan Ortak Pazar İstiyor’’, *Milliyet*, 6 Mayıs 1970b, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- ‘‘Pakistan’a Cephane Yollayacağız’’, *Milliyet*, 14 Aralık 1971, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- Parekh, B., Rethinking multiculturalism: Cultural diversity and political theory, *Ethnicities*, volum:1, No:1, 2001, https://www.researchgate.net/publication/247405313_Rethinking_Multiculturalism_Cultural_Diversity_and_Political_Theory.
- Pasha, A. K., *India, Iran and the GCC States; Political Strategy and Foreign Policy*, Manas Publications, 2000.
- Payne, D., Sneathlge, M., vd., ‘‘Nature and people in the Andes, East African Mountains, European Alps, and Hindu Kush Himalaya: current research and future directions’’, *Mountain Research and Development*, volum:40, No:2, 2020, (pp.01-27).
- Phillips, W. M., Sloan, V. F., vd. ‘‘Asynchronous glaciation at Nanga Parbat, northwestern Himalaya Mountains, Pakistan’’, *Geology*, volum:28, No:5, 2000, (pp.431-434).
- Podany, A. H., ‘‘The Sumerians’’ *Journal of the American Oriental Society*, Volum:143, No:3, 2023, (pp.709-711).
- Quarishi, S. Al-Din, Burke, S. M., *The British Raj in India: A Historical Review*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Qureshi, K., ‘‘Pakistan and Iran—A Study in Neighbourly Diplomacy’’ *Pakistan Horizon*, volum:21, No:1, 1968, (pp.33-39).
- Raghavan, S N, *Regional Cooperation Among SAARC Countries*, Allied Publishers Limited, 1995.
- ‘‘RCD Anlaşmasıyla Türkiye’de 3 Yeni Fabrika Kurulacak’’, *Milliyet*, 13 Ağustos 1967, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.04.2023.

- “RCD Genel Sekreteri İran Başbakanı ile Görüştü”, *Milliyet*, 10 Ağustos 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.04.2023.
- “RCD Kupasında Şampiyonuz”, *Milliyet*, 18 Eylül 1969, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.04.2023.
- “RCD Kupasını Kazanırken Pakistan’ı Farklı Yendik: 7-4.”, *Milliyet*, 29 Kasım 1967, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.04.2023.
- “RCD Serbest Bölgesi 10 Yılda Gerçekleşecek”, *Milliyet*, 23 Nisan 1976, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.04.2023.
- “RCD Toplantısını Açan Çağlayangil: Hükümet Kalkınma Atılımında Bulunacak”, *Milliyet*, 4 Nisan 1975, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- “RCD Ülkelerinin Demiryollarını Türkiye Yapacak”, *Milliyet*, 27 Aralık 1968 ;
“Türkiye Pakistan’a 100 Tank Veriyor”, *Milliyet*, 28 Aralık 1968, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Resmi Gazete, S. 11894, 29 Aralık 1964, <https://www.resmigazete.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 05.07.2023
- Resmi Gazete, S. 12216, 2 Şubat 1966, <https://www.resmigazete.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 05.07.2023
- Resmi Gazete, S. 12634, 29 Haziran 1967, <https://www.resmigazete.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2023
- Resmi Gazete, S. 126904 Eylül 1967, <https://www.resmigazete.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2023
- Resmi Gazete, S. 13130, 18 Şubat 1969, <https://www.resmigazete.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2023
- Richard Ned Lebow, “The Long Peace, the end of the Cold War, and the failure of Realism”, *International Organization*, Vol: 48, No: 2, 1994, p. 254.
- Saatçi, M. ve Aslan, A., “Türkiye İmalat Sanayinde İthalatın Piyasayı Disipline Etme Hipotezinin Testi: Panel Veri Yaklaşımı”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:29, 2007, (ss. 1-13).
- Sadat, A. S., Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde Türkiye’nin ECO Pazarında Rekabet Gücünün Analizi, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 2008.
- Sander Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Saray, T. M., *İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

- Serbest, B., “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, 2016, (ss.401-424).
- Seyidoğlu, H., *Uluslararası İktisat; Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayıncılık İstanbul, 2003.
- Shahid Amin, *Pakistan’s Foreign Policy: A Reappraisal*, Oxford University Press, London 2000.
- Small Andrew, “China’s Caution on Afganistan-Pakistan”, *The Washington Quarterly*, Vol. 33, No. 3, 2010.
- Smith, A. *Milletlerin Zenginliği*, Çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları c. II (1945 -1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, s. 510-516, “Üçlü Toplantı Salı Günü Başlıyor”, *Milliyet*, 19 Temmuz 1964, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 18.02.2023.
- “Sunay: Ülkelerimiz İçten ve Dıştan Tehdide Maruz”, *Milliyet*, 8 Nisan 1972, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- “Tahran Sigortacılık Şirketinin Kuruluşu Sigortacılık ve Sigortacılıkla İlgili Ekonomik Hukuki ve İdari Alanlarda Lisans Alabilmek İçin Öğrenci Kabulü Hakkında”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1970, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 23.04.2023.
- Tamer Cenk, “Türkiye ve İran’ın Irak’ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2016, (ss. 103-118).
- “Türk Pakistan Görüşmeleri Sona Erdi”, *Milliyet*, 21 Mart 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- “Türk Pakistan Ortak Bildirisinde RCD İçin Bakanlar Komisyonu Kurulması Kararlaştırılmıştır”, *Milliyet*, 25 Kasım 1975, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 23.04.2023.
- “Türkiye ile Pakistan RCD’nin Geleceği Konusunu Görüşmeyi Kararlaştırdı”, *Milliyet*, 2 Ekim 1979, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Türkiye, İran ve Pakistan Tarafından İmzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile İlgili İzmir Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu. (1/124), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c006/mm_05006156ss0094.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2023.

- “Türkiye, Pakistan ve İran Arasında On Beş Proje Onaylandı”, *Milliyet*, 18 Nisan 1968, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Uçarol Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010.
- Uyar S. "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", *Dış Ticaret Dergisi*, 2000.
- Ünüvar, A., Mutlak ve Karşılıklı Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde İngiltere'nin İhracatı ve Türkiye'nin İhracatının Karşılıklılaşması, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir, 2008.
- Wester, P., Mishra, A., vd.. *The Hindu Kush Himalaya assessment: mountains, climate change, sustainability and people* ,Springer Nature, 2019.
- Whelan, R., *Drawing the Line: The Korean War 1950-1953*, Little, Brown-Boston, 1990.
- Yavilioğlu, C., “Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2001, (ss.109-130).
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:6, 2011,(ss.85-100).
- Ziskind, J. R. , “The Sumerian Problem”, *History Teacher*, 1972,(ss.34-41).

TABLÖLAR LİSTESİ

	Yer	İşareti
Tablo 1: Modern teorilere göre kalkınma ve dış ticaretHata! tanımlanmamış.		
Tablo 2: Ekonomik bütünleşmeler.....	24	
Tablo 3: Kültür faktörünü oluşturan değişkenler.....	34	
Tablo 4: Türkiye'nin sosyal ve iktisadi profili	55	
Tablo 5: İran'nın sosyal ve iktisadi profili.....	55	
Tablo 6: Pakistan'nın sosyal ve iktisadi profili.....	56	

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik işbirliği süreci	23
Şekil 2: Asya kıtasının uydu haritası	36
Şekil 3: Dünyadaki su kaynaklarının dağılımı	37
Şekil 4: İzmir Anlaşması'na göre RCD organları	76

EKLER

Dönem : 5
Toplantı : 1

MİLLET MECLİSİ S. Sayısı : 94

Türkiye, İran ve Pakistan Tarafından İmzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile İlgili İzmir Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu. (1/124)

TC
Başbakanlık
Kanunlar Ve Kararlar Tetkik Dairesi
Başkanlığı
Sayı : 101-234/03202

27.3.1978

MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine arzı Bakanlar Kurulunca 20.3.1978 tarihinde kararlaştırılan «Türkiye, İran ve Pakistan tarafından imzalanan kalkınma için bölgesel işbirliği teşkilatı ile ilgili İzmir Andlaşmasının onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun tasarısı» ile gerekçesi fişikte sunulmuştur.

Gereğinin yapılmasını saygıyla arz ederim.

Bülent Ecevit
Başbakan

G E R E K Ç E

27 Temmuz 1964'te İstanbul'da toplanan Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları, bölgesel işbirliğinin, barış ve istikrarın korunmasında önemli bir etken olduğunu ve ulusları arasında mevcut tarihî ve kültürel bağların bütün bölgenin ortak çıkarları yolunda daha da kuvvetlendirilmesi gerektiğine inanarak Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütünün (KİBİ veya RCD) kurulmasına karar vermişlerdir. Örgütün başlıca amaçları, üye ülkeler arasında Ticaret Anlaşmaları imzası, Ticaret Odaları arasında daha sıkı bir işbirliğinin kurulması gibi çeşitli yollarla mal değişiminin serbestleştirilmesi ve artırılması; sanayi alanında ortak amaçlı teşebbüsler kurulması, bölge içinde hava ulaşımı hizmetlerinin geliştirilmesi, deniz ulaşımı alanında sıkı işbirliği olanaklarının araştırılması, üye ülkeler arasında kara ve demiryolu bağlantılarının kurulması ve geliştirilmesi, bölge içi turizmin canlandırılması ve teknik ve kültürel alanlarda yardımlaşma ve işbirliğinin kuvvetlendirilmesidir.

KİBİ'ye yeni bir canlılık kazandırmak ve örgütü dünyada ve bölgemizde hüküm süren yeni koşullara uydurmak amacıyla üye ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanları, Türkiye'nin teşebbüsü sonunda, 21 - 22 Nisan 1976 tarihlerinde İzmir'de toplanmışlardır.

Alışılmış dostluk ve anlayış havası içinde cereyan eden bu Konferansta, üç ülke arasındaki işbirliğinin genişlemesini ve yoğunlaşmasını amaçlayan önemli kararlar alınmıştır.

Bu kararlar gereğince, KİBİ'yi yeni bir hukuki temele oturtabilmek için üç ülke arasında bir Anlaşmanın akdi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesi için bir Serbest Mübadele Bölgesi tesisi için tedbirler alınması ve bir RCD Yatırım ve Kalkınma Bankası kurulması öngörülmüştür.

KİBİ ülkelerinin kalkınma planlarının hazırlanmasında bölgesel işbirliği fikrine yer verilmesi, işbirliğini kolaylaştırmak için yetkili makamları arasındaki temasların sıkılaştırılması, sınai işbirliğini genişletmek

için yeni yöntemlerin geliştirilmesi, ihracat kredileri vasıtasıyla ticaretin inkişafının sağlanması, turizmin teşviki gibi hususlar da Zirve Konferansında kararlaştırılmıştır. Ayrıca, haberleşme ve ulaştırma şebekelerinin geliştirilmesi, bölgesel eğitim müesseselerinin kurulması, bir RCD Bilim Vakfının tesisi gibi tedbirler de öngörülmüş bulunmaktadır.

Son olarak, KİBİ Sekretaryasının gelişen işbirliğini daha etkili bir şekilde yürütebilmesi için bünyesinde gereken değişikliklerin yapılması da derpiş edilmiştir.

En yüksek seviyede alınan bu kararlar, KİBİ üyeleri arasında işbirliğini geliştirmek iradesinin mevcudiyetini bir kere daha kanıtlamıştır. Söz konusu kararların süratle uygulanması ile üç komşu ülke hem ekonomik kalkınmalarını hızlandıracak, hem de aralarındaki geleneksel dostluk bağlarını kuvvetlendirmiş olacaklardır. KİBİ Zirve Konferansının, bölge ülkeleri arasında yeni bir işbirliği döneminin başlangıcı olacağı kuşkusuzdur.

Zirve Konferansında alınan kararlar üzerine hazırlanan metin «İzmir Andlaşması» adı altında 12 Mart 1977'de Tahran'da imzalanmıştır.

«İzmir Andlaşması»nın onaylanması gerek ülkemiz gerek bölgemiz bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu Andlaşmanın onaylanarak uygulanması ile KİBİ Örgütü güçlenecek, üç ülke arasındaki işbirliği her alanda gelişecek ve bölgede kalkınmanın daha da hız kazanması mümkün olacaktır.

Dışişleri Komisyonu Raporu

Millet Meclisi
Dışişleri Komisyonu
Esas No. : 1/124
Karar No. : 12

27 . 4 . 1978

Yüksek Başkanlığa

Türkiye, İran ve Pakistan tarafından imzalanan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile ilgili İzmir andlaşmasının onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun tasarısı, ilgili Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin de iştiraklarıyla tetkik ve müzakere olundu.

Üye Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları aralarındaki tarihi ve kültürel bağları nazarı itibare alarak bölgedeki barış ve huzuru korumaya matuf bölgesel işbirliğini tahakkuk ettirmek için 21 Temmuz 1964'de İstanbul'da toplanarak «Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı»nı (Kibi veya RCD) kurmuşlardır.

Teşkilatın amacı adından da anlaşılacağı gibi üye ülkelerin kalkınmasına katkısı olacak ticaretin gelişmesi, ulaşım imkânlarının artırılması, kültürel bağların daha da kuvvetlendirilmesidir.

Teşkilat bugüne kadar umulan gayeleri tahakkuk ettirememiştir. Örgütü canlandırmak, hukuki strüktürünü tamamlamak düşüncesiyle ülkemizin teşebbüsüyle 21 - 22 Nisan 1976 tarihinde İzmir'de bir toplantı yapılmış ve önemli kararlar alınmıştır.

Örgütü hukuki temele oturtmak için üç ülke arasında bir anlaşmanın akdedilmesi, üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesi için «Serbest mübadele bölgesinin tesisi, RCD Yatırım ve Kalkınma Bankası kurulması, ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinin geliştirilmesi, turizme önem verilmesi kararlaştırılmıştır.

Andlaşmanın 35 ve 36 ncı maddeleri; Örgütün milletlerarası örgütler ve diğer bölgesel topluluklarla yakın işbirliği tesis edebileceğini bölgedeki herhangi bir devletin üye olmak istemi karşısındaki koşulları göstermektedir. Bu maddelerden hareketle bölgede bir ortak - pazar tesisi düşünülmelidir.

İzmir Anlaşması mesut bir teşebbüs olarak bölgeye getireceği refahın yanında sulhun tesisine de katkılı olacağı şüphesizdir.

Gerek tasarının gerekçesine ve gerekse temsilcilerin verdikleri mütemmim malumatı yerinde gören Komisyonumuz tasarının tümünü prensip olarak kabul ettikten sonra maddelerin görüşmesine geçmiştir. Tasarının 1, 2 ve 3 ncü maddeleri uygun görülerek Komisyonumuzca aynen kabul edilmiştir. Genel Kurulun tasviplerine arz edilmek üzere Yüksek Başkanlığa saygı ile sunulur.

Başkan
Muğla
Zeyyad Mandalıncı

Başkanvekili
Urfa
Salih Özcan

Sözcü
Ankara
Necati Gültekin

Kâtip
İzmir
Şinasi Osma

Edirne
M. Yılmaz Mete

Bingöl
H. Celâlettin Ezman
(İmzada bulunamadı.)

Bursa
Cemal Külâhlı

Edirne
Cavittin Yenâl
(İmzada bulunamadı.)

Elazığ
Celâl Ertuğ

Erzurum
Gıyasettin Karaca

Kayseri
M. Zeki Okur

HÜKÜMETİN TEKLİFİ

Türkiye, İnan ve Pakistan Tarafından İmzalanın Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilâtı ile İlgili İzmir Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı

MADDE 1. — Türkiye, İnan ve Pakistan tarafından 12 Mart 1977 tarihinde Tahran'da imzalanın Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilâtı ile ilgili İzmir Andlaşmasının onaylanması uygun bulunmuştur.

MADDE 2. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

DIŞİŞLERİ KOMİSYONUNUN KABUL ETTİĞİ METİN

Türkiye, İnan ve Pakistan Tarafından İmzalanın Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilâtı ile İlgili İzmir Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı

MADDE 1. — Tasarının 1 nci maddesi aynen kabul edilmiştir.

MADDE 2. — Tasarının 2 nci maddesi aynen kabul edilmiştir.

MADDE 3. — Tasarının 3 ücü maddesi aynen kabul edilmiştir.

20 . 3 . 1978

Başbakan <i>B. Ecevit</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>O. Eyüboğlu</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Prof. Dr. T. Feyzioğlu</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Dr. F. Sükan</i>
Devlet Bakanı <i>H. Çetin</i>	Devlet Bakanı <i>E. Akova</i>	Devlet Bakanı <i>Dr. L. Doğan</i>	Devlet Bakanı <i>S. Yıldız</i>
Devlet Bakanı <i>A. R. Septioğlu</i>	Devlet Bakanı <i>M. Kılıç</i>	Devlet Bakanı <i>A. Şener</i>	Adalet Bakanı <i>M. Can</i>
Milli Savunma Bakanı <i>H. E. Işık</i>	İçişleri Bakanı <i>İ. Özyadınlı</i>	Dışişleri Bakanı <i>Prof. G. Ökçün</i>	Maliye Bakanı <i>Z. Müezzinoğlu</i>
Milli Eğitim Bakanı <i>N. Uğur</i>	Bayındırlık Bakanı <i>Ş. Elçi</i>	Ticaret Bakanı <i>T. Köprülüler</i>	Sağ. ve Sos. Yar. Bakanı <i>Dr. M. Tan</i>
Gümrük ve Tekel Bakanı <i>T. Mataracı</i>	Ulaştırma Bakanı <i>G. Öngüt</i>	Gıda - Ta. ve Hay. Bakanı <i>M. Yüceler</i>	Çalışma Bakanı <i>A. B. Ersoy</i>
Sanayi ve Eeknoloji Bakanı <i>O. Alp</i>	İşletmeler Bakanı <i>Prof. Dr. K. Bulutoğlu</i>	En. ve Tabii Kay. Bakanı <i>Doç. Dr. D. Baykal</i>	Turizm ve Tan. Bakanı <i>A. Coşkun</i>
İmar ve İskân Bakanı <i>A. Karaaslan</i>	Köy İş. ve Koop. Bakanı <i>A. Topuz</i>	Orman Bakanı <i>V. İlhan</i>	Gençlik ve Spor Bakanı <i>Y. Çakmur</i>
Sosyal Güvenlik Bakanı <i>H. İşgüzar</i>	Kültür Bakanı <i>Doç. Dr. A. T. Kışlalı</i>	Yerel Yönetim Bakanı <i>M. Özdemir</i>	

Millet Meclisi

(S. Sayısı : 94)

D İ B A C E

İZMİR ANDLAŞMASI

«Majeste İran Şehinşahu, Ekselans Pakistan İslam Cumhuriyeti Başkanı, Ekselans Türkiye Cumhurbaşkanı» Bölgesel esas üzerine, faal ve sürekli işbirliği ile kalkınma çabalarını güçlendirmek amacıyla Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin tesis edildiği 20 - 21 Temmuz 1964 tarihli İstanbul Zivre Konferansı kararlarını hatırd tutarak;

Güçlü kültür ve tarih bağlarının hazırladığı işbirliği için sağlam esasların, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin meydana gelmesi ile kuvvet kazandığını kaydederek;

Her alanda işbirliklerini geliştirmeye kararlı olarak;

KİBİ'nin kuruluşundan bu yana dünyada ve özellikle bölgede önemli değişikliklerin vukubulduğunu, Teşkilatın bu yeni çerçeveye içinde yeniden ele alınarak uygun bir hukuki zemine oturtulması gerektiğini nazarı itibara alarak;

Geçmiş tecrübelerin ve değişen dünya ekonomik düzeninin ışığında işbirliğini daha da yoğunlaştırmak ve genişletmek ihtiyacını kabul ederek;

Milletlerinin, barış içinde çabalarını daha ileri bir ekonomik seviyeye ve sosyal gelişmeye erişme gayretleri üzerinde teksif edebilmeleri için bölgelerinde siyasi istikrar ve güvenliği güçlendirmek hususundaki kararlılıklarını teyit ederek;

21 - 22 Nisan 1976 tarihlerinde yapılan İzmir Zivre Konferansı ortak beyanının, aralarında daha büyük ekonomik bağlılığa götüreceği üye devletler arasındaki daha sıkı ekonomik ilişkileri vurguladığını düşünerek;

İşbirliklerinin kapsamını genişletmeye arzulu olarak;

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin gaye, hedef ve kuruluş düzenini bu Andlaşmanın hükümleri çerçevesinde nitelemek ve tanımlamaya ve bu maksatla tam yetkili temsilcilerini tayin etmeye karar vermişlerdir:

Majeste İran Şehinşahu
Bay Abbas Ali Khalatbary

Dışişleri Bakanı
Ekselans Pakistan İslam Cumhuriyeti Başkanı
Bay Aziz Ahmed

Savunma ve Dışişleri ile görevli Devlet Bakanı
Ekselans Türkiye Cumhurbaşkanı
Bay İhsan Sabri Çağlayangil

Dışişleri Bakanı
Usulüne uygun olarak düzenlendiği tespit edilen yetki belgelerini teati edip aşağıdaki şekilde anlaşmaya varmışlardır:

TARİFLER

Madde : I

Bu Andlaşmada, muhtevası başka türlü gerektirmedikçe :

- i) «Üye Devletler», İran, Pakistan ve Türkiye devletlerini ifade eder.
- ii) «Üye Hükümetler», İran İmparatorluk Hükümetini, Pakistan İslam Cumhuriyeti Hükümetini ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ifade eder.
- iii) «Bölge», İran, Pakistan ve Türkiye topraklarını ifade eder.
- iv) «Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği» (KİBİ) işbu Andlaşmada tarif edilen örgütü ifade eder.

Millet Meclisi (S, Sayısı : 94)

ÖZGEÇMİŞ

Fatih KOCA, iş insanıdır. İlkokul ve liseyi Ankara' da tamamlamıştır. 2018 yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İşletme bölümünden mezun olmuştur. 2020 yılında ise Karabük Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı programına başlamıştır. İyi derecede İngilizce bilmektedir.